บทที่ 2

วรรณคดีที่เกี่ยวข้อง

การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนเป็นลักษณะงานอาชีพในท้องถิ่น ซึ่งในการศึกษากระบวนการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน เป็นการศึกษาเพื่อให้ทราบถึงกระบวนการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา ในด้านต่อไปนี้ วัตถุประสงค์ในการผลิต วัตถุดิบขั้นตอนผลิต รูปแบบและรูปทรง เพื่อให้ได้เนื้อหาที่เป็นประเด็นในการวิจัยเพียงพอที่จะทำการศึกษาตามจุดประสงค์ของการวิจัยจึงศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องในการศึกษากระบวนการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน มีนี้อหาดังต่อไปนี้

1. หัตถกรรม
    - 1.1 ความหมายหัตถกรรม
    - 1.2 ขอบเขตและประเภทของงานหัตถกรรม
    - 1.3 ความสำคัญของงานหัตถกรรม
        - 1.3.1 งานหัตถกรรมพื้นบ้าน
        - 1.3.2 การพัฒนางานหัตถกรรมพื้นบ้าน
    - 1.4 กระบวนการทำงานหัตถกรรม
        - 1.4.1 วัตถุประสงค์ของการผลิต
        - 1.4.2 วัสดุและวัตถุดิบ
        - 1.4.3 ขั้นตอนการผลิต
        - 1.4.4 รูปแบบและรูปทรง
2. หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา
    - 2.1 ความหมายของเครื่องปั้นดินเผา
    - 2.2 ความสำคัญของเครื่องปั้นดินเผา
    - 2.3 กระบวนการทำเครื่องปั้นดินเผา
        - 2.3.1 การเตรียมวัตถุดิบ
        - 2.3.2 การขึ้นรูป
        - 2.3.3 การตกแต่ง
        - 2.3.4 การเผา
    - 2.4 การผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่สำคัญในประเทศไทย

3. หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

3.1 สภาพทั่วไปของชุมชน

3.1.1 ประวัติของชุมชน

3.1.2 สภาพทางภูมิศาสตร์ของชุมชนด่านเกวียน

3.2 ประวัติการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ความเป็นมาจนถึงปัจจุบัน

3.3 รูปแบบหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

3.4 การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

3.5 องค์ประกอบของการผลิตเครื่องปั้นดินเผา

3.5.1 วัตถุดิบ

3.5.2 ช่างปั้นเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

3.5.3 การตลาดของผลิตภัณฑ์หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

3.6 กระบวนการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

3.6.1 วัตถุประสงค์ของการผลิต

3.6.2 วัตถุดิบ

3.6.2.1 คุณสมบัติของดิน

3.6.2.2 เชื้อเพลิง

3.6.3 ขั้นตอนในการผลิต

3.6.3.1 การเตรียมดิน

3.6.3.2 การขึ้นรูป

3.6.3.3 การเผา

3.6.4 รูปแบบและรูปทรง

3.7 ความแตกต่างของเครื่องปั้นดินเผาท้องถิ่นทั่วไปกับเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

3.8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. หัตถกรรม

การที่มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ในสภาพแวดล้อม จึงมีความจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้สิ่งต่างๆเพื่อความอยู่รอดของตนเอง การสร้างเครื่องมือเครื่องใช้จึงเป็นสิ่งที่มนุษย์รู้จักดัดแปลงสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาสร้างมาใช้ประโยชน์ผสมผสานกับความคิดและฝีมือ และเลือกสรรวัสดุมาใช้ มีการพัฒนาหารูปแบบ เพื่อสะดวกในการใช้สอยให้มีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น(ส่งเสริมอุตสาหกรรม,กรม. 2532) การขุดค้นพบเครื่องมือและของใช้โบราณ เช่น ขวานหินโบราณเครื่องปั้นดินเผาทำให้ทราบว่ามนุษย์รู้จักทำงานหัตถกรรมมาตั้งแต่ในอดีต(อนุมานราชธน,พระยา.2515) มนุษย์มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมซึ่งทำให้สร้างสิ่งต่างๆ ขึ้นมาเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ การสร้างเครื่องมือเครื่องใช้จึงเป็นสิ่งที่มนุษย์รู้จัก จากวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์มีการสร้างงานหัตถกรรมตลอดเวลา ดังนั้นจากการที่มนุษย์มีความจำเป็นที่ต้องสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ เพื่อการดำรงชีวิตอยู่ โดยเลือกสรรวัสดุที่มีอยู่ในสภาพแวดล้อม จึงใช้ความคิดและฝีมือมีการพัฒนาหารูปแบบเพื่อสะดวกในการใช้สอยและมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น(กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม.2532)

1.1 ความหมายหัตถกรรม

หัตถกรรม ความหมายโดยทั่วไปหมายถึงกระบวนการผลิตงานที่ต้องใช้ฝีมือและความประณีตโดยเน้นความสวยงามทางศิลปะอาจมีเครื่องทุ่นแรงมาใช้ในการผลิต แต่ใช้แรงงานคนเป็นปัจจัยสำคัญประกอบกับฝีมือที่ประณีตและความชำนาญที่ตกทอดมาหลายชั่วอายุคน เพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่มีประโยชน์ในการใช้สอยและมีความสวยงามซึ่งสะท้อนให้เห็นถึง ศิลปวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ (ธนาคารกสิกรไทย. 2529) มนุษย์ประดิษฐ์งานหัตถกรรมขึ้นจากฝีมือและภูมิปัญญา เพื่อใช้สอยให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิต โดยมีกระบวนการสร้างสรรค์ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ มีการปรับปรุงพัฒนาให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของตนแล้วถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลัง งานหัตถกรรมได้รับการพัฒนาจากประสบการณ์ภูมิปัญญาและความสามารถที่สั่งสมมาให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมยุคสมัยของสังคมซึ่งหัตถกรรมนั้นเกิดจากฝีมือช่างเพียงคนเดียวหรือหลายคน การทำจะมีลักษณะแสดงความสามารถเฉพาะตัวมากกว่าจะรับช่วงกันและอาจนำเครื่องจักรเข้ามาช่วย(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2535)ซึ่งความหมายของหัตถกรรมนั้นได้มีผู้กล่าวถึงไว้ดังต่อไปนี้

ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี(2521) ได้ให้ความหมายว่า หัตถกรรมเป็นลักษณะของประยุกต์ศิลป์ ที่นำเอาไปใช้ประโยชน์ได้ เป็นผลิตกรรมที่ทำด้วยมือของช่างฝีมือ [Artisan]เป็นผลจากการใช้ความรู้ความสามารถรวมกับฝีมือเฉพาะตัวของช่างแต่ละคน

หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิรัตน์ พิชญไพบูลย์(2527) กล่าวว่า หัตถกรรม คืองานช่างที่ทำด้วยมือเป็นหลักอาจเครื่องทุ่นแรงบ้าง โดยทำเป็นสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ มีความงามความประณีตและประโยชน์ใช้สอยร่วมกัน มุ่งการใช้สอยเป็นหลัก ความงามนั้นคำนึงเป็นส่วนประกอบรอง

สงวน รอดบุญ(2524:159) ให้ความหมายของหัตถกรรมว่า เป็นงานผลิตวัตถุต่างๆ ที่เพื่อประโยชน์ใช้สอย และเพื่อความสวยงามควบคู่กันไปล้วนมีคุณค่าทางศิลปะและฝีมือ และงานหัตถกรรมทุกแขนงจัดอยู่ในศิลปะประยุกต์[Applied Arts]

ปราณี วงศ์เทศ (2527) ได้กล่าวถึงหัตถกรรมว่า ใช้อธิบายถึงสิ่งของเครื่องใช้ ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า Craft ที่มีรากศัพท์มาจากภาษาแองโกแซกซอน แปลว่า ฝีมือ ความชำนาญ เล่ห์เหลี่ยม และตระกูลช่าง

Webster New Twentieth Century Dictionry [1975:424] ได้ให้ความหมายหัตถกรรม [Craft] หมายถึงลักษณะของงานที่ใช้ทักษะ ความประณีตและได้ฝึกฝนจนเกิดความชำนาญ

จากความหมายดังกล่าวจึงสรุปได้ว่า หัตถกรรม หมายถึงสิ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นจากฝีมือจากวัตถุดิบต่างๆ เพื่อประโยชน์ใช้สอยเป็นหลักและมีความสวยงามที่เกิดจากฝีมือและความสามารถของช่างซึ่งมีคุณค่าทางศิลปะ จัดเป็นประยุกต์ศิลป์

1.2 ขอบเขตและประเภทของหัตถกรรม

ลักษณะของงานหัตถกรรมนั้น วิบูลย์ ลี้สุวรรณ(2534) กล่าวว่าการสร้างงานหัตถกรรมของมนุษย์ คือการใช้มือดัดแปลงสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติให้มีรูปร่างผิดไปจากเดิม เพื่อการใช้สอยที่เหมาะสม น่าจะเริ่มจากการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน และได้พัฒนาสืบต่อกันมาให้มีประโยชน์ในการใช้สอยให้ดีขึ้นเรื่อยๆ และเลือกวัสดุ มาสร้างงานให้สามารถใช้สอยได้ตามต้องการด้วยฝีมือผสมผสานกับความคิดในการสร้างสรรค์ และคนึงสุข นพคุณ (2526) ได้กล่าวว่าสิ่งที่เรียกว่าหัตถกรรมควรจะต้องใช้ความประณีตในการจัดทำ โดยแสดงออกถึงความสวยงามในด้านศิลปะไว้ด้วย และอาจมีเครื่องทุ่นแรงมาช่วยแต่ส่วนใหญ่ผลิตด้วยมือและใช้ฝีมือโดยมีศิลปะตกทอดมา แต่การผลิตในโรงงานที่มีคนงานทำเป็นร้อยๆ แม้จะผลิตด้วยมือก็ไม่ถือว่าเป็นหัตถกรรมและควรจะมีการทำตั้งแต่ต้นจนจบ (วรรณี วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน,2531)

ดังนั้นงานหัตถกรรมจึงมีขอบเขตว่า เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยมีการสร้างสรรค์งานจากวัตถุดิบที่มีอยู่ ด้วยฝีมือและวิธีการ ที่ผ่านขั้นตอนการออกแบบเพื่อประโยชน์การใช้สอยและมีความสวยงามจากฝีมือและความชำนาญของช่าง ที่มีกรอบของรูปแบบนิยมที่ได้รับการถ่ายทอดมาทางสังคมและวัฒนธรรม จัดเป็นประยุกต์ศิลป์

การแบ่งงานประเภทงานหัตถกรรมสามารถจัดเป็นประเภทได้หลายวิธีการ เช่น การ

แบ่งตามการสร้างสรรค์งาน การแบ่งตามลักษณะการใช้งาน การแบ่งตามลักษณะใช้สอย การแบ่งตามประเภทของศิลปกรรมพื้นบ้าน การแบ่งตามกรรมวิธีการสร้างและการผลิต และการแบ่งงานหัตถกรรมตามวัสดุที่ใช้

1.2.1 การแบ่งงานประเภทงานหัตถกรรมตามการสร้างสรรค์งานได้ 2 ลักษณะงานดังนี้ (วิวัฒนชัย บุนยศักดิ์,2533)

1.2.1.1 หัตถกรรมที่อยู่ในท้องถิ่นหรือหัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นงานหัตถกรรมที่มุ่งประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก ความงามและคุณค่าทางศิลปะเกิดขึ้นจากความชำนาญของช่างผู้สร้างงาน วัตถุดิบและวัสดุ เครื่องมือ เครื่องใช้ ส่วนใหญ่ได้มาจากท้องถิ่น(วิวัฒนชัย บุนยศักดิ์, 2533) จึงเป็นงานฝีมือที่เกิดจากการสร้างสรรค์ มีเทคนิคและรูปแบบที่ถ่ายทอดในครอบครัว และปรากฏออกมาในรูปของความงาม ที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น (วิมลพรรณ ปิตธวัชชัย,2519)

1.2.1.2 หัตถกรรมที่เป็นศิลปหัตถกรรม เป็นงานหัตถกรรมที่มุ่งเน้นศิลปะความสวยงามเป็นหลัก มีการนำวัสดุมีค่าหรือสวยงามมาสร้างงานด้วยฝีมือที่วิจิตรบรรจงและพยายามให้เป็นเลิศทางศิลปะ(วิวัฒนชัย บุนยศักดิ์,2533) ซึ่งบางงานมีพื้นฐานมาจากประโยชน์การใช้สอย แต่เมื่อมีการสร้างงานที่สวยงามทางศิลปะที่เด่นชัด ทำให้รูปแบบที่เกิดจากประโยชน์การใช้สอยเป็นเพียงรูปแบบหนึ่งในการสร้างงาน เช่น การทำแจกันเครื่องปั้นดินเผาในสมัยราชวงศ์ถังเป็นการทำในรูปแบบงานศิลปะโดยมีรูปทรงเป็นแจกัน โดยไม่ได้คำนึงถึงประโยชน์ใช้สอย[Kovac Sally Ann.1987]

ดังนั้นศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมจึงมีความหมาย สัมพันธ์กันตามสภาพและวัตถุประสงค์ของผู้สร้างในด้านประโยชน์การใช้และความงาม ถ้างานหัตถกรรมมีความงามมากกว่าประโยชน์ใช้สอยงานนั้นเป็นศิลปหัตถกรรม และถ้างานหัตถกรรมนั้นคำนึงถึงประโยชน์การใช้สอยมากกว่าความงาม งานนั้นเป็นงานหัตถกรรม

1.2.2 การแบ่งประเภทงานหัตถกรรมตามลักษณะการใช้งาน ซึ่งกรมศิลปากร (2535) ได้แบ่งไว้ดังนี้ คือ

1.2.2.1 เครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน

1.2.2.2 เครื่องมือในการประกอบอาชีพ

1.2.2.3 เครื่องมือทอผ้า

1.2.2.4 เครื่องประดับ

1.2.2.5 เครื่องใช้ประกอบพิธีกรรมและความเชื่อ

1.2.2.6 เครื่องใช้เพื่อความบันเทิง เช่น ของเล่น,เครื่องดนตรี

นอกจากนั้น วิบูลย์ ลี้สุวรรณ(2535) ยังได้แบ่งงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านตาม

ลักษณะใช้สอย เป็นประเภทเครื่องใช้ในครัวเรือน สำหรับใช้จับดักสัตว์และใช้สำหรับประกอบอาชีพหัตถกรรม

1.2.3 การแบ่งงานประเภทงานหัตถกรรมพื้นบ้านตามลักษณะประเภทของศิลปกรรมพื้นบ้าน ซึ่ง วิโรจน์ ศรีสุโร(2535) ได้แบ่งไว้ดังนี้

1.2.3.1 งานถัก สาน ทอ เช่น การถักหวาย การสานหมวกใบลาน การทอเสื่อกก และการทอผ้า

1.2.3.2 งานจักสาน การจักสานไม้ไผ่ หวาย ใบลาน เพื่อให้ได้ตามงานตามหน้าที่ใช้สอย เช่น อุปกรณ์ เครื่องใช้ได้แก่ กระติบ ตระกร้า กระบุง กระด้ง พัด อุปกรณ์จับสัตว์ได้แก่ ข้อง สุ่ม ไซหรือใช้เพื่อประกอบสิ่งก่อสร้าง ฝาบ้าน กูบเกวียน ฯลฯ

1.2.3.3 เครื่องปั้นดินเผา เครื่องปั้นดินเผาต่างๆ หม้อ หม้อน้ำ โอ่ง ไห อ่าง

1.2.3.4 งานแกะสลัก แกะสลักไม้ แกะสลักหยวก งานสลักหิน งานฉลุกระดาษและตัดผ้าเป็นรูปลวดลายต่าง ๆ

1.2.3.5 งานโลหะ ทั้งการตี การหล่อ

1.2.3.6 งานก่อสร้าง เป็นลักษณะสถาปัตยกรรม

1.2.3.7 งานเขียนภาพ เช่น การเขียนภาพลงผนัง ลงบนผ้า ลงบนไม้และอื่นๆ เช่น กระดาษ หิน

1.2.4 การแบ่งงานประเภทงานหัตถกรรมตามกรรมวิธีการสร้างและการผลิต ซึ่งวิบูลย์ ลี้สุวรรณ(2535) ได้แบ่งประเภทของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านตามกรรมวิธีการสร้างและการผลิตไว้ดังนี้

1.2.4.1 เครื่องปั้นดินเผา ได้แก่เครื่องปั้นดินเผาทั้งชนิดเคลือบและไม่เคลือบ

1.2.4.2 การทอผ้าและเย็บปักถักร้อย ได้แก่ การทอผ้าพื้นเมืองตามท้องถิ่นต่างๆ

1.2.4.3 การแกะสลัก ได้แก่การแกะสลักวัสดุต่างๆ เช่น ไม้ หนัง หิน ฯลฯ

1.2.4.4 หัตถกรรมโลหะ ได้แก่การทำเครื่องมือเครื่องใช้ การทำเครื่องประดับและการหล่อโลหะ

1.2.4.5 เครื่องจักสาน ได้แก่งานที่ใช้กรรมวิธีการการจักสานและการถัก

1.2.4.6 การก่อสร้าง งานสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกันตามลักษณะท้องถิ่น

1.2.4.7 ภาพเขียน ได้แก่ลายเส้นและจิตรกรรม เป็นงานประเภทตกแต่ง

1.2.4.8 งานปั้นรูปและลวดลายประดับ ได้แก่งานประติมากรรมและลวดลายประดับตกแต่ง

1.2.4.9 การทำเครื่องกระดาษ ได้แก่การทำกระดาษพื้นบ้าน

1.2.4.10 เบ็ดเตล็ด ได้แก่ประเภทที่ไม่อาจจัดประเภทได้แน่นอน

1.2.5 การแบ่งงานประเภทงานหัตถกรรมตามวัสดุที่ใช้ ซึ่งวัสดุเป็นทรัพยากรในท้องถิ่นที่ชาวบ้านนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ตรงตามหน้าที่การใช้สอย วัสดุเป็นตัวกำหนดรูปแบบตามคุณสมบัติของวัสดุนั้นๆ ประเทือง คล้ายสุบรรณ์(2531)ได้แบ่งประเภทของงานหัตถกรรมพื้นบ้านหรือหัตถกรรมชาวบ้านตามวัสดุที่ใช้ได้แก่

1.2.5.1 งานดอกไม้ใบตอง เป็นการประดิษฐ์ที่มีความประณีตสวยงามและมีคุณค่าด้านการใช้สอย

1.2.5.2 งานจักสานถักทอ เป็นการประดิษฐ์วัสดุที่อยู่แวดล้อมมาใช้ในชีวิตประจำวัน เช่นไม้ไผ่ หวาย กก ใบลาน ไหม ซึ่งแบ่งตามประโยชน์การใช้สอย ได้แก่

1.2.5.2.1 ภาชนะใส่สิ่งของในงานอาชีพและในครัวเรือน เช่น กระจาด กระบุง ชะลอม เข่ง กระชอน ครุ ฯลฯ

1.2.5.2.2 เครื่องมือดักจับสัตว์ เช่น อีจู้ ไซ ข้อง ฯลฯ

1.2.5.2.3 เครื่องเรือน เช่น ฝา ฝ้าเพดาน ฟาก ฯลฯ

1.2.5.2.4 เครื่องปูลาด เช่น เสื่อ สาด ลำแพน เสียม ฯลฯ

1.2.5.2.5 เครื่องประดับและเครื่องตกแต่งบ้านและของใช้ทั่วไป เช่น ปลาตะเพียน พัด งอบ เสื้อผ้า แห อวนฯลฯ

1.2.5.3 งานเครื่องปั้นดินเผา ได้แก่งานที่ทำจากดินปั้นแล้วเผาทั้งชนิดเคลือบและไม่เคลือบ

1.2.5.4 งานไม้ ได้แก่ งานไม้ทุกชนิดที่มาประดิษฐ์ด้วยวิธีการต่างๆ การกลึง การแกะสลั การเกลา หรือการตัดต่อ เช่น โต๊ะ ตู้ ตั่ง เตียงและรูปแกะสลัก

1.2.5.5 เครื่องโลหะ คืองานหัตถกรรมที่ใช้โลหะเป็นส่วนสำคัญ เช่น เครื่องถม เครื่องโลหะรูปพรรณ และงานโลหะที่ทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ

จากการจัดประเภทดังกล่าวนั้นจะเห็นได้ว่างานหัตถกรรมนั้นเกี่ยวเนื่องในวิถีชีวิตที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยความสามารถทางฝีมือและภูมิปัญญาเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์โดยเลือกสรร ใช้วัสดุ และสร้างรูปแบบของงาน ที่สร้างตามวัตถุประสงค์ ตามวัสดุในท้องถิ่น ตามลักษณะศิลปกรรมและตามกรรมวิธีในการสร้าง ที่สอดคล้องกันมาสร้างงานหัตถกรรม

1.3 ความสำคัญของงานหัตถกรรม

ความสำคัญของงานหัตถกรรมมีพื้นฐานจากการทำเพื่อการใช้สอยในการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นสิ่งประดิษฐ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นจากฝีมือและภูมิปัญญา โดยมีลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นต้นกำเนิด และมีกระบวนการสร้างสรรค์เพื่อใช้สอยให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิตที่ได้รับการถ่ายทอดจากการเรียนรู้ของบรรพบุรุษ มีการปรับปรุงพัฒนาให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของตนแล้วถ่าย

ทอดให้กับคนรุ่นต่อไป(อนุมานราชธน.พระยา,2515) งานหัตถกรรมได้รับการพัฒนาจากประสบการณ์ ภูมิปัญญา และความสามารถที่สั่งสมมาให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมยุคสมัยของสังคม ดังนั้นงานหัตถกรรมจึงแสดงให้เห็นถึงความสามารถดลอดจนชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรมของท้องถิ่น (วิมลพรรณ ปิตธวัชชัย,2519) ซึ่งสามารถกล่าวถึงความสำคัญของหัตถกรรมได้ดังต่อไปนี้

ด้านวิถีชีวิต ในแต่ละสังคมจะมีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง มีวัฒนธรรมที่แตกต่างกันตามวิถีชีวิตที่มีสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติเป็นตัวกำหนด(อมรา พงศาพิชญ์,2537) การสร้างงานหัตถกรรมเป็นการผลิตตามวิถีชีวิตความเป็นอยู่ เช่น การบริโภค มีการทำหม้อดินใช้ในการหุงต้ม การทำกระติบข้าวเหนียว การทำหม้อน้ำใช้ใส่น้ำดื่ม การทำของใช้ในชีวิตประจำวัน มีการทอผ้าที่ใช้ในชีวิตประจำวันหรือใช้ในพิธี ทำครุตักน้ำ การทำหัตถกรรมเนื่องจากมีทรัพยากรตามธรรมชาติที่เอื้ออำนวย ในท้องถิ่นที่มีไม้มากก็จะทำงานหัตถกรรมที่ใช้วัสดุจากไม้ และในท้องถิ่นมีดินเหนียวที่เหมาะกับการทำเครื่องปั้นดินเผาก็จะมีการทำเครื่องปั้นดินเผา การทำหัตถกรรมจากความเชื่อและประเพณีของท้องถิ่น เช่น ความเชื่อการทำรูปเคารพในศาสนา การทำเพื่อประกอบพิธี และการทำตุงด้วยศรัทธาทางศาสนาการทำหัตถกรรมจากสภาพทางภูมิศาสตร์ เช่น เครื่องมือจับสัตว์น้ำในแม่น้ำ หรือเครื่องมือเครื่องใช้ในการเกษตรในแหล่งที่ทำกสิกรรมเป็นอาชีพ(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2527) ดังนั้นงานหัตถกรรมจึงแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และภูมิปัญญาของท้องถิ่น เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมและวิถีชีวิต งานหัตถกรรมก็มีการปรับตัวให้สอดคล้องไปด้วย มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบให้สอดคล้องกับความต้องการใช้ในวิถีชีวิต เช่น การนำเครื่องปั้นดินเผามาใช้ในการแต่งอาคาร มีการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงวัสดุเทคนิควิธีการ มีการศึกษาถึงคุณภาพของวัสดุทดแทน หรือนำเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทันสมัยมาช่วยในการสร้างงานในการทอผ้าไหมพุมเรียง(อุบลศรี อรรถพันธ์.2529)และการปรับปรุงรูปแบบเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการในการใช้งาน เช่น การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบเสื่อมาทำเป็นหมวก หรือกระเป๋าของการทอเสื่อจันทบูรณ์(ฉัฐมา อาษารัฐ และภรดี พันธุมากร.2527) และจากการทำเพื่อการใช้สอยโดยทำเวลาว่างจากอาชีพหลัก มาเป็นทำอาชีพหลักเพื่อค้าขาย และทำรูปแบบเพื่อให้ขายได้ จึงมีการทำตามความต้องการของตลาด(ส่งเสริมอุตสาหกรรม.กรม,2534)

ด้านสังคมและเศรษฐกิจ เนื่องจากงานหัตถกรรมนั้นผลิตตามบทบาทและความสำคัญต่อวิถีชีวิต จึงมีลักษณะของวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้นๆ หัตถกรรมเป็นงานที่ทำได้ในท้องถิ่นและนำวัสดุในท้องถิ่นมาใช้ในการสร้างงาน โดยฝีมือของคนในท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ มีทั้งการทำเพื่อใช้เอง ทำเพื่อใช้แลกเปลี่ยนสินค้าและทำเพื่อเป็นอาชีพเสริมทำเป็นอาชีพหลัก จนถึงทำเป็นสินค้าส่งขายต่างประเทศ จึงเป็นการนำวัสดุท้องถิ่นมาสร้างเป็นผลิตภัณฑ์และเปลี่ยนเป็นรายได้ เป็นการใช้แรงงานของท้องถิ่นที่มีฝีมือและยังมีบทบาทในการส่งเสริมการท่อง

เที่ยว(ทรงศักดิ์ ศรีบุญจิตต์และคณะ,2528) หัตถกรรมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคม เมื่อมีการผลิตที่เป็นเอกลักษณ์ในท้องถิ่นซึ่งไม่สามารถผลิตได้โดยทั่วไป ทำให้เกิดความต้องการของตลาดภายนอกจึงมีการผลิตเพื่อตลาดนอกท้องถิ่นทำให้มีการสร้างงานเพิ่มขึ้น และเป็นรายได้เข้าสู่ท้องถิ่นในระบบของการค้า เมื่อมีการทำจำนวนมากทำให้มีความต้องการใช้แรงงานที่มีทักษะและฝีมือจึงเกิดงานในท้องถิ่น และเกิดแหล่งท่องเที่ยวที่ต้องการชมความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นเป็นเหตุให้มีการสร้างงานหัตถกรรมประเภทของที่ระลึกจากท้องถิ่น เป็นการนำไปสู่ร้านค้าตลาดและชุมชนอันเป็นผลที่ทำให้สังคมท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไป เช่น ชุมชนด่านเกวียน ที่ได้รับการประกาศให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวจากชื่อเสียงของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน มีการตั้งร้านค้าเพื่อขายสินค้าให้กับผู้ที่ผ่านไปมาและนักท่องเที่ยว(เฉลิมชัย โคกขุนทด. 2529) และเพราะความสำคัญของแหล่งผลิตหัตถกรรม แหล่งแกะไม้ที่หางดงและแหล่งทำร่มที่บ่อสร้าง จังหวัดเชียงใหม่ ทำให้เกิดแหล่งท่องเที่ยวและเกิดการหมุนเวียนทางเศรษฐกิจทั้งตลาดท้องถิ่นและตลาดสินค้าหัตถกรรมไทย (ธนาคารกสิกรไทย.2529) นอกจากนั้นยังเกิดงานเฉพาะด้านเพื่อการสร้างงานหัตถกรรม เช่น งานออกแบบ การบรรจุหีบห่อและการขนส่ง การจัดการในระบบธุรกิจและการลงทุน จึงนับว่าเป็นความสำคัญของหัตถกรรมด้านสังคมและเศรษฐกิจ(ทรงศักดิ์ ศรีบุญจิตต์และคณะ,2528)

ด้านการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน ความต้องการของผู้บริโภคที่มากขึ้นหรือลดลง เพราะการเปลี่ยนทางวัฒนธรรมหรือเทคโนโลยี ทำให้ความจำเป็นในการใช้สอยในงานหัตถกรรมลดลงหรือมีความนิยมมากขึ้น เป็นผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการทำหัตถกรรมในปัจจุบัน มีการปรับปรุงทางด้านเทคโนโลยี รูปแบบ เทคนิควิธีการและคุณภาพของวัสดุ มีการศึกษาค้นคว้าการวิจัย และมีการถ่ายทอดในสถาบันการศึกษา การปรับปรุงบุคลากร การส่งเสริมในด้านการผลิตและการอนุรักษ์ในด้านวัฒนธรรม และนำหลักการทางวิชาการในด้านต่างๆ มาใช้กับงานหัตถกรรม การนำระบบธุรกิจมาใช้ในด้านการค้าและการลงทุน(ทรงศักดิ์ ศรีบุญจิตต์และคณะ,2528) ดังนั้นบทบาทของงานหัตถกรรมในปัจจุบันจึงมีความสำคัญในการเปลี่ยนแปลงหลายๆ ด้าน เช่น มีหน้าที่เพิ่มเติมจากหน้าที่การใช้สอย ทำเป็นเครื่องประดับและของที่ระลึก มีการผลิตเป็นจำนวนมากและส่งขายในท้องถิ่นอื่นๆและต่างประเทศ ทำให้เกิดระบบธุรกิจจากงานหัตถกรรมมีการส่งเสริมในภาครัฐ เกิดความต้องการแรงงานจำนวนมากทำให้เกิดระบบอุตสาหกรรมภาคหัตถกรรม จึงเห็นได้ถึงความสัมพันธ์ของงานหัตถกรรมที่มีบทบาทและความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน นอกจากนั้นบทบาทและความสำคัญของหัตถกรรมต่อการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันก็ส่งผลกระทบไปถึงกระบวนการทำงานหัตถกรรมเนื่องจากส่วนใหญ่เป็นการใช้วัตถุดิบที่ในท้องถิ่น หรือจากธรรมชาติเมื่อมีการผลิตมากขึ้นการใช้วัสดุก็สิ้นเปลืองมากขึ้น เช่น การทำเครื่องปั้นดินเผาต้องใช้วัตถุดิบได้แก่ดินเพื่อนำมาสร้างเป็นตัวงาน และการใช้ไม้เพื่อเป็นเชื้อเพลิงในการเผาซึ่งมีผลโดยตรงต่อทรัพยากรธรรมชาติ จึงต้องมีการวางแผนการจัดการ และศึกษาด้านต่างๆ(ธนาคารกสิกรไทย.

2529) และมีความต้องการแรงงานที่ใช้ในการผลิตจึงมีการส่งเสริมอาชีพและได้รับการส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์ในแง่ของศิลปะและวัฒนธรรม(สำนักงานคณะกรรมการแห่งชาติ.2532) จึงนับว่าเป็นความสำคัญของงานหัตถกรรมที่มีบทบาทในด้านการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน

ในปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงทางสภาพของสังคม วัฒนธรรมและเทคโนโลยี มีบทบาทในสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นและมีผลกระทบถึงงานหัตถกรรม ทำให้งานหัตถกรรมบางอย่างบางประเภทต้องเปลี่ยนบทบาทของตนเองและบางประเภทหมดบทบาทต้องสลายตัวไป

1.3.1 งานหัตถกรรมพื้นบ้าน

จากการแบ่งประเภทของหัตถกรรมตามการสร้างสรรค์งาน จะเห็นได้ว่างานหัตถกรรมมีพื้นฐานสร้างงานจากการดำรงชีวิตเป็นหลัก และมีการสร้างงสรรค์งานด้วยทักษะฝีมือของช่างถ้าหัตถกรรมนั้นมุ่งเน้นที่ความวิจิตรบรรจงสวยงามมากกว่าการใช้สอยจัดงานประเภทนั้นว่าเป็นงานศิลปหัตถกรรม แต่ถ้าหัตถกรรมนั้นเป็นงานท้องถิ่นและยังมุ่งเน้นประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญแม้จะเปลี่ยนวัตถุประสงค์จากการใช้สอยเดิมก็ตาม งานหัตถกรรมนั้นจัดเป็นงานหัตถกรรมท้องถิ่นหรือหัตถกรรมพื้นบ้าน (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2535)

วาเรน อี โรเบริต[Waren E. Robert,1975:233] ได้ให้ข้อสังเกตว่างานหัตถกรรมพื้นบ้านนั้น คืองานฝีมือที่เป็นไปตามรูปแบบประเพณีที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่นการประดิษฐ์สร้างสรรค์เป็นไปตามเทคนิคและรูปแบบการถ่ายทอดในสังคมนั้น มีลักษณะที่ทำขึ้นเพื่อคนทั่วไปได้ใช้(อ้างในวรรณี วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน,2531:34-35)

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ(2527) ได้กล่าวถึงหัตถกรรมพื้นบ้านว่า หมายถึงศิลปหัตถกรรมที่เกิดจากช่างฝีมือคนในท้องถิ่น การประดิษฐ์สร้างสรรค์เป็นไปตามเทคนิคและรูปแบบที่ถ่ายทอดกันในครอบครัวโดยตรงจากพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย โดยมีจุดประสงค์หลักคือสร้างขึ้นเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน

อุทุมพร หมั่นทำการ(2532) ให้ความหมายหัตถกรรมพื้นบ้านว่า หมายถึงการสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมที่เกิดจากคนในท้องถิ่นซึ่งผลิตภัณฑ์เหล่านั้นมีคุณค่าในการใช้สอยและความงามที่สอดคล้องกันกับสภาวะแวดล้อมของท้องถิ่นและยังเป็นสิ่งที่แสดงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นหรือชุมชนนั้น ๆ

วรรณี วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน(2531) กล่าวว่าหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของพื้นบ้านท้องถิ่นนั้น เป็นงานช่างฝีมือสร้างสรรค์เทคนิคและรูปแบบที่ถ่ายทอดโดยตรงจากบรรพบุรุษโดยวิธีปากเปล่า และการเรียนรู้โดยการเลียนแบบ

ประเทือง คล้ายสุบรรณ์ (2531:158) กล่าวถึงหัตถกรรมพื้นบ้านหรือหัตถกรรมชาวบ้านว่าหมายถึง งานช่างหรืองานฝีมือของชาวบ้านที่ประดิษฐ์เป็นเครื่องใช้ไม้สอยภายในบ้านหรือใช้

เป็นเครื่องสนองความเชื่อทางด้านประเพณี ศาสนา ใช้เพื่อความสะสวยงดงามสนองความสุขทางจิตใจ และเป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพ

หัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นงานที่เกิดจากการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่นเนื่องจากผลิตเพื่อการใช้สอยประจำวันเป็นอันดับแรก และตอบสนองความต้องการด้านอื่นๆ เช่น ความต้องการด้านสุนทรียภาพ ดังนั้นงานหัตถกรรมจึงเป็นผลจากการผสมผสานกันระหว่างฝีมือกับความคิดจิตใจและคตินิยมความเชื่อ สืบเนื่องต่อกันมานานจนเป็นเอกลักษณ์ประจำถิ่นในที่สุด ดังนั้นงานหัตถกรรมพื้นบ้านจึงแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิต ภูมิปัญญา ความคิดสร้างสรรค์ ค่านิยม ความเชื่อ และสภาพสังคมของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี เช่น ในท้องถิ่นที่มีวัฒนธรรมอาหารเป็นข้าวเหนียวภาชนะที่ใช้ในการหุงต้มอาหารก็จะเป็นหม้อนึ่งและหวด(ภาชนะใช้ในการนึ่งข้าวเหนียว)และกระติบ(ภาชนะที่ใช้เก็บข้าวเหนียวที่นึ่งแล้ว) ในท้องถิ่นที่มีทรัพยากรที่นำมาสร้างงานหัตถกรรมได้หรือความถนัดที่ได้รับตกทอดจากบรรพบุรุษของครอบครัวหรือในชุมชน แบบมุขปาฐะ และผู้ฝึกก็ใช้การจำไม่มีการจดบันทึก เช่น การทำเครื่องจักสาน การทำเครื่องปั้นดินเผา การทอผ้า การแกะสลักซึ่งงานเหล่านั้นมีรูปแบบ ลวดลายผูกพันกับวิถีชีวิต ขนบประเพณี ของท้องถิ่นตน และสามารถผลิตได้ด้วยตนเอง ซึ่ง วิบูลย์ ลี้สุวรรณ(2534) ได้กล่าวถึง คุณสมบัติของหัตถกรรมพื้นบ้านตามแนวคิดของ โซเอสึ ยานากิ(1979) ไว้ดังนี้

(1) เป็นช่างชาวบ้าน ช่างชาวบ้านไม่ใช่ศิลปินที่ผ่านการศึกษาอย่างมีระบบในสถาบันการศึกษาศิลปะ คุณค่าทางศิลปะในงานหัตถกรรมจึงเป็นความงามที่เกิดจากความชำนาญในการทำงานของช่าง ไม่ได้มุ่งหวังการแสดงออกทางศิลปะจึงไม่มีการบันทึกว่าเป็นผลงานของใคร

(2) มีจุดประสงค์เพื่อการใช้สอยในชีวิตประจำวัน เป็นการผลิตเพื่อการใช้สอยและซื้อขายแลกเปลี่ยนเพื่อให้นำไปใช้สอยในชีวิตประจำวันเช่นกัน ทุกท้องถิ่นไม่ได้ผลิตงานหัตถกรรมได้เหมือนกันหมด เนื่องจากมีความแตกต่างตามสภาพท้องถิ่นและความชำนาญของคนในชุมชน

(3) ผลิตในรูปแบบที่ซ้ำ ๆ กัน เนื่องจากผลิตเพื่อให้คนในท้องถิ่นใช้ ซึ่งมีวิถีชีวิตที่เหมือนกันจึงมีลักษณะการใช้สอยประเภทเดียวกัน การผลิตจึงซ้ำกันในรูปแบบเดิมเป็นจำนวนมากและมีราคาถูก

(4) มีรูปแบบเรียบง่าย การทำงานหัตถกรรมมีรูปแบบเพื่อการใช้สอยเป็นหลัก ดังนั้นการพัฒนารูปแบบจึงเป็นการแก้ไขข้อบกพร่องซึ่งเรียนรู้จากการใช้สอย รูปแบบและรูปทรงของงานหัตถกรรมจึงสร้างเพื่อสะดวกในการใช้สอย

(5) มีลักษณะเฉพาะถิ่น ซึ่งเกิดจากการใช้วัสดุในท้องถิ่นและรูปแบบตามวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นทำให้ มีลักษณะเฉพาะที่สืบเนื่องกันมา เป็นลักษณะเฉพาะถิ่น

(6) สร้างด้วยมือ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของงานหัตถกรรมซึ่งอาจมีเครื่องมือที่ช่วยในการทำงาน แต่ไม่ใช่เครื่องจักรที่มาทำแทนฝีมือช่าง

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่าหัตกรรมพื้นบ้าน เป็นวัฒนธรรมประเภทสิ่งประดิษฐ์ในท้องถิ่น ที่มุ่งเน้นคุณค่าประโยชน์ใช้สอย เป็นไปตามรูปแบบประเพณีของท้องถิ่นสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมมีการถ่ายทอดเทคนิคและรูปแบบที่แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นนั้นๆ จึงเห็นได้ว่าหัตถกรรมมีความผูกพันกับมนุษย์และชีวิตมนุษย์ทั้งในด้านการดำรงชีวิต และการรถ่ายทอดวัฒนธรรมที่มีมาจากอดีตและแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น ๆ

1.3.2 การพัฒนางานหัตถกรรมพื้นบ้าน

ในสภาพสังคมไทยในปัจจุบัน เป็นที่ยอมรับกันว่าความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ อันมีผลเนื่องมาจากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและมีผลสัมพันธ์กันต่อเนื่องหลายๆด้าน ซึ่งความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ เหล่านี้ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบและแนวทางต่างๆในสังคมไทยไม่ว่าจะเป็นความเจริญทางด้านวัตถุ การดำรงชีวิต และปัจจัยต่างๆในการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคม ตลอดจนค่านิยมที่มีต่อผู้คนอื่นๆในสังคมเดียวกันและสังคมภายนอก รวมไปถึงค่านิยมที่มีต่อวัตถุและสิ่งอื่นๆ รอบกาย(ธนาคารกสิกรไทย. 2529) ซึ่งการทำหัตถกรรมของไทยในอดีตนั้นได้รับความรู้ด้านหัตถกรรม วิธีการผลิต และรูปแบบจากบรรพบุรุษ หรือจากผู้ไกล้ชิด ดังนั้นแต่ละท้องถิ่นจะมีลักษณะงานหัตถกรรมแตกต่างกันไปตามท้องถิ่นที่มีการพัฒนา ไปตามประเพณีและวัฒนธรรมที่สืบทอดมาแต่โบราณ (ดนึงสุข นพคุณ, 2525)

ในการสร้างงานหัตถกรรมนั้นสร้างเพื่อการดำรงชีวิตที่จำเป็นในการใช้สอย และพัฒนาความรู้ ความสามารถ ทักษะออกไปจากที่ทำเพื่อการใช้สอยภายในครัวเรือนมาเป็นการทำขึ้นเพื่อแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่นๆและพัฒนาไปเป็นอาชีพที่สามารถเป็นรายได้ให้กับครอบครัว งานหัตถกรรมจึงมีบทบาทสำคัญในสังคมไทยมาตลอด จากสภาพสังคมไทยที่มีเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมและวิถีชีวิตทำให้สูญเสียลักษณะเฉพาะถิ่นของตนเองไป การเข้ามาของความเจริญทางด้านวัตถุ และเทคโนโลยีต่างๆทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงงานหัตถกรรมอย่างมากมาย การผลิตตะกร้าพลาสติคเข้ามาแทนที่ตะกร้าจักสาน การใช้ตู้เย็นแทนหม้อน้ำ และแทงค์น้ำโลหะหรือพลาสติคแทนโอ่งน้ำ การนำหม้อโลหะและหม้อไฟฟ้ามาแทนที่หม้อดินเผา จึงทำให้ความจำเป็นในการใช้งานหัตถกรรมเปลี่ยนแปลงไปด้วย งานหัตถกรรมไทยที่ยังคงมีอยู่ย่อมต้องเปลี่ยนไปตามวิถีชีวิต มีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไปตามสถานภาพของตนเองให้มีความสอดคล้องกับความเป็นจริงในสังคมปัจจุบัน เป็นการผลิตเพื่อสนองความต้องการของตลาดโดยมีการดัดแปลงรูปแบบของสินค้า ตลอดจนการพัฒนาวัสดุที่ใช้ในการผลิตและนำเทคนิคการผลิตที่ทันสมัยมาช่วยในบางขั้นตอน(ธนาคารกสิกรไทย.2529) เช่น การทอผ้าเกาะยอ เกิดการชงักงันทางการผลิต เนื่องจากผลผลิตไม่เป็นที่น่าพอใจและอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจึงไม่เป็นที่นิยม เพราะวัตถุดิบและเครื่องทอล้าสมัย เมื่อมีหน่วยงานเข้ามาช่วยด้านการจัดหาเครื่องทอผ้าที่ทันสมัย ด้านวัตถุดิบและการตลาด ทำให้

ชาวเกาะยอเกิดความสนใจศึกษาการทอผ้าเพิ่มขึ้น จึงเกิดกระบวนการผลิตเพื่อขยายตลาด เช่น ปรับปรุงเรื่องสีย้อมผ้าด้ายฝ้าย และลวดลายต่างๆให้งดงามยิ่งขึ้น และมีการประชาสัมพันธ์ผลผลิตของผ้าทอเกาะยอทำให้แพร่หลายเป็นที่นิยมแก่บุคคลทั่วไป(ชุดา จิตพิทักษ์,2527) จากการพัฒนารูปแบบและลวดลายผลิตภัณฑ์เสื่อกกของชาวจันทบุรี ที่มีการเปลี่ยนแปลงทางวัตถุดิบ เพื่อนำไปประดิษฐ์เป็นผลิตภัณฑ์เครื่องใช้นาๆชนิด เป็นการพัฒนาให้ได้ผลิตภัณฑ์เสื่อกกทั้งด้านความงามและประโยชน์ใช้สอยแพราะการเปลี่ยนแปลงของสังคม (ณัฐมา อาษารัฐ และภารดี ภัณธภากร,2527) ส่วนการทำเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้นเป็นการทำจากวัสดุและกระบวนการผลิตคงเดิม การพัฒนารูปแบบของผลิตภัณฑ์เพื่อให้สอดคล้องกับการใช้สอยตามสภาพสังคมทำให้เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนในปัจจุบันเป็นที่นิยมของตลาดทั่วไป จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน(เฉลิมชัย โคกขุนทด,2530)

ในปัจจุบันหัตถกรรมไทยเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจในด้านต่างๆ ในด้านขาดดุลย์การค้า ปัญหาคนว่างงาน และการขยายตลาดนักท่องเที่ยวในรูปสินค้าที่ระลึกพื้นเมืองเพื่อขายนักท่องเที่ยว(ส่งเสริมหัตถกรรมไทย,กรม.2531) จึงเห็นได้ว่าเมื่อวิถีชีวิตเปลี่ยนไป ทำให้เกิดงานหัตถกรรมซึ่งเป็นวัฒนธรรมทางด้านวัตถุเปลี่ยนแปลงไปด้วย ทั้งวัตถุประสงค์ในการผลิต วัสดุ และรูปแบบของผลิตภัณฑ์ได้ จากการผลิตเพื่อการใช้สอยตามความจำเป็นในชีวิตประจำวันเปลี่ยนเป็นการซื้อขายเพื่อดูเล่น เป็นเครื่องประดับตกแต่ง หรือเป็นของที่ระลึก รูปแบบเฉพาะถิ่นเปลี่ยนเป็นรูปแบบเพื่อตลาดทั่วไป กระบวนการผลิตปลี่ยนจากทำในครัวเรือนเพื่อการใช้สอยเป็นการผลิตแบบอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต

1.4 กระบวนการทำงานหัตถกรรม

การทำงานหัตถกรรมเป็นการเรียนรู้จากผู้ใกล้ชิด เช่น พ่อแม่ ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านเป็นการเรียนรู้ทางด้านทักษะ การทำงานหัตถกรรมพื้นบ้านนั้นชาวบ้านจะได้รับความรู้จากทางด้านหัตถกรรม วิธีการผลิต และรูปแบบจากบรรพบุรุษหรือจากเพื่อนบ้านใกล้เคียง(คนึงสุข นพคุณ, 2525) การที่บรรพบุรุษถ่ายทอดความรู้ความคิด และประสบการณ์ต่างๆ ที่สะสมไว้เพื่อสั่งสมหรือส่งต่อไปยังลูกหลานรุ่นหลัง การถ่ายทอดนี้จะกระทำติดต่อกันไปโดยไม่หยุดยั้ง(สุนทร ศรีรักษา.2525) ด้วยความเจนจัดของช่าง รูปแบบและกรรมวิธีในการผลิตจะมีลักษณะที่มีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาจากอดีตเป็นกรอบที่สำคัญ กรรมวิธีในการสร้างส่วนมากจะได้รับการสืบทอดจากช่างรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง และมีการพัฒนาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจนได้รูปแบบและกรรมวิธีในการผลิตที่ลงตัวสอดคล้องกันทั้งรูปแบบ การใช้สอยและความงามซึ่งจะมีลักษณะพิเศษแตกต่างกันออกไปตามภูมิปัญญาของท้องถิ่นนั้น ๆ (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2534) ลักษณะที่สำคัญของช่างพื้นบ้าน คือเป็นช่างที่ได้รับการฝึกฝนถ่ายทอดการช่างตามแบบแผนที่เป็น

ขนบนิยมในท้องถิ่นของตน ความสามารถที่เกิดขึ้นจึงได้มาจากการฝึกฝนจนเกิดทักษะเป็นสำคัญมากกว่าการสร้างสรรค์ ชางพื้นบ้านเหล่านี้เป็นผู้ที่สืบทอดการช่างพื้นบ้านให้ดำรงสืบต่อไป

วาเรน อี โรเบิร์ต[Warren E. Roberts,1975.] อ้างในวรรณี วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน (2531) ได้กล่าวว่าการทำหัตถกรรมท้องถิ่นเป็นการถ่ายทอดในครอบครัวโดยตรงจากบรรพบุรุษหรือเป็นการถ่ายทอดโดยมีผู้ที่ต้องการเรียนรู้หัตถกรรมประเภทนั้นเข้าไปฝึกอบรมจากผู้รู้จนชำนาญเป็นผู้มีฝีมือ เทคนิคการประดิษฐ์และรูปแบบอาจได้รับการถ่ายทอดมาจากถิ่นหนึ่งไปยังถิ่นหนึ่ง การถ่ายทอดการเรียนรู้โดยอาศัยปากเปล่าและทำตามหรือเลียนแบบ จะต้องลงมือฝึกหัดด้วยตนเองในขณะที่รับการถ่ายทอดในการรผลิตนั้นเพื่อให้คนทั่วไปใช้และมีกระบวนการผลิตตั้งแต่ต้นจนสำเร็จรูป

กระบวนการทำงานหัตถกรรม คือกระบวนการที่นำเอาวัสดุและวัตถุดิบมาผลิตเป็นหัตถกรรม โดยมีขั้นตอนวิธีการทำเพื่อให้ได้รูปแบบตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ ซึ่ง วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2535) ได้กล่าวถึงขั้นตอนและกระบวนการสร้างงานหัตถกรรม ว่าประกอบด้วย ความจำเป็นและความต้องการ การเลือกสรรวัสดุและวัตถุดิบ การสร้างรูปแบบและกรรมวิธีในการสร้างงาน ไว้ดังนี้

(1) ความจำเป็นและความต้องการ เป็นวัตถุประสงค์ของการสร้างงานหัตถกรรม ซึ่งสร้างตามความจำเป็นและความต้องการ เช่น เพื่อการใช้สอยในด้านต่างๆ เพื่อ การซื้อขายแลกเปลี่ยน เพื่อสนองความต้องการทางด้านจิตใจและความเชื่อ

(2) การเลือกสรรค์วัสดุและวัตถุดิบ มนุษย์เรียนรู้คุณสมบัติของวัสดุและวัตถุดิบที่มีในสภาพแวดล้อมที่จะนำมาสร้างงาน เช่น ไม้ไผ่ หวาย ดิน โลหะ ฯลฯ ตามวัตถุประสงค์ของการผลิตที่มีความจำเป็นในการดำรงชีวิตและความต้องการทางด้านจิตใจและความเชื่อ

(3) การสร้างรูปแบบ รูปแบบและรูปทรงจะเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการผลิตที่สร้างจากความจำเป็นในการดำรงชีวิตและความต้องการทางด้านต่าง ๆโดยสอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ วัฒนธรรมของท้องถิ่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ และ ศาสนา โดยมีคุณสมบัติของวัสดุและวัตถุดิบที่นำมาใช้เป็นตัวกำหนดรูปแบบ

(4) กรรมวิธีในการทำ กรรมวิธีหรือเทคนิคในการสร้างงานหัตถกรรมมีกรอบของวัตถุประสงค์ในการผลิต รูปแบบที่สร้างจากความจำเป็นและความต้องการของมนุษย์ที่เรียนรู้คุณสมบัติของวัสดุและวัตถุดิบจึงมีกรรมวิธีการผลิต เช่น ปั้น จักสาน แกะสลัก เขียนก่อสร้าง ฯลฯ กรรมวิธีการผลิตนั้นได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษโดยมีการพัฒนา

จากกระบวนการทำงานหัตถกรรมตามแนวคิดของ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ ที่ประกอบด้วยความจำเป็นและความต้องการ,การเลือกสรรค์วัสดุและวัตถุดิบ,การสร้างรูปแบบ,กรรมวิธีในการสร้างงาน นอกจากนั้นในการผลิตงานหัตถกรรม รัตนะ อุทัยผล(2529)ได้ให้แนวคิดที่สอดคล้องกันว่าต้อง

คำนึงถึงความต้องการของประชาชนซึ่งเป็นผู้บริโภค คำนึงถึงวัสดุและวัตถุดิบที่มีอยู่ในท้องถิ่นและความสามารถในการสร้างงานด้วยความชำนาญส่วนมากเป็นช่างท้องถิ่น ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ

ดังนั้นจึงสามารถกล่าวถึงกระบวนการทำงานหัตถกรรมโดยทั่วไปในปัจจุบันได้ดังนี้

1.4.1 วัตถุประสงค์ของการผลิตงานหัตกรรม วัตถุประสงค์หลักของการของทำงานหัตถกรรม คือความจำเป็นและความต้องการใช้สอย ดังนั้นช่างหัตถกรรมจึงต้องสร้างผลงานให้สนองประโยชน์ใช้สอยให้ได้ประโยชน์มากที่สุดซึ่งวิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2527)ได้กล่าวถึงมูลเหตุในการสร้างงานหัตถกรรมพื้นบ้านไว้ดังนี้

1.4.1.1 ความจำเป็นในการดำรงชีพ ทำให้มนุษย์ประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้เพื่อใช้เป็นเครื่องใช้ เครื่องมือประกอบอาชีพและทำเป็นอาชีพ เช่น ทำเครื่องปั้นดินเผาเพื่อใช้เป็นภาชนะหุงต้ม การสานข้องเพื่อจับสัตว์น้ำ การทอผ้าเพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม

1.4.1.2 สภาพภูมิประเทศและสิ่งแวดล้อม มีส่วนในการทำงานหัตถกรรมเพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ในสภาพแวดล้อมได้ โดยมีวัสดุในท้องถิ่นเป็นตัวกำหนดที่สอดคล้องซึ่ง วิโรจน์ ศรีสุโร(2528) ได้กล่าวไว้ว่า การทำหม้อน้ำดินเผาของชาวอิสานเป็นผลมาจากสภาพภูมิศาสตร์ที่แห้งแล้งต้องการเก็บน้ำไว้ใช้ หรือการทำงานหัตถกรรมเนื่องทรัพยากรในท้องถิ่นเช่น การทำไม้แกะสลักของอำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ การทำเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนด่านเกวียน จังหวัดนครราชสีมา

1.4.1.3 ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณีและศาสนาเป็นสาเหตุสำคัญที่จะสร้างงานหัตถกรรมเพื่อใช้สนองความเชื่อนั้นๆ เช่น การทำตุง(ธง)ของภาคเหนือ การหล่อรูปเคารพเนื่องจากความเชื่อและศรัทธา การทอผ้าห่อศพของบ้านนาหมื่นศรี จังหวัดตรังหรือการทำหม้อดินเผาที่ใช้ในพิธีศพ (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2527)

ในการผลิตงานหัตถกรรมทั่วไปเป็นการผลิตเพื่อสนองความต้องการภายในท้องถิ่นเป็นหลัก แต่เนื่องจากมีเอกลักษณ์ของท้องถิ่นจึงเป็นที่สนใจของตลาดภายนอกทำให้มีการพัฒนาในรูปประกอบการค้า เกิดการประกอบอาชีพงานหัตถกรรมในท้องถิ่น(ธนาคารกสิกรไทย.2529) การเปลี่ยนแปลง วัตถุประสงค์ในการใช้งานของผู้บริโภค ทำให้มีอิทธิพลต่อวัตถุประสงค์ของการผลิตงานหัตกรรม มีการเปลี่ยนแปลงการใช้งานจากเดิมที่เป็นเครื่องใช้มาเป็น เครื่องตกแต่ง เช่น ตกแต่งอาคาร ตกแต่งภายในบ้าน ตกแต่งสวนหรือการตกแต่งสิ่งของที่ใช้งาน จึงมีการรับรูปแบบสินค้าเข้าสู่ท้องถิ่นเพื่อทำตามผู้บริโภค(สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ.2529) ถ้าช่างไม่ยอมรับรูปแบบใหม่ก็จะทำให้งานในท้องถิ่นหมดไปแต่เมื่อมีการปรับปรุงรูปแบบ วัสดุและวิธีการก็จะทำให้เสียเอกลักษณ์ของท้องถิ่น

1.4.2 วัสดุและวัตถุดิบ มนุษย์อาศัยอยู่ในธรรมชาติ เครื่องมือเครื่องใช้ที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นมาย่อมเป็นสิ่งที่ใช้วัตถุดิบที่มีอยู่ในท้องถิ่นได้จากธรรมชาติ(อมรา พงศาพิชญ์,2537) จากวัตถุประสงค์ในการสร้างงานหัตถกรรมเพื่อการใช้สอย การคัดสรรวัตถุดิบเพื่อนำไปใช้สร้างงานว่ามีจุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ในการสร้างว่านำไปใช้ทำอะไร แล้วจึงเลือกวัตถุดิบในท้องถิ่นโดยคำนึงถึงคุณสมบัติของวัตถุดิบซึ่งได้เรียนรู้จากการสังเกตจากธรรมชาติ(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ.2527) แล้วสร้างรูปแบบตามวัตถุประสงค์นั้น เช่น การประดิษฐ์เสื่อโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้ปูนอน รูปแบบหรือรูปทรงของงานนั้นจะต้องสามารถสนองวัตถุประสงค์ในการใช้งาน วัสดุที่เลือกใช้อาจเป็นไม้ไผ่ กก กระจูด หวาย แล้วแต่ที่มีในท้องถิ่น เมื่อเลือกวัสดุนำมาประดิษฐ์ ด้วยวิธีการต่างๆ เช่น สาน ถัก ทอแล้วแต่คุณสมบัติของวัสดุนั้นๆ หรือการทำหม้อน้ำจากดินเผาเพื่อเก็บน้ำไว้ใช้(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2535) ดังนั้นการเลือกสรรวัสดุและวัตถุดิบมาใช้ในการทำหัตถกรรมจึงสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาที่ต้องใช้ความรู้ที่เข้าใจในคุณสมบัติของวัตถุดิบและนำวัตถุดิบนั้นมาผลิตตามขั้นตอนและวิธีการที่ได้เรียนรู้

กระบวนการผลิตหัตถกรรมในรูปของสินค้านั้นส่วนประกอบสำคัญในการทำหัตถกรรมได้แก่ วัตถุดิบ วัตถุดิบในการทำหัตถกรรมแต่ละชนิด จะต่างกันตามลักษณะของงานและวัตถุประสงค์ในการผลิต วัตถุดิบในงานหัตถกรรมบางชนิดสามารถจัดหาหรือจัดเตรียมได้เช่น ไม้ไผ่ มีการปลูกไว้ใช้เองและได้จากที่มีอยู่ตามธรรมชาติ(ทรงศักดิ์ ศรีบุญจิตต.2529) งานหัตถกรรมบางชนิดต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่สามารถจัดเตรียมขึ้นมาทดแทนได้ทำให้เกิดผลทางธรรมชาติ เช่น ใช้ดินในการทำเครื่องปั้นดินเผาและใช้ไม้เป็นเชื้อเพลิงในการเผา ทำให้เกิดการขาดแคลนทำให้ต้องมีการสำรวจศึกษาคุณภาพของดิน เพื่อหาแหล่งดินและวัสดุอื่นทดแทน(จุมพล คืนตัก.2521) และต้องมีการสั่งซื้อวัตถุดิบจากต่างประเทศ เพื่อช่วยลดการทำลายทรัพยากรท้องถิ่น เช่น การทำหัตถกรรมแกะสลักไม้สัก (อัครเดช อยู่ผาสุข.2537)

1.4.3 ขั้นตอนการผลิต

ขั้นตอนการผลิตในการผลิตงานหัตถกรรมนั้น เป็นไปตามกรรมวิธีการผลิตงานหัตถกรรม ในกรรมวิธีการผลิตแต่ละวิธีการจะมีขั้นตอนการผลิตที่มีกรอบของวัตถุประสงค์ในการผลิตและวัตถุดิบ เช่น มีวัตถุประสงค์ในการใช้ตักน้ำ ผู้สร้างงานจะหาวิธีการทำเพื่อให้สามารถสร้างงานโดยเลือกวัตถุดิบที่มีคุณสมบัตินำมาผลิตเป็นที่ตักน้ำได้ เช่น ไม้ไผ่สานครุ หม้อน้ำดินเผาหรือหมาจากที่ทำด้วยใบจาก

การทำงานหัตถกรรมจะต้องแสวงหาวัสดุและวัตถุดิบที่ผู้สร้างงานหาได้ตามท้องถิ่นที่มีอยู่ตามธรรมชาติและและสามารถนำมาสร้างงานหัตถกรรมตามวัตถุประสงค์ในการใช้งาน ด้วยกรรมวิธีในการผลิตซึ่งเป็นไปตามขั้นตอนการผลิตของงานหัตถกรรมนั้นๆ โดยใช้วัตถุดิบตามประเภทของงาน(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2535) เช่น

- งานจักสาน เช่น พัด ตะกร้า กระบุง จาก ไม้ไผ่,ย่านลิเพาของภาคใต้,หวาย, และงานสานใบลาน เป็นหมวก เครื่องแขวน เช่นปลาตะเพียน

- งานถัก-ทอ การทอเสื่อ จาก กก กระจูด การทอผ้าจากฝ้าย ไหม การถักเชือก หรือหวาย

- งานแกะสลัก เช่น งานแกะไม้ แกะเป็น รูปเคารพ เครื่องใช้ และรูปสัตว์ของภาคเหนือ

- งานเครื่องปั้นดินเผา ของแต่ละท้องถิ่น

ในแต่ละกรรมวิธีในการผลิตจะมีขั้นตอนและวิธีการผลิตการใช้อุปกรณ์และเครื่องมือแตกต่างกันออกไป ตามประเภทของงานหัตถกรรมนั้นๆ องค์ประกอบของกรรมวิธีในการทำงานหัตถกรรมประกอบด้วย การนำวัตถุดิบมาใช้และขั้นตอนวิธีการทำ ซึ่งขั้นตอนในการผลิตและด้านเทคนิควิธีการผลิตงานหัตถกรรมเดิมนั้น ส่วนใหญ่มีการทำกันในครัวเรือนเพื่อการใช้สอย แต่เมื่อวิถีชีวิตเปลี่ยนไปความจำเป็นในการใช้สอยงานหัตถกรรมลดลงส่วนมากจะยังเหลือในท้องถิ่นชนบทการเรียนรู้จากการทำงานหัตถกรรมในชีวิตประจำวันมีน้อยลง ผู้เรียนรู้จึงต้องมีการฝึกหัดโดยเฉพาะเพื่อการทำในรูปของสินค้า(รัตนะ อุทัยผล.2526) แต่เนื่องจากช่างส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดจากครอบครัวหรือท้องถิ่นเพื่อการใช้สอยของตน บางครั้งขาดความรู้ความเข้าใจในวัตถุดิบที่ใช้และขั้นตอนวิธีการทำอย่างจริงจัง ซึ่งมีผลในด้านการตลาด(ศูนย์ธุรกิจหัตถกรรมแห่งประเทศไทย.2523) เครื่องมือและเครื่องทุ่นแรง มีการนำเครื่องมือและเครื่องทุ่นแรงมาช่วยในการทำงานหัตถกรรมเพื่อให้สะดวกขึ้น ซึ่งเครื่องมือส่วนใหญ่เป็นเครื่องมือที่ช่างสร้างขึ้นเองเพื่อให้สะดวกในการทำงานและถนัดในการใช้เฉพาะคน(อัครเดช อยู่ผาสุข.2537) และอาจได้จากการนำเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน หรือจากสภาพแวดล้อมที่หาได้มามาดัดแปลงใช้ เช่น การสร้างลายบนโอ่งดินเผาด่านเกวียนของ ลุงเปล่ง ป้อกระโทก ได้จากลานตะเกียงและการสร้างลายในทำนองเดียวกันของ นายสุทร มาไทยทองหลาง ได้ใช้ลูกล้อรถของเด็กเล่นมาสร้างลาย(สัมภาษณ์นายเปล่ง ป้อกระโทกและนายสุทร มาไทยทองหลาง.4 กุมภาพันธ์ 2539) และเครื่องจักรที่ใช้เป็นเครื่องทุ่นแรงแทนแรงงานคน ส่วนมากจะใช้ในขั้นตอนการเตรียมวัตถุดิบ(ทรงศักดิ์ ศรีบุญจิตต.2529)

1.4.4 รูปแบบและรูปทรง รูปแบบและรูปทรงของงานหัตถกรรมจะมีกรอบของวัตถุประสงค์ของการใช้งาน ที่ขึ้นอยู่กับวัตถุดิบที่นำมาผลิต ทำให้เกิดกรรมวิธี หรือขั้นตอนในการผลิต จึงเห็นได้ว่ากระบวนการทำหัตถกรรมมีความสอดคล้องกันในกระบวนการ ที่ประกอบกับวัตถุประสงค์ในการผลิต วัตถุดิบ ขั้นตอนการผลิต รูปแบบและรูปทรง

ในการทำหัตถกรรมเดิมที่ผู้สร้างงานไม่ได้จงใจในการออกแบบ รูปแบบงานหัตถกรรมจึงเป็นไปตามวัตถุประสงค์เพื่อการใช้สอย ดังนั้นรูปแบบและรูปทรงจึงมีความงามที่พัฒนามาจากการใช้สอยและเมื่อต้องการความงามจึงมีการตกแต่งให้สวยงาม ในปัจจุบันการผลิตงานหัตถกรรมส่วน

ใหญ่เป็นการผลิตเพื่อเป็นสินค้า ดังนั้นการผลิตงานหัตถกรรมจึงผลิตในวัตถุประสงค์เพื่อให้ขายได้ รูปแบบงานหัตถกรรมจึงมีหลากหลายมากขึ้นเพื่อสนองความต้องการของผู้บริโภคจึงมีการทำรูปแบบใหม่(รัตนะ อุทัยผล.2529) ซึ่งรูปแบบการทำหัตถกรรม แบ่งออกได้ดังนี้

(1) รูปแบบดั้งเดิม ที่ได้รับตกทอดมาจากการเรียนรู้ของบรรพบุรุษ

(2) รูปแบบใหม่ที่ได้รับการออกแบบเป็นสิ่งประดิษฐ์ เพื่อวัตถุประสงค์ของในการค้า

(3) รูปแบบผสมผสาน ระหว่างรูปแบบเดิมและรูปแบบใหม่ หรือการนำรูปแบบเดิมมาประยุกต์ใช้ใหม่

1.4.4.1 การสร้างสรรค์รูปแบบงานหัตถกรรมนั้น มีความงามและประโยชน์การใช้สอยร่วมกันการเกิดศิลปะของงานหัตถกรรมนั้นเป็นผ่านขั้นตอนของความจำเป็นซึ่งเป็นความต้องการในขั้นตอนแรกของการผลิตซึ่งผู้สร้างงานจะแสดงความสามารถในเชิงศิลปะและความงามให้สำนึกในทางศิลปะที่มีอยู่ในตัวที่ผ่านการฝึกฝนมาเป็นเวลานาน การใช้สอยทำให้งานหัตถกรรมมีความประสานกลมกลืนในตัวเอง การนำมาใช้งานเป็นเวลานาน ไม่ใช่การออกแบบที่ลงตัวเลยทีเดียวแต่เป็นการผ่านการแก้ปัญหาเพื่อสนองความต้องการที่ลงตัว การเกิดความงามของงานหัตถกรรมนั้นเกิดขึ้นจากประสบการณ์และความชำนาญในการสร้างสรรค์ของช่างพื้นบ้านจนสามารถที่จะประสานความกลมกลืนระหว่างประโยชน์ใช้สอยและความพึงพอใจในความงามจนเกิดสุนทรียในงานหัตถกรรม ทำให้เกิดการพัฒนาเข้าสู่งานศิลปะ(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2535) ซึ่งการผลิตงานศิลปะต่างๆ ในชุมชนนั้น งามพิศ สัตย์สงวน(2535)กล่าวว่าเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการจัดการทางสังคมการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมรวมทั้งลักษณะทางจิตวิทยาของชาวบ้านที่ทำงานศิลปะนั้นๆ ทำให้สามารถทราบถึงข้อมูลของชาวบ้านเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจในสิ่งแวดล้อม เนื่องจากศิลปพื้นบ้านจะสร้างขึ้นตามแรงบันดาลใจจากชีวิตและความเป็นอยู่ ขนบประเพณีของท้องถิ่น ความเชื่อ แล้วถ่ายทอดแสดงออกมาในผลงานจึงมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่สะท้อนจิตใจของประชาชนในท้องถิ่น(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2535) และอาจได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอื่นๆ ที่แผ่ขยายมา(กิติมา อมรทัต.2521) คุณค่าทางความงามของงานหัตถกรรม ส่วนมากมีลักษณะเรียบง่าย ซื่อตรงไม่ซับซ้อนและประสานกับประโยชน์ใช้สอย(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ.2535) ซึ่งอาจพิจารณาองค์ประกอบของความงามของงานหัตถกรรมพื้นบ้านโดยอาศัยหลักของศิลปะดังต่อไปนี้

1.4.4.1.1 ความสมดุล[Balance] ที่อาจเกิดขึ้นจากรูปทรงและเส้นรอบนอก โครงสร้างลวดลายและวัสดุเป็นความสมดุลที่เกิดจากเกิดจากลักษณะที่แลเห็นหรือเกิดจากความรู้สึก เช่น สีหรือการเคลื่อนไหวที่ทำให้เกิดความสมดุลได้ อาจเป็นการสมดุลที่เท่ากันกลมกลืนกัน หรือการสมดุลที่ไม่กลมกลืนกันขัดแย้งกัน ความสมดุลมีทั้งในแนวตั้งและแนวนอนซึ่งการ

I17333076

สมดุลที่ลงตัวง่ายของหัตถกรรมคือ การสมดุลแบบสองข้างเท่ากัน [symmetrical balance] (วิรัตน์ พิชญไพบูลย์,2521)

1.4..4.1.2 สัดส่วน[propotion] การสร้างรูปทรงที่มีขนาดที่เหมาะสมทั้งกลมกลืนและขัดแย้งกัน ซึ่งประโยชน์การใช้สอยและองค์ประกอบอื่นๆ อาจเป็นสัดส่วนที่สัมพันธ์กันในตัวเองและสัดส่วนที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม(วิรัตน์ พิชญไพบูลย์,2527)

1.4.4.1.3 จังหวะหรือช่วงระยะ[rhythm]ระยะของการเคลื่อนไหวที่มีความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องกันหรือเป็นอิสระ ซึ่งอาจเป็นเส้นรอบนอกที่มีความโค้งเว้า ที่ก่อให้เกิดการประสานกลมกลืนหรือขัดแย้งกันที่ให้ความสัมพันธ์กันซึ่งอาจปรากฏในงานหัตถกรรมเป็นจังหวะของรูปร่างที่เป็นรูปทรงและโครงสร้างจังหวะของขนาด จังหวะของลวดลาย(วิรัตน์ พิชญไพบูลย์, 2521)

1.4.4.14 การประสานกลมกลืนกัน[harmony]เป็นการประสานกลมกลืนกันได้หลายประการ เช่น การกลมกลืนกันด้วยเส้นของวัตถุ โครงสร้างรูปทรง รูปลักษณะพื้นผิว สี ขนาดและน้ำหนักและความเข้ม และประโยชน์การใช้สอย การประสานกลมกลืนกันทำให้เกิดเป็นหน่วยเดียวกัน(วิรัตน์ พิชญไพบูลย์,2527)

1.4.4.1.5 ความขัดแย้งหรือความแตกต่าง[contrast] คือการทำให้ไม่ซ้ำซากกัน มีความขัดแย้งหรือความแตกต่างกันทำให้งานหัตถกรรมดูไม่จืดชืด เมื่อความขัดแย้งหรือความแตกต่างที่พอดีก็ทำให้เกิดความงามได้เช่นกัน ซึ่งความแตกต่างกันทำให้แลดูน่าสนใจเป็นผลให้เกิดการพักผ่อนแก่สมองและความรู้สึก(วิรัตน์ พิชญไพบูลย์,2527)

1.4.4.1.6 จุดเด่นของงาน[dominance] เป็นจุดเด่นที่เกิดขึ้นจากการเน้น[emphasis] เพื่อให้เกิดจุดสนใจ อาจเกิดจากการเน้นด้วยรูปทรง ขนาด เส้น โครงสร้าง ลวดลาย วัสดุและสีสันหรือการตกแต่ง(วิรัตน์ พิชญไพบูลย์,2527)

ดังกล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่ามนุษย์สร้างสรรค์งานหัตถกรรมขึ้นมาเพื่อประโยชน์ใช้สอยทั้งทางการดำรงชีวิตและทางจิตใจเป็นสำคัญจากการประดิษฐ์คิดค้นที่กระทำสืบต่อกันมา ช่วยให้มนุษย์เกิดความชำนาญและเรียนรู้ในการเลือกสรรวัตถุดิบเป็นการเรียนรู้ในการปรับปรุงพัฒนา รูปแบบของหัตถกรรมประเภทต่างๆให้สามารถสนองประโยชน์ และมีความงามที่มีคุณค่าทางศิลปะความชำนาญและฝีมือของผู้สร้างงานทำให้เกิดความลงตัวในรูปแบบและรูปทรง ระหว่างความงามทางศิลปะและวัตถุประสงค์ในการใช้สอย

2. หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา

เครื่องปั้นดินเผาเป็นวัฒนธรรมวัตถุประเภทสิ่งประดิษฐ์ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต ที่แสดงให้เห็นวิวัฒนาการที่มนุษย์รู้จักนำเอาทรัพยากรที่มีอยู่ในธรรมชาติมาสร้างเป็นเครื่องมือเครื่องใช้เพื่อการดำรงชีวิต(อมรา พงศาพิชญ์,2523) มีวิวัฒนาการตามลำดับขั้นทั้งแนวความคิด วิธีการตามสภาวะและสิ่งแวดล้อมของยุคสมัย เครื่องปั้นดินเผาจึงเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมที่ถูกเพาะขึ้นตามแหล่งต่างๆ ทั่วไป และสืบทอดต่อเนื่องแทรกซ้อนกันมากับประวัติศาสตร์แต่ละชาติภาษา(เปี่ยมสุข เหรียญรุ่งเรือง,2536) จากหลักฐานทางมนุษยวิทยา มนุษย์เริ่มรู้จักทำเครื่องใช้ด้วยดินเผาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ มีการค้นพบเครื่องปั้นดินเผาตั้งแต่ยุคหินใหม่เครื่องปั้นดินเผาในยุคแรก มีลักษณะง่ายทั้งเนื้อดิน การตกแต่งและการเผา[Gwilym.1973:6]

2.1 ความหมายของเครื่องปั้นดินเผา

ความหมายของเครื่องปั้นดินเผา[Pottery] เดิมหมายถึงเครื่องปั้นที่ทำด้วยดินทุกชนิดหินป่นและน้ำ มีการเปลี่ยนแปลงทางเคมีโดยผ่านการเผาในอุณหภูมิความร้อนอย่างน้อย 600 ^{o}C เมื่อนำดินที่เผาแล้วไปแช่น้ำ เนื้อดินผาจะไม่กลับคืนสู่สภาพเป็นดินอีกแต่จะกลายเป็นวัสดุที่มีความแกร่ง[Leach.1960] ในปัจจุบันหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา[Pottery]เป็นส่วนหนึ่งของเซรามิคซ์[Ceramics] หรือเครื่องเคลือบดินเผา ซึ่งความหมายเดิมมาจากคำว่า Keramos หรือ Keramikos ในภาษากรีกโบราณหมายถึงผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากการใช้ความร้อนเผาไหม้ดินหิน แร่ธาตุที่แตกต่างกันด้วยอุณหภูมิ ที่ถูกเลือกให้เหมาะสมกับการผลิตนั้นทำให้เกิดความคงทน [Gwilyn.1973]

ดังนั้นเครื่องปั้นดินเผา จึงมีความหมายถึงผลิตภัณฑ์ทุกอย่างที่ทำด้วยดินเป็นรูปร่างแล้วนำไปเผา เพื่อให้เนื้อดินปั้นแข็งแกร่งทรงตัวอยู่ได้(กรมวิทยาศาสตร์บริการ.2521) เครื่องเคลือบดินเผา หมายถึงเครื่องปั้นดินเผาชนิดที่ทำการเคลือบแล้วจึงเผา หรือ โดยการเผาด้วยการใช้ความร้อนสูงเพื่อให้ได้คุณภาพของเนื้อดินเผาตามต้องการ ที่มีกระบวนการเกิดปฏิกิริยาของสารประกอบที่ผสมในเนื้อดินและสารเคลือบ เซรามิคซ์ เครื่องเคลือบดินเผา มีองค์ประกอบ 3 อย่าง คือ เนื้อดินปั้น น้ำเคลือบ และกระบวนการทำ(เปี่ยมสุขเหรียญรุ่งเรือง, 2529) เครื่องเคลือบดินเผาเจริญขึ้นตามไปตามความเจริญของเทคโนโลยีทั้งในด้าน การใช้วัสดุ เครื่องมือและการดำเนินงาน ดังนั้นจึงสะท้อนให้เห็นถึงความเจริญทางด้านอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีในสังคมปัจจุบัน

ทวี พรหมพฤกษ์(2523) ได้ให้ความหมายของเครื่องปั้นดินเผา ว่า หมายถึงสิ่งที่ทำขึ้นด้วยดินเป็นรูปทรงต่างๆ สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ แล้วนำมาเผาเพื่อนำไปใช้งานตามต้องการ

ประเทือง คล้ายสุบรรณ(2531) ให้ความหมายเครื่องปั้นดินเผาในลักษณะหัตถกรรมพื้นบ้านว่า ทำมาจากดินที่มีคุณลักษณะพิเศษนำมาปั้นเป็นภาชนะหรือเครื่องใช้ต่างๆ นำไปเผาด้วยความร้อน ที่พอเหมาะ ทำให้ดินมีเนื้อแกร่งขึ้น บางครั้งนำไปเคลือบทำให้มีสีต่างๆ เพื่อความคงทนและสวยงาม เช่น โอ่ง กระถาง เตา หม้อ ไห ถ้วยชาม และยังทำเป็นของเด็กเล่น

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ(2527) จัดเครื่องปั้นดินเผาท้องถิ่นเป็นหัตถกรรมประเภทเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันที่มีการสร้างจากประสบการณ์ในการทำที่สั่งสมจนเกิดทักษะและความจัดเจนของช่าง รูปแบบ และกรรมวิธีในการผลิตจะมีลักษณะที่เป็นประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาจากอดีตเป็นกรอบที่สำคัญ กรรมวิธีในการสร้างส่วนมากจะได้รับการสืบทอดจากช่างรุ่นหนึ่งไปสู่ช่างอีกรุ่นหนึ่งและมีการพัฒนาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจนได้รูปแแบบและกรรมวิธีในการผลิตที่ลงตัวสอดคล้องกันทั้งรูปแบบ การใช้สอยและความงาม ซึ่งจะมีลักษณะพิเศษแตกต่างกันออกไปตามภูมิปัญญาของท้องถิ่นนั้นๆ ดังนั้นเครื่องปั้นดินเผาที่ค้นพบจากแหล่งต่างๆ จึงสามารถอธิบายความเป็นมาของวัฒนธรรมต่างๆ ในอดีตได้เป็นอย่างดี ในปัจจุบันเครื่องปั้นดินเผาในประเทศไทยมีการทำอยู่ทั่วไปและที่ทำกันในท้องถิ่นเช่นน้ำต้นที่ภาคเหนือ เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนในภาคอิสานและมีการพัฒนาให้เข้ากับยุคสมัยทั้งรูปแบบและวิธีการ

การจัดประเภทของเครื่องปั้นดินเผาสามารถจัดได้หลายวิธี ซึ่ง Thomas Gwilym [1973:9] ได้กล่าวถึงการแบ่งประเภทเครื่องปั้นดินเผาว่าสามารถแบ่งได้หลายทางโดยอาศัยสถานที่และระยะเวลาในการผลิต,โดยวัตถุดิบและกระบวนการทำ,โดยการใช้สอย,โดยความงามและการตกแต่ง แต่ที่สำคัญนั้นแบ่งง่ายๆ ตามลักษณะของเนื้อดินเผาและอุณหภูมิที่ใช้เผา ซึ่งโดยทั่วไปการจัดประเภทของเครื่องปั้นดินเผาแบ่งตามลักษณะเนื้อดินและอุณหภูมิที่เผาดังนี้

(1) เครื่องปั้นดินเผาเนื้อดิน หรือที่เรียกว่า เอทเทนแวร์[Earthen Ware] เป็นเครื่องปั้นดินเผาที่เผาในอุณหภูมิ 1,050 ^{0}C ถึง 1,100 ^{0}C เป็นงานที่มีเนื้อหนาหยาบ เนื้อดินเป็นสีแดงน้ำตาล สีเทาอ่อนออกเหลือง เมื่อเคาะเสียงดังไม่กังวาน มีทั้งที่เคลือบและไม่เคลือบ เช่น อิฐ โอ่งดิน หม้อดิน กระถางและที่ใช้ดินสีขาวได้แก่พวก จาน ชาม ที่มีเนื้อแน่น ทึบแสงมีความพรุนตัวสูง ความงามของเครื่องปั้นดินเผาชนิดนี้อยู่ที่สีของเนื้อดินซึ่งเกิดจากเทคนิคการเผาแบบไม่สมบูรณ์(ปุณณรัตน์ พิชญไพบูลย์,2538)

(2) เครื่องปั้นดินเผาเนื้อเครื่องหิน หรือที่เรียกว่า สโตนแวร์[Stone Ware]เป็นเครื่องปั้นดินเผาที่เผาในอุณหภูมิระหว่าง 1,200 ^{0}C ถึง 1,400 ^{0}C เป็นงานที่มีเนื้อหยาบ แน่นแกร่ง มีเนื้อดินที่มีสีเทา สีน้ำตาล เมื่อเคาะมีเสียงกังวาน เช่น โอ่ง และกระถางราชบุรี ศิลาดลเชียงใหม่ แจกัน จาน ชาม ถ้วยกาแฟ

(3) เครื่องปั้นดินเผาเนื้อเครื่องถ้วย หรือที่เรียกว่า ปอร์ซเลน[Porcelain Ware] เป็นเครื่องปั้นดินเผาที่เผาในอุณหภูมิที่ใช้ความร้อนสูงตั้งแต่ 1,250 ^{0}C ขึ้นไปเป็นงานที่มีเนื้อละเอียดเหมือนแก้ว ทำจากดินเหนียวขาว(Kaolin) เนื้อดินมีแร่ หินควอต[Quart] หินฟันม้า [Feldspar] เมื่อเผาแล้วเนื้อดินมีความแข็งแกร่ง น้ำไม่สามารถซึมออกได้ นิยมนำไปผลิตเป็นอุปกรณ์ต่างๆ เครื่องมือฉนวนไฟฟ้า ภาชนะใช้ทดลองทางเคมี(ทวี พรหมพฤกษ์,2524) และเครื่องปั้นดินเผา ประเภทโบนไชนา[Bone China] จะผสมเถ้ากระดูก ซึ่งเป็นสารประกอบประเภทแคลเซียมฟอสเฟต เนื้อดินมีการหดตัวสูง มีจุดสุกตัวที่อุณหภูมิประมาณ 1,200 ^{0}C (ปุณณรัตน์ พิชญไพบูลย์,2538)

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ(2527) จัดเครื่องปั้นดินเผาท้องถิ่นเป็นหัตถกรรมประเภทเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน รูปแบบและกรรมวิธีในการผลิตจึงมีกรอบของวัฒนธรรมเป็นกระบวนการผลิตที่สอดคล้องกันทั้งรูปแบบ การใช้สอยและความงาม จะมีลักษณะพิเศษแตกต่างกันออกไปตามภูมิปัญญาของท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งการแบ่งประเภทของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาโดยอาศัยประโยชน์ใช้สอย แบ่งได้ 15 ประเภท ดังนี้(วิทยาศาสตร์บริการ,กรม.2510)

(1) หม้อหุงต้มและหม้อใส่น้ำดื่มชนิดไม่เคลือบ
(2) กระถางปลูกต้นไม้และกล้วยไม้
(3) อิฐก่อสร้าง
(4) กระเบื้องปูพื้น
(5) โอ่งดินไม่เคลือบ
(6) โอ่งและไหเคลือบ
(7) ท่อดินเผาเคลือบและไม่เคลือบ
(8) กระเบื้องมุงหลังคาดินเผาเคลือบและไม่เคลือบ
(9) เครื่องปั้นดินเผาชนิดเคลือบไฟต่ำ ประเภทเครื่องประดับบ้านและอาคารโรงแรม
(10) กระเบื้องปูพื้นห้องน้ำ
(11) กระเบื้องโมเสคเคลือบและไม่เคลือบ
(12) เครื่องฉนวนไฟฟ้า เช่น ลูกถ้วยไฟฟ้าแรงต่ำ
(13) เครื่องสุขภัณฑ์
(14) ของใช้ในครัวเรือนและเครื่องประดับ
(15) วัตถุทนไฟ เช่น อิฐทนไฟ เบ้าหลอมแก้ว เบ้าหลอมโลหะ

2.2 ความสำคัญของเครื่องปั้นดินเผา

จากประโยชน์ใช้สอย[Practical] ของงานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผานั้น ทำให้เกิดรูปแบบรูปทรงที่หลากหลายหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่มีวัตถุประสงค์ในการสร้างงานเพื่อการใช้

สอยเป็นหลัก ซึ่ง F.H.Noton.[1956|114-118] ได้แบ่งประเภทของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาในด้านการใช้สอยตามลักษณะรูปแบบและรูปทรงไว้ดังนี้

(1) ประเภทขวด[Bottles] เป็นรูปแบบที่ใช้มาตั้งแต่สมัยโบราณนานกว่า 20 ศตวรรษมาแล้ว มีลักษณะปากเล็ก สามารถปิดแน่นด้วยฝาจุกหรือฝาครอบ ใช้สำหรับบรรจุของเหลวเช่น เหล้า น้ำมัน น้ำและของเหลวอื่นๆ และได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นขวดแก้วที่เห็นในปัจจุบัน เครื่องปั้นดินเผารูปแบบนี้ที่ยังคงมีอยู่แต่ได้เปลี่ยนวัตถุประสงค์มาใช้ในการตกแต่งและใช้ในการจัดดอกไม้

(2) ประเภทโอ่ง และกระปุก [Jars and crocks] จะมีลักษณะปากกว้างและปากปิดใช้สำหรับเก็บของแข็งในของเหลว เช่น เมล็ดพืช ของหมักดองต่างๆ เนื้อสัตว์หมักเกลือนับว่าเป็นการใช้เก็บถนอมอาหารและอื่นๆ ปัจจุบันยังมีการใช้อยู่อย่างแพร่หลายซึ่งมีการทำภาชนะประเภทนี้มากมาย ในประเทศไทยเราจะพบว่ามีการใช้ไหในการหมักปลาร้า และใช้ดองพืชผักผลไม้เช่นกัน

(3) ประเภทเหยือก กา คณโฑ[Pitcher,taepot and ewers] ใช้บรรจุของเหลวเป็นภาชนะใช้สอยใช้ในครัวเรือนและยังมีการใช้จนถึงปัจจุบัน ปากแคบ หรือมีพวยที่ใช้ในการรินได้เล็กน้อย จึงไม่สามารถปิดให้แน่นได้ มีหลายรูปแบบ แต่บางชนิดอาจใช้ในการหุงต้มได้

(4) ประเภทถ้วย ชาม[Cup and bowls] ใช้ใส่ได้ทั้งของแห้งและของเหลวมีหลายขนาด หลายรูปแบบมีลักษณะเฉพาะตัว ทั้งใหญ่ เล็ก ถ้วยใช้ในการใส่ของเหลวเพื่อดื่มมีปากเปิดและปิดฝา มีก้นลึกอาจมีฝาปิด

(5) ประเภทจาน[plates] ใช้ใส่ของแห้ง แบน ไม่ลึก มีการสร้างสรรค์รูปร่างและหลากหลาย มีทั้งที่ใช้เพื่อการตกแต่งและ ใช้ประโยชน์

(6) ประเภทรูปทรงอื่นๆ[Other form] เช่น รูปทรงที่ใช้ใส่ ดอกไม้หรืองานที่เจาะจง ในการใช้ประโยชน์เฉพาะ หรือออกแบบดัดแปลงจากรูปทรงที่มีอยู่ เช่น เชิงเทียน ตะเกียงหรือรูปแบบพิเศษซึ่งในปัจจุบันเลิกทำแล้ว หรือออกแบบเป็นพิเศษในงานเซรามิคที่ต้องการ เช่น ถาด และจานเล็กๆ และออกแบบเฉพาะเพื่อจุดประสงค์ในการตกแต่งภายในและภายนอกของอาคารมีทั้งรูปแบบที่เป็นแแบบดั้งเดิม ของรูปทรงขวด รูปทรงไห รูปทรงจาน รวมทั้งรูปทรงสร้างเป็นงานประติมากรรม รูปทรงกระเบื้องตกแต่งผนัง กระเบื้องปูพื้น กระเบื้องใช้สำหรับเตาผิงกระเบื้องปูพื้นโต๊ะ

เครื่องปั้นดินเผามีบทบาทสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน โดยมีบทบาทในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่ภาชนะเครื่องใช้ เครื่องประดับ เครื่องสุขภัณฑ์ จนถึงเครื่องอิเลคทรอนิคและเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ มีความคงทนแข็งแกร่ง การพัฒนาเครื่องปั้นดินเผาจากการทำดินเผาธรรมดาแบบง่ายๆเข้าสู่เทคโนโลยีที่ทันสมัยเป็น เซรามิคซ์ แก้ว และ

อุปกรณ์ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งทำให้คุณภาพของเครื่องปั้นดินเผาแตกต่างกัน(บรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรม,2525) ซึ่งแบ่งความสำคัญได้ดังนี้

2.2.1 ความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี เครื่องปั้นดินเผาเป็นข้อมูลสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี เนื่องจากเครื่องปั้นดินเผามีบทบาทในชีวิตมนุษย์ตั้งแต่ สมัยโบราณเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์มาเป็นเวลายาวนาน เพื่อใช้เป็นภาชนะและใช้ในพิธีกรรม ซึ่ง เบนเนท บอนสัน[B.Bronson,1976:198-206] ผู้เชี่ยวชาญทางมนุษยวิทยาวัฒนธรรมได้กล่าวว่า เครื่องปั้นดินเผาจัดเป็นข้อมูลทางศิลปวัฒนธรรมที่มีความสำคัญเทียบเท่าหลักฐานทางศิลปโบราณวัตถุ ที่แสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของชุมชนสังคม วิถีชีวิตและภูมิปัญญา เนื่องจากเครื่องปั้นดินเผา มีลักษณะคงทน ถาวร จากรูปทรงรูปร่างและศิลปะที่ปรากฏช่วยให้นักประวัติศาสตร์โบราณคดีทำการศึกษาถึงเทคนิค ความรู้ความสามารถ วัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ๆ จึงสามารถอธิบายสภาพชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนความสัมพันธ์ของมนุษย์ต่างกลุ่มต่างยุคสมัย จากรูปทรงและการตกแต่งเช่น เครื่องปั้นดินเผาที่ขุดค้นพบ ที่บ้านเชียง จังหวัดอุดร ซึ่งเขียนลายสีและหลายรูปทรงที่แสดงให้เห็นถึงการใช้สอยในชีวิตประจำวันและใช้ประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ(ทรงพันธ์ วรรณมาศ,2532) เครื่องเคลือบดินเผาเจริญขึ้นตามไปตามความเจริญของเทคโนโลยีทั้งในด้าน การใช้วัสดุ เครื่องมือและการดำเนินงาน ดังนั้นจึงสะท้อนให้เห็นถึงความเจริญทางด้านอุตสาหกรรม และเทคโนโลยีในสังคมปัจจุบัน

2.2.2 ความสำคัญด้านประโยชน์ใช้สอย มนุษย์นำเครื่องปั้นดินเผามาใช้ประโยชน์มากมายหลายด้าน เป็นเครื่องใช้ในครัวเรือน เป็นผลิตภัณฑ์หัตถกรรม ผลิตภัณฑ์ก่อสร้างและเครื่องประดับ เช่น ถ้วยชาม โอ่ง อ่าง หม้อ ไห ครก แจกัน กระถาง กระเบื้อง อิฐ และเครื่องสุขภัณฑ์และเนื่องจากเครื่องปั้นดินเผามีคุณสมบัติสามารถผลิตให้มีคุณภาพเป็นผลิตภัณฑ์ทนไฟและมีความคงทนในทางเคมี ทนกรด ทนด่างได้หลายชนิด เป็นฉนวนไฟฟ้า จึงได้วิวัฒนาการไปสร้างเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในด้านเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ ในขณะเดียวกันก็มีความทนทานสูงจึงมีการนำไปใช้ในทางเครื่องกล[Gwilyn.1973]

2.2.3 ความสำคัญทางด้านศิลปะและสุนทรีย เครื่องปั้นดินเผามีความงามด้านรูปแบบรูปทรงและสัดส่วน ความงดงามของเนื้อดิน ลวดลาย และสีสัน ทั้งที่เกิดจากกระบวนการตกแต่งและความงามของเครื่องปั้นดินเผาจึงเป็นสัญญลักษณ์ของวัฒนธรรมและอารยธรรม ดังนั้นเครื่องปั้นดินเผามีความสัมพันธ์กับศิลปะทั้งด้านประติมากรรมข้องกับการปั้น,ด้านจิตรกรรมเกี่ยวข้องกับลวดลาย สีสันของเครื่องปั้นดินเผา และองค์ประกอบศิลปะในเรื่องที่เกี่ยวกับสัดส่วน รูปทรง(ทรงพันธ์ วรรณมาส.2532:)(ทวี พรหมพฤกษ์.2523)

2.2.4. ความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจและสังคม เครื่องปั้นดินเผาเป็นผลิตภัณฑ์

ที่มีความคงทนสวยงามจึงได้รับความนิยมจากผู้ใช้และเป็นรายได้แก่ผู้ผลิต เครื่องปั้นดินเผามีความสำคัญในด้านการใช้สอยจึงเป็นที่ต้องการของตลาด มีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเพื่อประกอบอาชีพทั้งที่เป็นลักษณะเฉพาะตัว ผลิตในครัวเรือนและระบบอุตสาหกรรมทำให้เกิดงานและอาชีพ ทั้งในสินค้าท้องถิ่นและตลาดทั่วไป ขณะเดียวกันยังเป็นสินค้าส่งออกอีกด้วย(ธนาคารกสิกรไทย.2529)

2.2.5 การทำเครื่องปั้นดินเผาในประเทศไทย

ในประเทศไทยมีการทำเครื่องปั้นดินเผามานานแล้ว ได้พบเครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในแหล่งชุมชนโบราณต่างๆ เช่น ที่บ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี ที่ถ้ำผี จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานีและที่บ้านปราสาท จังหวัดนครราชสีมา อีกทั้งได้พบเตาเผาซึ่งเป็นเครื่องปั้นดินเผาประเภท เอทเทนแวร์[Earthen Ware] ที่ขึ้นรูปด้วยมือและแป้นหมุนมีการเขียนสีเป็นลวดลายต่างๆ รูปทรงต่างกัน และพบเครื่องปั้นดินเผาโบราณสมัยประวัติศาสตร์ดังนี้ บริเวณภาคกลางของประเทศไทย เช่น ที่จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดสิงห์บุรี จังหวัดนครปฐม พบเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินไม่เคลือบ ประเภท ถ้วยชาม กาน้ำ ตกแต่งลวดลายปั้นประดับ บริเวณภาคใต้ของประเทศไทย เช่น ที่จังหวัดสงขลา พบเครื่องปั้นดินเผาสมัยศรีวิชัย เนื้อดินปั้นละเอียด สีขาวเป็น ภาชนะประเภท คณฑี (ทวี พรมพฤกษ์,2521) บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยและที่บริเวณทุ่งนาของประเทศกัมพูชา พบเครื่องปั้นดินเผา เรียกว่าเครื่องถ้วยขอมหรือสมัยลพบุรี ทั้งเนื้อเคลือบและไม่เคลือบ ประเภท เครื่องถ้วย ชาม แจกัน กระปุก ไห มีหลายสี สีดำ สีเขียวอ่อน สีน้ำตาล สีเขียวมะกอก มีการเคลือบใสสีเขียวอ่อนบนเนื้อดินปั้นสีเหลือง มีทั้งการเคลือบสีเดียวและสองสี จะแตกต่างกันไปตามเนื้อดินและสีเคลือบ มีการตกแต่งด้วยการขูดลาย พิมพ์ลาย และยังพบเครื่องปั้นดินเผาในสมัยสุโขทัยและบริเวณใกล้เคียงมีอยู่เป็นจำนวนมากได้แก่ เครื่องปั้นดินเผาสังคโลก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการทำเครื่องปั้นดินเผาในอดีตว่าเป็นที่นิยม และยังพบเครื่องปั้นดินเผาจากเตาเผาโบราณสมัยสุโขทัยในประเทศอินโดนีเซียและประเทศฟิลิปปิน ในลักษณะมีการส่งออกต่างประเทศ(จอนห์ ซอว์. 2529) เครื่องปั้นดินเผาในสมัยอยุธยานับเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่มีความงาม ด้วยเนื้อดินเผาที่มีการเคลือบและการเขียนลวยลายลงยาสี ดำ แดง เขียว เหลืองและขาว เรียกว่า "เครื่องเบญจรงค์" มีการนำทองคำมาลงพื้นภาชนะเป็นการลงยาทองคำ เรียกว่า 'เครื่องลายน้ำทอง (ทวี พรหมพฤกษ์.2523 และทรงพันธ์ วรรณมาส.2532)

การทำเครื่องปั้นดินเผาของไทยในสมัยปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าขึ้นตามลำดับมีการศึกษาทดลองทั้งในส่วนของรัฐและเอกชน มีการทำออกมาในรูปของอุตสาหกรรมทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ มีการลงทุนทั้งของไทยและต่างประเทศ และทำเป็นหัตถกรรมในท้องถิ่น(เสริมอุตสาหกรรม.กรมส่ง2534) มีการทำทุกภาคทั่วประเทศไทย มีการผลิตโดยแบ่งลักษณะการผลิตได้ 2 ลักษณะ คือ

(1) การผลิตเครื่องปั้นดินเผาในรูปแบบอุตสาหกรรมขนาดเล็กและขนาดใหญ่ มีการลงทุนประกอบอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ โรงงานทำเครื่องปั้นดินเผาส่วนใหญ่ตั้งอยู่ทางภาคเหนือและในเขตภาคกลาง โรงงานผลิตเครื่องปั้นดินเผาเหล่านี้ได้รับการพัฒนาเทคโนโลยีในการผลิตและขยายตัวเพิ่มขึ้น ภายหลังจากที่มีการส่งเสริมการลงทุนทางด้านอุตสาหกรรมของรัฐบาลในปี 2514 และในปี 2521 จึงมีการประกาศห้ามนำเข้า ผลิตภัณฑ์เครื่องใช้เซรามิกซ์จากต่างประเทศ(เงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย,บรรษัท.2528) การทำอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผามีความสำคัญมาก สามารถทำรายได้ให้แก่ผู้ผลิตซึ่งความต้องการของตลาดเครื่องปั้นดินเผาประเภทนี้มีอยู่ทั่วไปและอยู่ในระดับสูง ทำให้มีการผลิตในลักษณะอุตสาหกรรมมีการนำความรู้และเทคโนโลยีใหม่ๆ มาใช้ในกระบวนการผลิต มีการทำเป็นจำนวนมากและใช้เครื่องจักรในการผลิต ดังนั้นการทำเครื่องปั้นดินเผาในรูปแบบอุตสาหกรรมจึงมีการลงทุนสูง มีการใช้แรงงานจำนวนมาก และส่วนใหญ่ใช้วัตถุดิบในประเทศที่ได้จากท้องถิ่นบริเวณที่ตั้งโรงงานและบริเวณใกล้เคียง(ส่งเสริมอุตสาหกรรม.กรม,2534) มีการทำในภาคเอกชนและการส่งเสริมของรัฐบาล ส่วนมากจะเป็นเครื่องปั้นดินเผาชนิดเคลือบ จำพวกสโตนแวร์ ปอร์ซเลน หรือโบนไชน่า ทำประเภท กระเบื้องปูพื้น กระเบื้องติดผนัง เครื่องกระเบื้อง เครื่องถ้วย เครื่องสุขภัณฑ์ เครื่องเรือน แจกัน

(2) การผลิตเครื่องปั้นดินเผาในลักษณะการทำงานหัตถกรรมท้องถิ่น การทำอยู่ในลักษณะทำในครัวเรือนหริอโรงงานขนาดเล็ก การผลิตในลักษณะนี้เป็นการผลิตจากความถนัดของคนในท้องถิ่น ซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ และมีลักษณะเฉพาะถิ่นของตน เนื่องจากสร้างจากความจำเป็นพื้นฐานในการใช้สอยและวัตถุดิบคือดินที่มีในท้องถิ่น มีทั่วไปทุกภาคของประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นการทำภาชนะและเครื่องใช้สอยในครัวเรือน เช่น หม้อ ไห โอ่ง กระถางต้นไม้ หม้อน้ำ นอกจากนี้ยังมีการทำในลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น เช่น การทำน้ำต้นเหมืองกรุงที่ภาคเหนือ การทำเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน จังหวัดนครราชสีมาที่ภาคอิสาน การทำเครื่องปั้นดินเผาที่เกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ที่ภาคกลางและการทำเครื่องปั้นดินเผาสทิงหม้อ จังหวัดสงขลาที่ภาคใต้(กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม.2534) การทำในลักษณะงานหัตถกรรมท้องถิ่นจะมีวิธีการทำและการเลือกใช้วัสดุให้เหมาะสมกับการใช้สอยที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ซึ่งสะท้อนให้เห็นสภาพทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่นนั้นๆ (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ.2527)

เครื่องปั้นดินเผาในอดีตมีความสำคัญในด้านความจำเป็นพื้นฐานในชีวิตประจำวัน ที่มีการค้นพบทั้งการใช้สอย ความเชื่อ และงานศิลปะที่ใช้ตกแต่ง ในปัจจุบันเครื่องปั้นดินเผามีการทำที่หลากหลายในระดับงานศิลปะ อุตสาหกรรมและเครื่องใช้ในครัวเรือน เครื่องปั้นดินเผาจึงอยู่ในชีวิตประจำวัน จากการศึกษาเครื่องปั้นดินเผาจึงเห็นได้ว่าเครื่องปั้นดินเผาอำนวย

ประโยชน์อย่างยิ่งทั้งในด้านครองชีพและความก้าวหน้ามาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน

2.3 กระบวนการทำเครื่องปั้นดินเผา

หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา เป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่ทำจากดินที่มีคุณลักษณะที่นำมาปั้นให้ได้รูปทรงตามที่ต้องการแล้วนำมาเผาด้วยความร้อนที่พอเหมาะทำให้เนื้อดินมีความแกร่งตามวัตถุประสงค์ในการผลิต หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผามีพื้นฐานมาจากการใช้งานทางด้านต่างๆ แต่เนื่องเครื่องปั้นดินเผามีความสามารถสร้างงานที่มีความงามทั้งด้าน รูปทรง สัดส่วน สี จึงทำให้เครื่องปั้นดินเผามีความงามในลักษณะงานศิลปะจึงทำให้มีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในลักษณะศิลปะทั้งด้านศิลปะบริสุทธิ์ เช่น รูปปั้น ประติมากรรมและศิลปะประยุกต์ แจกัน จาน ชาม ฯลฯ (จิตร บัวบุศย์.2516) มีกระบวนการทำเครื่องปั้นดินเผาตามขั้นตอนและกรรมวิธีได้ การเตรียมวัตถุดิบ การขึ้นรูป และการเผา(ส่งเสริมหัตถกรรมไทย,กอง2532)

2.3.1 การเตรียมวัตถุดิบ ในกระบวนการทำหัตถกรรมนั้น มีส่วนที่สำคัญที่ใช้ในการสร้างงานได้แก่ วัตถุดิบ เพราะเป็นส่วนของตัวผลิตภัณฑ์ และวัสดุต่าง ๆที่ใช้ในการทำงานเพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ.2526) วัตถุดิบที่ใช้ในการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา ที่สำคัญได้แก่ดินซึ่งมีหลายชนิดด้วยกัน และ หิน ทราย ซึ่งเป็นส่วนผสมของดินปั้น วัตถุดิบและแหล่งวัตถุดิบในการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาในประเทศไทย ได้แก่

2.3.1.1 วัตถุดิบ ในการทำเครื่องปั้นดินเผา ดินเป็นวัตถุดิบที่มีความสำคัญเป็นตัวกำหนดลักษณะและคุณภาพของผลิตภัณฑ์ ดินที่ใช้ในการทำเครื่องปั้นดินเผาโดยทั่วไปแบ่งได้ดังนี้ (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม.2521)

2.3.1.1.1 ดินเกาลิน[Kaolin] เป็นดินขาวที่ใช้ผสมในการทำเครื่องปั้นดินเผาชนิดดีเนื้อดินสีขาวบริสุทธิ์เมื่อผสมกับน้ำจะเหนียวไม่มาก มีจุดสุกตัวสูงจึงเผาได้ในอุณหภูมิที่สูงมีจุดละลายประมาณ 1800 ^{0}C เมื่อถูกเผาจะเปลี่ยนโครงสร้างมีลักษณะใสเหมือนแก้ว จึงนำมาผสมในเนื้อดินปั้นที่ต้องการความขาวและความแกร่ง(ปุณณรัตน์ พิชญไพบูลย์.2538) เหมาะสำหรับทำเครื่องปั้นชนิดปอร์ชเลน[Porcelain Ware] ในเมืองไทยพบดินเกาลินประเภทนี้ตามเหมืองแร่ทั้งภาคเหนือและภาคใต้ แต่มีปริมาณไม่มากนัก(กรมทรัพยากรธรณี. 2526)

2.3.1.1.2 ดินขาว[White clay] เป็นดินขาวชนิด อลูมิเนียมซิลิเกต [aluminium silicate] ในประเทศไทยมีทั่วไป ที่จังหวัด เชียงใหม่ ลำปาง น่าน แพร่ พิษณุโลก สุโขทัย อุตรดิตถ์ สุราษฎร์ธานี ภูเก็ต ยะลา นครศรีธรรมราช นราธิวาส ระนอง ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด (กรมทรัพยากรธรณี.2526)

2.3.1.1.3 ดินเหนียว[Ball clay] มีคุณภาพคล้ายดินเกาลิน แต่มีความเหนียวมากกว่าและมีธาตุเหล็กผสมอยู่มากกว่าดินขาวและมีสารอินทรีย์บางชนิดเจือปน

อยู่ มีสีค่อนข้างขาวคล้ำหรือสีเทา เมื่อผสมน้ำก็จะเหนียวมากกว่าดินเกาลิน เมื่อเผาแล้วจะมีสีคล้ายสีเนื้อ มีความหดตัวสูง ซึ่งเหมาะสำหรับนำไปทำเครื่องปั้นดินเผาชนิดเนื้อแน่นทึบแสง หรือใช้ผสมกับดินขาวในการทำ ปอร์ซเลน เพื่อช่วยให้เนื้อดินเหนียวและแข็งขึ้น สะดวกในการขึ้นรูป ในประเทศไทย มีที่จังหวัดปราจีนบุรี ชลบุรี และสุราษฎร์ธานี (ทรงพันธ์ วรรณมาส. 2532)

นอกจากนั้น ดินเหนียวที่พบได้โดยทั่วไป[plastic clay] เป็นดินที่มีสีคล้ำ ค่อนข้างดำ เมื่อผสมน้ำจะมีความเหนียวมากกว่าดินทุกชนิด แต่เป็นดินที่ไม่บริสุทธิ์ มีจุดสุกตัวต่ำเหมาะที่จะทำเป็นผลิตภัณฑ์ทั่วไป เช่น โอ่ง ไห กระถางและเครื่องปั้นดินเผาทั่วไป ดินชนิดนี้มีอยู่ทั่วไปในประเทศไทย

2.3.1.1.4 ดินทนไฟ[Fire clay] เป็นดินที่ทนความร้อนได้สูงโดยไม่เปลี่ยนแปลงรูปร่างลักษณะเนื้อดินมีสีคล้ำเมื่อผสมน้ำจะมีความเหนียวมากเมื่อเผาแล้วจะมีสีคล้ายสีเนื้อและทนความร้อนได้สูงโดยไม่เปลี่ยนแปลงสภาพรูปร่าง นิยมนำมาใช้ทำอิฐทนไฟ เบ้าหลอม ดินประเภทนี้พบมากที่จังหวัด ปราจีณบุรีและจังหวัดอื่นๆอีก

2.3.1.1.5 วัตถุผสม นอกจากดินแล้วการทำเครื่องปั้นดินเผายังมีวัตถุดิบ ที่ใช้เป็นส่วนผสมในการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเพื่อลดการแตกร้าวของดิน ซึ่งมีคุณสมบัติต่างกันออกไปดังนี้ (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม.2521)

(1) หินฟันม้า[Feldspar] หินฟันม้าเป็นวัตถุเนื้อหินมีด่างประเภทโปรแตสเซียมผสมอยู่ใช้สำหรับผสมเนื้อดินและน้ำเคลือบ ซึ่งจะทำให้จุดสุกตัวหลอมละลายต่ำสุกตัวได้เร็วและช่วยยึดเนื้อดินเผาให้แน่นยิ่งขึ้น มีมากที่จังหวัดชลบุรี ราชบุรี กาญจนบุรีและจังหวัดอื่นๆ อีก

(2) หินเขี้ยวหนุมาน[Quartz] หินเขี้ยวหนุมานมีซิลิกา[silica] มาก ใช้สำหรับผสมเนื้อดินปั้นประเภททนความร้อนสูงเพื่อให้หดตัวน้อย มีจุดหลอมละลายประมาณ 1725 ^{0}C มีตามภูเขาทั่วไปแต่ที่มีคุณภาพดีที่จังหวัดระยองและจังหวัดจันทบุรี

(3) หินปูน[Lime stone] หินปูนเป็นหินคัลเซียมคาร์บอเนต ใช้สำหรับทำน้ำประสานปูนขาว ทำให้มีความแข็งแกร่ง ถ้าใช้มากเกินไปจะทำให้เนื้อดินปั้นยุบตัว เมื่อใช้ผสมน้ำเคลือบทำให้สามารถทนกรดได้ดี หินปูนมีทั่วไปทุกภาค แต่ที่คุณภาพดีมีที่จังหวัด สระบุรี ราชบุรี

(4) หินไพโรฟิลไลท์[Pyrophylite]หรือหินสบู่ เป็นหินที่ประกอบด้วยอลูมิเนียมซิลิเกต ใช้เป็นส่วนผสมเนื้อดินปั้น การซึมและการหดตัวจะไม่เปลี่ยนแปลง ทนความร้อนได้สูง มีมากที่จังหวัดนครนายก

(5) ทราย[Silica] เป็นซิลิก้าออกไซด์เมื่อนำมาประกอบกับวัตถุธาตุอื่นๆ ก็กลายเป็นซิลิเกต

(6) ดินเชื้อ[grog] เป็นดินที่ผ่านการเผาแล้วนำมาบดให้ละเอียดร่อนด้วยตะแกรงผสมลงในเนื้อดินปั้น ช่วยในการทรงตัวและหดตัว(กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. 2532)

2.3.1.2 การเตรียมวัตถุดิบ วัตถุดิบที่สำคัญในการผลิตคือดินเหนียวขั้นตอนในการปฏิบัติแตกต่างกันไปตามคุณภาพของดินและความต้องการลักษณะงาน ในการผลิตการเตรียมดินนั้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ดินมีคุณภาพสามารถขึ้นรูปได้ตามต้องการ การเตรียมวัตถุดิบคือดินเหนียว นั้นเป็นการแยกสิ่งเจือปนออกจากดิน เตรียมดินให้มีความเหนียวในระดับที่ต้องการ ทำให้สามารถควบคุมการหดตัวของเนื้อดิน กันการแตกร้าวและบิดงอ เพื่อลดอุณหภูมิของเนื้อดินเผาไม่ให้สูงมากนักทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายในการเผาและยังเพื่อการปรับปรุงสีของเนื้อดินทำให้นื้อดินมีความเหมาะสมกับน้ำเคลือบ(ปุณณรัตน์ พิชญไพบูลย์. 2538) ขั้นตอนการเตรียมดิน แบ่งเป็น การล้างดิน การหมักดิน และการนวดดิน

2.3.1.2.1 การล้างดิน คือขั้นตอนการแยก กรวด ทรายเศษไม้ออกโดยการนำเอาดินเหนียวมาตากแห้ง แยกสิ่งที่ไม่ต้องการที่สามารถมองเห็นออกมาแล้วนำมาผสมน้ำในภาชนะที่เตรียมไว้ ใช้ไม้พายกวนให้เนื้อดินแยก ตัวออกจากกรวด ทราย แล้วนำน้ำดินไปผ่านแร่ง หรือตะแกรงร่อนแล้วปล่อยให้ดินนอนก้น สูบน้ำออกจากภาชนะที่เหลือจะเป็นดินบริสุทธิ์ นำไปทำให้หมาด การทำเครื่องปั้นดินเผาท้องถิ่นโดยทั่วไปนั้นก่อนการนวดจะมีการแทงดินหรือการสีดินซึ่งเป็น วิธีการแยกหาสิ่งเจือปนออกจากดิน ซึ่งมีความละเอียดดีแล้วโดยไม่ต้องผ่านการล้างจึงทำให้เนื้อดินละเอียดยิ่งขึ้นเพื่อเตรียมนวด

2.3.1.2.2 การหมักดิน คือวิธีการนำดินที่ล้างแล้วให้มีความเหนียวตัวดีขึ้น โดยการนำดินที่ล้างแล้ว แช่หมักไว้ในถังหรือในหลุมที่เตรียมไว้ ใส่น้ำให้ท่วมดินแล้วแช่หมักไว้ประมาณ 24 ชั่วโมง

2.3.1.2.3 การนวดดิน คือวิธีการไล่ฟองอากาศออกจากเนื้อดินและทำให้ดินเป็นเนื้อเดียวกัน ทุกส่วนของเนื้อดินจะมีคุณสมบัติเหมือนกัน(ปุณณรัตน์ พิชญไพบูลย์.2538) การนวดกระทำได้หลายวิธีเช่น ใช้เท้าเหยียบ ใช้มือนวด,ใช้ไม้ทุบหรือใช้แรงงานสัตว์ย่ำ หรือการใช้เครื่องจักร โดยทั่วไปจะใช้พลั่วแทงดินที่หมักไว้เป็นก้อนเล็กๆ แยกสิ่งที่เจือปนออกทิ้งนำดินที่แทงแล้วมารวมเป็นก้อนเพื่อทำการนวด การนวดจะทำบนพื้นไม้ที่แข็งเรียบและสะอาดเพื่อป้องกันสิ่งอื่นๆ เข้าไปปนในเนื้อดิน การนวดดินที่นิยมมากคือการนวดแบบกันหอยเมื่อนวดเสร็จ ก็จะตัดดินเป็นก้อนๆ ขนาดพอเหมาะมือ เพื่อนำไปขึ้นรูป

2.3.2 การขึ้นรูป เป็นขั้นตอนนำดินซึ่งได้เตรียมไว้แล้วมาปั้นหรือขึ้นรูปและตกแต่งเป็นรูปร่างเพื่อให้ได้รูปแบบและรูปทรงตามต้องการ ดังนั้นขั้นตอนการขึ้นรูปจึงมีวิธีการต่างๆ ความเหมาะสมเพื่อจะให้ได้รูปแบบและรูปทรงตามวัตถุประสงค์ของการผลิต การสร้างสรรค์รูปแบบและรูปทรงเครื่องปั้นดินเผามีพื้นฐานเช่นเดียวกับงานหัตถกรรมโดยทั่วไปคือ

เพื่อการใช้สอยในการดำรงชีวิตเป็นหลัก รูปแบบของความงามตามมาทีหลัง การขึ้นรูปมีหลายวิธีทั้งที่ใช้มือเปล่าและใช้เครื่องมือช่วย ได้แก่การปั้นด้วยมือ การปั้นด้วยวิธีการกดแบบ และการใช้แป้นหมุน การปั้นด้วยวิธีการทำเป็นแผ่น การขึ้นรูปแบบกดพิมพ์ การขึ้นรูปด้วยวิธีหล่อ [Norton.1956:7-38]

2.3.2.1 การขึ้นรูปด้วยมือ[Building by hand] เป็นการปั้นด้วยมือเพื่อให้ได้รูปทรงตามแบบที่ต้องการ แบ่งวิธีการได้ดังนี้

(1) วิธีอิสระ[Free Hand Method] หรือการขึ้นรูปแบบอิสระเป็นการขึ้นรูปด้วยมือเปล่าโดยไม่ใช้เครื่องมือใด ๆ เช่นการทำแจกัน การปั้นรูปสัตว์และงานศิลปะตามความต้องการและความถนัดของผู้ทำ

(2) วิธีการขด[Coiled Method] เป็นการขึ้นรูปโดยวิธีการคลึงดินด้วยฝ่ามือให้เป็นเส้นดินยาว เล็กใหญ่ตามต้องการคล้ายขดเชือกแล้วตั้งขดเป็นรูปร่างตามต้องการ เชื่อมรอยต่อด้วยการใช้หัวแม่มือกด ให้เนื้อดินแต่ละเส้นติดกัน หรืออาจใช้น้ำดินเชื่อมก็ได้Gwinlyn.1973) ทำก่อนใช้แป้นหมุน ได้แก่ โอ่ง อ่าง หม้อ แจกัน

(3) การขึ้นรูปด้วยวิธีการทำเป็นแผ่น[Slab Method] การปั้นด้วยวิธีการทำเป็นแผ่นเป็นการขึ้นรูปด้วยวิธีการ ใช้มือกดดินบนโต๊ะใช้ลูกกลิ้งกลิ้งทับ การปาดินลงบนโต๊ะการตัดท่อนดินเป็นแผ่นด้วยลวด ตัดแผ่นดินเป็นแผ่นทำเป็นฐานส่วนก้น แล้วตัดดินแผ่นส่วนหนึ่งมาทำเป็นขอบขึ้นภาชนะแล้วใช้น้ำดินชนิดเดียวกันทาประสานรอยต่อ เป็นวิธีที่ใช้กับผลิตภัณฑ์ที่มีรูปลักษณะแบนเช่น กล่อง กระเบื้อง อิฐ ของประดับต่าง ๆ

(4) การขึ้นรูปด้วยวิธีการใช้แป้นหมุน [Throwing Method] โดยการนำดินที่เตรียมไว้วางบนแป้นหมุนแล้วใช้มือหรือเท้าหรือใช้เครื่องจักรหมุนแป้น พร้อมกับการใช้มือสร้างรูปโดยการใช้ปั้น รีด บีบ เนื้อดินด้วยมือ จะได้ภาชนะชนิดต่าง ๆเป็นภาชนะที่มีรูปร่างกลม เช่น โอ่ง อ่าง กระถาง ต้นไม้ แจกัน การใช้แป้นหมุนได้พัฒนาเพิ่มเติมขึ้นมาเพื่อให้การทำเครื่องปั้นดินเผา สามารถทำได้เป็นจำนวนมากขึ้น โดยการทำเครื่องมือเพิ่มเติมจากแป้นหมุนโดยการตัดใบมีด[Jigger] การขึ้นรูปด้วยวิธีการใช้ใบมีด[Jigger Method] โดยใช้ดินก้อนหรือดินแผ่นที่เตรียมไว้วางลงบนแป้นหมุนที่มีพิมพ์ที่เป็นเนินหรือเบ้ารองรับพิมพ์แล้วใช้ใบมีดที่สร้างขึ้นตามรูปทรงของผลิตภัณฑ์โดยติดตั้งไว้แล้วกดลงบนที่ดิน ใบมีดทำการตัดดินออก มีทั้งวิธีการตัดภายในและภายนอก ได้แก่งานประเภท จาน ถ้วย ชาม ส่วนมากจะมีรูปร่างที่เหมือนกันและทำเป็นจำนวนมาก(ทรงพันธ์ วรรณมาส.2534)

2.3.2.2 การขึ้นรูปด้วยแบบพิมพ์ [Casting Method] หมายถึงการขึ้นรูปด้วยแบบพิมพ์ ที่ใช้แม่พิมพ์เป็นแบบจะได้รูปทรงเหมือนกันเป็นจำนวนมาก ได้แก่

(1) การขึ้นรูปด้วยวิธีหล่อ การขึ้นรูปด้วยวิธีนี้ ใช้เนื้อดินที่เป็นน้ำดินข้นซึ่งเรียกว่าน้ำสลิป[slip] เทลงในพิมพ์ที่ทำด้วยปูนปลาสเตอร์ แบบพิมพ์จะดูดน้ำทำให้

เนื้อดินที่ติดกับแบบเกิดเป็นชั้นหนาเมื่อได้ความหนาตามต้องการจึงเทน้ำสลิปออก รอจนดินแห้งจึงถอดแบบออกใช้สร้างผลิตภัณฑ์ที่มีส่วนเว้าส่วนโค้ง,งานที่ต้องการให้มีแบบและขนาดเดียวกัน,งาน ที่ไม่สามารถขึ้นรูปด้วยวิธีการอื่น เช่น กาน้ำร้อน แจกัน งานศิลปะ

(2) การขึ้นรูปด้วยวิธีการกดแบบ[Hand Pressing] โดยการนำเอาดินที่เตรียมไว้แล้วอัดกดลงไปในแบบพิมพ์ที่สร้างไว้แล้ว อาจสร้างขึ้นด้วย ปูนปลาสเตอร์ ซีเมนต์หล่อไม้ หรือโลหะ อย่างใดอย่างหนึ่งอาจใช้แรงมือหรือแรงเครื่องจักรกดจะมีรูปทรงตามแบบของแม่พิมพ์ ได้แก่ ผลิตภัณฑ์ กระเบื้อง อิฐ ของประดับต่างๆ

2.3.3 การตกแต่ง เป็นการตกแต่งเครื่องปั้นให้สวยงามเพื่อไม่ให้เครื่องปั้นดินเผาดูจืดชืดไป หรือช่างต้องการแสดงออกทางความพึงพอใจทางด้านจิตใจ ซึ่งมีวิธีการตกแต่งหลายวิธีและหลายแบบ ความงามของการตกแต่งเกิดขึ้นจากวิธีการ ลวดลาย และสีสัน ซึ่งสอดคล้องกับรูปทรงและเรื่องราวของเครื่องปั้นดินเผานั้นโดย คำนึงถึง พื้นที่ สัดส่วน ระยะ และหน้าที่การใช้สอย[Wildenhain,Marguerite.1962:63-68] วิธีการตกแต่งเครื่องปั้นดินเผา การสร้างสรรค์ความงามในการตกแต่งเครื่องปั้นดินเผานั้น Marguerite.Wildenhain [1962:66] ได้กล่าวถึงวิธีตกแต่งไว้ดังนี้

2.3.3.1 การตกแต่งลวดลาย

2.3.3.1.1 ทำได้ด้วยวิธีขูดขีด โดยการใช้เครื่องขูดขีดในขณะที่เนื้อดินยังหมาดๆ ลายจะมีทั้งเส้นเล็ก เส้นโต ความขรุขระ มีลึกตื้น การตกแต่งลวดลายด้วยวิธีการขูดจะได้ลวดลายที่ถาวร (ทวี พรหมพฤกษ์.2524)

2.3.3.1.2 การแกะลวดลาย เป็นการแกะเอาส่วนที่ไม่ต้องการออก จะมองเห็นลวดลายชัดเจน มีทั้งการแกะมีลายสูงต่ำและลายฉลุ ซึ่งเป็นลวดลายโปร่ง

2.3.3.1.3 การปั้นติดประดับ เป็นการตกแต่งลวดลายเพิ่มเติมโดยการนำไปติดแปะให้ได้ลายนูนหรือส่วนที่ยื่นออกมา เป็นลวดลายตามที่ต้องการ

2.3.3.1.4 การตกแต่งลวดลายโดยใช้น้ำดินเคลือบ หลังจากที่ขึ้นรูปเสร็จแล้ว ในขณะที่ดินยังหมาดๆ แล้วจึงขูดเอาส่วนที่ไม่ต้องการออก ทำให้เกิดความแตกต่างของสีเนื้อดินเผา[Rhodes.1975]

2.3.3.1.5 การใช้ลายสำเร็จรูป เป็นการตกแต่งลายด้วยลายสำเร็จรูปที่พิมพ์ไว้บนรูปลอกส่วนมากใช้ในงานอุตสาหกรรม

2.3.3.1.6 การพิมพ์ โดยใช้แม่พิมพ์กดลงบนผิวของเครื่องปั้นในขณะที่ดินยังหมาดอยู่ทำให้เกิดลวดลายตามต้องการ แม่พิมพ์ อาจทำจากโลหะ ไม้เนื้อแข็ง หรือวัสดุอื่นๆ เครื่องปั้นดินเผาบ้านสทิงหม้อ นิยมใช้ไม้ที่มีลายตีลายลงบนหม้อทำให้เกิดลายที่ต้องการ(สุภาคย์ อินทองคง.2524)

2.3.3.1.7 การใช้สีตกแต่ง การรู้จักนำสีมาใช้ในการตกแต่งนั้นมีมานานเป็นสีที่เกิดจากน้ำดินที่ใช้ในการเขียนสี หรือสีที่ได้จากสารเคลือบ นำสีมาใช้ในการตกแต่งได้หลายวิธี เช่น การผสมสีลงในเนื้อดิน หรือผสมลงในน้ำเคลือบ ทำให้เนื้อดินเผาเป็นสีเดียวกัน การเขียนสีลงบนผลิตภัณฑ์ การเขียนสีลงบนเนื้อดินเพื่อให้ได้ลวดลายตามต้องการ อาจเขียนหลังผา หรือเขียนใต้เคลือบหรือเขียนบนเคลือบ การใช้สีหลังเผาโดยใช้สีตกแต่งหลังจากเผาเนื้อดินสุกแล้วอาจใช้วิธีการทาหรือพ่นสี

2.3.3.1.8 การตกแต่งโดยการเคลือบ[Glazes] หมายถึงการตกแต่งด้วยการเคลือบด้วยวิธีต่างๆ การเคลือบนอกจากจะได้ความงามของเนื้อดินเผาที่แตกต่างตามวิธีการเคลือบแล้วยังได้สีของเนื้อดินเผาที่แตกต่างกันอีกด้วย(สุรศักดิ์ โกสิยพันธ์.2529) การเคลือบ[Glazes] เป็นการใช้สารชนิดต่างๆ เคลือบลงบนเนื้อดินปั้นแล้วเผาโดยกระบวนการของความร้อน การเคลือบช่วยให้เครื่องปั้นดินเผาสวยงามและคงทน มีความแข็งแกร่งทนต่อการกัดกร่อนและกันการซึมผ่านของน้ำและแก๊ส การเคลือบทำให้ผิวของดินปั้นเป็นมันเนื้อละเอียด ไม่สกปรกง่ายสะดวกต่อการทำความสะอาด และมีสีสวยงามแล้วแต่จุดประสงค์ในการเคลือบหรือคุณสมบัติของสารที่ใช้เคลือบ(สุรศักดิ์ โกสิยพันธ์,2531) การเคลือบมีหลายชนิดแบ่งตามวัตถุดิบที่ใช้ ได้แก่ เคลือบเกลือ,เคลือบขี้เถ้า,เคลือบตะกั่ว แบ่งตามลักษณะที่มองเห็น ได้แก่ เคลือบผลึก,เคลือบราน,เคลือบด้าน,เคลือบทึบ เคลือบใส,เคลือบสีและเคลือบผลึก แบ่งตามอุณหภูมิความทนไฟของเครื่องปั้นดินเผา ได้แก่ เคลือบไฟสูง เคลือบไฟต่ำ,เคลือบไฟปานกลาง วิธีเคลือบ[Glazing method]ทำได้หลายวิธี วิธีที่ปฏิบัติกันโดยทั่วไป (สุรศักดิ์ โกสิยพันธ์,2531) ได้แก่

การใช้แปลงทา [Painting] ใช้กันงานเคลือบประเภทศิลปะ [Artware]สามารถเคลือบได้หลายสี

วิธีจุ่ม[Dipping] เป็นวิธีที่ง่าย รวดเร็ว ใช้กับผลิตภัณฑ์ที่มีขนาดเล็กที่สามารถยกได้

วิธีเทราด[Pouring] ใช้กับใช้กับผลิตภัณฑ์ที่มีขนาดใหญ่ ที่ไม่สามารถยกจุ่มลงในอ่างน้ำเคลือบได้

วิธีพ่น[Spraying] ใช้กับผลิตภัณฑ์ที่มีขนาดเล็ก สามารถยกได้

2.3.3.2 ลวดลายที่ใช้ในการตกแต่ง ลวดลายที่ใช้ในการตกแต่งเครื่องปั้นดินเผาส่วนใหญ่เป็นลายง่ายๆ แต่นำมาผูกเป็นลวดลายทำให้เกิดความงามได้ ซึ่งเกิดจาก ทักษะและความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งอาจอาศัย การสลับลาย การใช้การลดหลั่น การใช้จังหวะ การใช้การนำมาวางเป็นหมวดหมู่ การประสานสัมพันธ์กัน หรือใช้ความคล้ายคลึงกัน แบ่งประเภทตามลักษณะรูปแบบและประเภทลวดลาย เช่น ลายจุด ลายที่เกิดจาการลากเส้น และลายภาพ ซึ่งสามารถดัดแปลงลวดลายได้หลายแบบและอาจทำให้เป็นภาพเป็นเรื่องราวได้ ลวด

ลายมีทั้งลายดั้งเดิมและลวดลายที่ทำขึ้นมาใหม่หรือประยุกต์จากแบบดั้งเดิม[Marguerite Wildenhain.1962:106] เช่น ลายขดที่บ้านเชียงจังหวัดอุดรธานี ลายมังกรที่จังหวัดราชบุรี

จากขั้นตอนการขึ้นรูปซึ่งประกอบด้วยการขึ้นรูปและการตกแต่งทำให้ได้รูปแบบและรูปทรง ซึ่งรูปแบบและรูปทรงของเครื่องปั้นดินเผานั้นโครงสร้างของรูปทรงและการตกแต่งเพื่อการใช้สอยเป็นหลัก แต่ในปัจจุบันความจำเป็นงานหัตถกรรมในด้านการใช้สอยลดลงทำให้รูปแบบและรูปทรงของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผามีบทบาทในด้านการใช้งานเพื่อการตกแต่งมากกว่า จึงทำให้งานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผามีโครงสร้างของงานเพื่อใช้ในการตกแต่งมากขึ้นรูปแบบและรูปทรงจึงเปลี่ยนไปสู่ความงามมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามความต้องการในการใช้งานในรูปแบบเดิมยังมีอยู่ดังนั้นรูปแบบและรูปทรงของงานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาจึงแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

(1) รูปแบบดั้งเดิมของท้องถิ่น ซึ่งเป็นรูปแบบที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ (วิบูลย์ลี้สุวรรณ.2534)

(2) รูปแบบตามความต้องการของผู้บริโภค ซึ่งการทำหัตถกรรมเพื่อการจำหน่ายมักได้รับการพัฒนาจากการเสนอรูปแบบของตลาดและฝีมือความสามารถของช่างท้องถิ่น(สมชาย เปรมจิตต์กับคณะ.2532)

จิตร บัวบุศย์(2526) กล่าวว่าการสร้างสรรค์รูปแบบรูปทรงงานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา แบ่งออกได้เป็น 2 ทาง คือ การสร้างสรรค์ความงามและประโยชน์ใช้สอย[Aesthetic-prasticall ได้แก่รูปทรง[Form]และการตกแต่ง[Decroration] เป็นการสร้างสรรค์งานที่ให้สามารถใช้สอยงานได้และในเวลาเดียวกันยังต้องการความสวยงามเป็นที่พอใจ(จิตร บัวบุศย์. 2526) ซึ่งเป็น การสร้างสรรค์รูปแบบรูปทรงงานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา ดังนี้

1. ความงาม[Aesthetic] เป็นความงามของรูปแบบได้แก่ รูปทรง[Form]และการตกแต่ง[Decroration] ซึ่งสามารถแยกพิจารณาได้ดังนี้

รูปทรง[Form] รูปทรงซึ่งเป็นโครงสร้างของเครื่องปั้นดินเผา ในงานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา การสร้างรูปแบบจะคำนึงถึงประโยชน์ในการใช้สอยโดยตรง[primary need] โดยคำนึงถึงความเหมาะสมในการนำไปใช้งานด้านต่างๆ[function and good form] และในด้านความคงทน สวยงาม และเอื้ออำนวยในการผลิต[Rachel Rogers.1980] ซึ่งได้จากการขึ้นรูป [Forming] การขึ้นรูปในการทำเครื่องปั้นดินเผานั้นมีวิวัฒนาการมาตั้งแต่ก่อนยุคประวัติศาสตร์ด้วยวิธีการต่างๆเพื่อให้ได้รูปทรงในการใช้สอย และมีความงามตามลำดับโดยมีกรรมวิธีการในการขึ้นรูป ด้วยวิธีการต่างๆเช่น การขึ้นรูปด้วยมือ การขด การทำแผ่น หรือด้วยเครื่องมือและแม่พิมพ์ต่างๆ เพื่อให้ได้รูปแบบรูปทรงของเครื่องปั้นดินเผา ซึ่ง จิตร บัวบุศย์ (2515)กล่าวว่ารูปทรง เป็นความงามที่แฝงมากับศิลปะใช้สอยหรือศิลปะประยุกต์ ซึ่งความงามทางด้านรูปทรงนั้นเกิดความงามโดยตัวของมันเองถ้ามีรูปทรงที่สวยงาม บางครั้งเครื่องปั้นดินเผาไม่จำ

เป็นต้องมีการตกแต่ง[Byotto Hagel.1962|83-88] ในอดีตเครื่องปั้นดินเผาไม่มีการตกแต่งได้แต่สร้างให้มีความคงทนและแข็งแรง ได้แก่ รูปทรงธรรมชาติ เช่น รูปทรง ของพืช สัตว์ มนุษย์ และรูปทรงที่ประดิษฐ์ขึ้นจากความรู้สึกและความต้องการในการใช้สอย

การตกแต่ง[Decroration] เป็นการตกแต่งเพื่อให้เครื่องปั้นดินเผาเกิดความสวยงามด้วยวิธีการต่างๆ หรือช่างต้องการแสดงออกทางความพึงพอใจทางด้านจิตใจ ซึ่งมีวิธีการตกแต่งหลายวิธีและหลายแบบ ความงามของการตกแต่งเกิดขึ้นจากวิธีการ ลวดลาย และสีสัน ซึ่งสอดคล้องกับรูปทรงและเรื่องราวของเครื่องปั้นดินเผานั้นโดย คำนึงถึง พื้นที่ สัดส่วน ระยะ และหน้าที่การใช้สอยหรือดัดแปลงให้ผิดปกติ สวยงาม[Wildenhain,Marguerite.1962:63-68] ซึ่งการพิจารณาการสร้างสรรค์ความงามของงานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผานั้น F.H. Noton.[1956] ได้นำหลักของศิลปะมาพิจารณาองค์ประกอบของความงามของเครื่องปั้นดินเผาได้ดังนี้

(1) ความเป็นเอกภาพ[Unity] หมายถึงการเป็นหน่วยเดียวกันทั้งหมดในงานเครื่องปั้นดินเผาซึ่งจะมีแต่ละส่วนสัมพันธ์กันออกมาเป็นส่วนรวมที่เป็นเรื่องหรือเนื้อหาเดียวกัน

(2) ความเป็นแบบแผน[Order] เป็นลักษณะที่สอดคล้อง กลมกลืนคล้ายคลึงกันในส่วนประกอบต่างๆ ของเครื่องปั้นดินเผา และการยึดถือระเบียบกฎเกณฑ์

(3) สัดส่วน[Proportion] สัดส่วนของเครื่องปั้นดินเผาเป็นการสร้างรูปทรงที่มีขนาดที่เหมาะสมกับประโยชน์การใช้สอยและองค์ประกอบอื่นๆ มีความสอดคล้องกลมกลืนซึ่งถ้ามีสัดส่วนที่ดีจะเกิดเอกภาพ ระเบียบ ทำให้ดูสวยงามซึ่งอาจเป็นสัดส่วนตามเส้น และขัดแย้งกันซึ่งสัดส่วน จะสัมพันธ์กับโครงสร้าง รูปทรง ลวดลายและคุณสมบัติของวัสดุแต่ละชนิด

(4) ความสมดุล[Balance] คือความสมดุลกันในความรู้สึก ที่วัตถุมีจุดศูนย์ถ่วงที่เกิดขึ้นจากรูปทรงและเส้นรอบนอก โครงสร้าง ลวดลายและวัสดุ ที่อาจเป็นการสมดุลที่เท่ากันกลมกลืนกัน[Symmetrical Balance] หรือการสมดุลที่ไม่กลมกลืนกันขัดแย้งกัน[asym metrical Balance] ความสมดุลที่จุดศูนย์ถ่วง[Gravity Balance] การสมดุลที่ลงตัวง่ายๆ ของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา คือ สองข้างเท่ากัน [symmetrical balance] ทั้งรูปทรงและโครงสร้างขนาด ลวดลาย ซึ่ง Daniel.Rhodes.[1975] กล่าวว่าการขึ้นรูปด้วยแป้นหมุนจะได้รูปทรงที่สมดุลแบบสองข้างเท่ากัน

(5) จังหวะหรือช่วงระยะ[Rhythm] เป็นระยะของการเคลื่อนไหวที่มีอาการต่อเนื่องกัน โดยระยะหรือเนื้อหาซึ่งอาจเป็นเส้นรอบนอกที่มีความโค้งเว้า ที่ก่อให้เกิดการประสานกลมกลืนหรือขัดแย้งที่ให้ความสัมพันธ์กันเป็นจังหวะของรูปร่างที่เป็นรูปทรงและโครงสร้างจังหวะของขนาด จังหวะของลวดลายซึ่งปรากฏในงานหัตถกรรมในลักษณะที่เป็นโดยธรรมชาติ

(6) การประสานกลมกลืนกัน[Harmony] เป็นการประสานกลมกลืนกัน ด้วย เส้น ของวัตถุโครงสร้าง รูปทรง รูปลักษณะ สี ขนาด และน้ำหนักและความเข้ม และประโยชน์ การใช้สอยของเครื่องปั้นดินเผา

(7) ความขัดแย้ง[Contrast] ความขัดแย้งทำให้เครื่องปั้นดินเผาไม่จืดชืดเมื่อความขัดแย้งที่พอดีก็ทำให้เกิดความงามได้เช่นกัน

(8) การวางแนวขององค์ประกอบ[Alignment of Element] เป็นความสัมพันธ์กันของแนวเส้นขององค์ประกอบและสัดส่วนที่สอดคล้องและกลมกลืนกันที่ก่อให้เกิดเอกภาพ

(9) จุดเด่นและจุดที่เป็นรอง[Emphasize and Subordinate] เป็นลักษณะเด่นที่เกิดจากการเน้นที่ก่อให้เกิดจุดสนใจ อาจจะเน้นที่รูปทรง ลวดลาย วัสดุและสี

(10) ความชัดเจน [Charity of desigh] หมายถึงลักษณะเด่นชัดของรูปแบบรูปทรงของเครื่องปั้นดินเผา

2. ประโยชน์ใช้สอย[Practical] งานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผานั้น เป็นการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่มีวัตถุประสงค์ในการสร้างงานเพื่อการใช้สอยเป็นหลัก ซึ่งประโยชน์การใช้สอยงานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผานั้นทำให้เกิดรูปแบบรูปทรงต่างๆ เช่น ประเภทขวด [Bottles] มีลักษณะปากเล็ก สามารถปิดแน่นด้วยฝาจุกหรือฝาครอบ ใช้สำหรับบรรจุของเหลว เช่น เหล้า น้ำมัน น้ำและของเหลวอื่นๆ และยังมีการเปลี่ยนวัตถุประสงค์มาใช้ในการตกแต่งและใช้ในการจัดดอกไม้ ประเภทโอ่งและกระปุก[Jars and crocks] จะมีลักษณะปากกว้างและปากปิดใช้สำหรับเก็บของแข็งในของเหลว เช่น เมล็ดพืช ของหมักดองต่างๆ เนื้อสัตว์หมักเกลือ นับว่าเป็นการใช้ในการเก็บถนอมอาหารและอื่นๆ ปัจจุบันยังมีการใช้อยู่อย่างแพร่หลายซึ่งมีการทำประเภทนี้มากมาย ในประเทศไทยเราจะพบว่ามีการใช้ไหในการหมักปลาร้าและใช้ดองพืชผักผลไม้เช่นกัน ประเภทเหยือก กา คณโฑ[Pitcher,taepot and ewers] ใช้บรรจุของเหลวเป็นภาชนะใช้สอยใช้ในครัวเรือนและยังมีการใช้จนถึงปัจจุบัน ปากแคบ หรือมีพวยที่ใช้ในการรินได้เล็กน้อย จึงไม่ต้องปิดให้แน่นได้ และอาจใช้ในการหุงต้มได้ ในประเทศไทยมีภาชนะรูปทรงประเภทเดียวกันทางภาคอิสานใช้ใส่ของเหลว เช่น น้ำและเหล้าเรียกว่า "แป้"(วิโรจน์ ศรีสุโร.2536) ประเภทถ้วย ชาม[Cup and bowls] ใช้ใส่ได้ทั้งของแห้งและของเหลวมีหลายขนาด หลายรูปแบบมีลักษณะเฉพาะตัวเพื่อการใช้งาน ประเภทจาน[plates] ใช้ใส่ของแห้ง มีลักษณะแบน ไม่ลึก และประเภทรูปทรงทั่วไป ที่สร้างเพื่อใช้ประโยชน์เฉพาะหรือออกแบบดัดแปลงจากรูปทรงที่มีอยู่ เช่น เชิงเทียน ตะเกียง งานประติมากรรม รูปทรงกระเบื้องตกแต่งผนัง กระเบื้องปูพื้น กระเบื้องใช้สำหรับเตาผิง กระเบื้องปูพื้นโต๊ะ [Noton.1956:114-118]

รูปแบบและรูปทรงของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผามีการสร้างสรรค์ที่เหมาะสมกับการใช้สอย [Noton.1956] รูปทรงในรูปแบบให้ประโยชน์ใช้สอยก่อให้เกิดความงามที่แตกต่างกัน ดังนี้

(1) รูปทรงเหมาะสมกับการใช้งาน สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อประโยชน์ในการใช้สอย ที่เหมาะสม เช่น เหยือกที่ใส่ของเหลว มีพวยเพื่อใช้ในการรินน้ำหยือก กา ถ้วยชาต้องลึกเพื่อเหมาะสมกับการใช้ดื่ม แจกันที่ใส่ดอกไม้ต้องมีรูปทรงที่งามหรูเพื่อใช้ประดับ

(2) รูปทรงต้องมีความมั่นคง รูปแบบต้องมีพื้นฐาน ในรักษาง่าย มีพื้นฐานจากการใช้สอยเป็นหลักต้องดูแข็งแรง และคงทนพอ

(3) รูปทรงมีความงามตามธรรมชาติ สะดวกในการทำความสะอาด

(4) รูปทรงที่มีความสอดคล้องกันหลายด้านกับการใช้สอย และความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันควรสะดวกสบาย เก็บรักษาง่าย ถ้าโอกาสพิเศษ จะมีความงามและหรู เป็นเครื่องประดับไปในตัว สอดคล้องกับคุณสมบัติของเนื้อดินเผา ทั้งขนาดและสัดส่วน

(5) รูปทรงที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และเพื่อคนทั่วไปซึ่งเป็นผู้บริโภค

(6) รูปทรง ที่สอดคล้องกับผู้ใช้ ทั้งชีวิตความเป็นอยู่

การตกแต่งหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาเพื่อประโยชน์ในการใช้สอย การตกแต่งลวดลายเพื่อประโยชน์ใช้สอย เป็นการตกแต่งเพื่อให้ได้รูปแบบลวยลาย สีสัน เพื่อให้เกิดความสวยงามของเครื่องปั้นดินเผา ที่เหมาะสมกับการใช้งาน เช่น ใช้ในการตกแต่ง อาคาร ตกแต่งประดับอาคารภายในและภายนอก หรือในโอกาสพิเศษ

จากการสร้างสรรค์งานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาดังที่กล่าวมานั้น ทำให้เกิดคุณค่าทางศิลปะ[art value]เนื่องจากเกิดความงามตามความรู้สึกว่า น่ารัก[pretty] สวย[beautiful] น่าประทับใจ[Overwhelmind] น่าประหลาดหรือน่าทึ่ง[Amazing] และการสร้างสรรค์ยังแสดงให้เห็นถึง ความรู้ความสามารถ และเนื้อหาที่เป็นความงามและประโยชน์ใช้สอยได้สอดคล้องกัน

2.3.4 การเผา การเผานับเป็นขั้นตอนสุดท้ายในการผลิตเครื่องปั้นดินเผาผลิตภัณฑ์ที่ทำขึ้นจะสำเร็จหรือเสียหายจึงขึ้นอยู่กับการเผาการเผาจะทำให้เนื้อดินมีการเปลี่ยนแปลงแปรสภาพทางเคมีและทางฟิสิกส์ การเผาเครื่องปั้นดินเผามีองค์ประกอบอยู่ 2 ประการคือ เตาเผาและวิธีการเผา (ทวี พรมพฤกษ์.2521) หลังจากขึ้นรูปผลิตภัณฑ์แล้วต้องผึ่งให้หมาดหรือแห้ง ก่อนที่จะนำไปตกแต่งหรือผ่านขั้นตอนการผลิตต่อไปการผึ่งเครื่องปั้นมีส่วนที่สำคัญอยู่ 2 ส่วน คือ

(1) ระยะที่ให้น้ำในเนื้อดินระเหยจะทำการผึ่งลมเพื่อให้น้ำค่อยๆ ระเหยออก เพราะถ้าระเหยเร็วเกินไป จะก่อให้เกิดผลเสียต่อรูปทรงขณะเผาจะบิดเบี้ยวได้

(2) ระยะที่ 2 เป็นระยะ มีการนำไปผึ่งแดด และคอยพลิกให้ผลิตภัณฑ์เพื่อให้ผลิตภัณฑ์ที่ผึ่งแล้วมีความแห้งสม่ำเสมอกัน เพื่อป้องกันการเสียณรูปทรงกรรมวิธีในการผึ่งอาจทำได้ 2 วิธี คือใช้ วิธีธรรมชาติ คือสายลมและแสงแดดและเทคนิคที่มนุษย์คิดขึ้นมาได้แก่ความร้อนจากเตาอุณหภูมิที่ทำให้ผลิตภัณฑ์หมาดและแห้งนั้นใช้ประมาณ 60^{0}C ถึง 110^{0}C ตามลำดับ

2.3.4.1 เตาเผา เป็นอุปกรณ์สำคัญในการเผาเครื่องปั้นดินเผา เตาเผามีหลายชนิดอาจแบ่งประเภทใหญ่ๆ ได้ดังนี้(ทวี พรหมพฤกษ์.2521)

2.3.4.1.2 ชนิดของเตาเผา แบ่งตามทางเดินของเปลวไฟ ตามทางเดินของเปลวไฟ มี 3 ชนิด คือแบบระบายความร้อนขึ้นและแบบระบายความร้อนลงและเตาอุโมงค์

2.3.4.1.3 ชนิดของเชื้อเพลิง เตาแบ่งตามชนิดของเชื้อเพลิง ได้แก่ เตาฟืน เตาน้ำมัน เตาแก๊ส และเตาไฟฟ้า

2.3.4.2 วิธีการเผา การเผาเป็นกรรมวิธีที่ทำให้เครื่องปั้นดินเผาคงทน การเผานับเป็นกระบวนการสำคัญของกระบวนการทำเครื่องปั้นดินเผา วิธีการเผา คือวิธีการให้ความร้อนแก่ผลิตภัณฑ์เพื่อให้แข็งแรงทนทาน การเผาแบ่งตามขั้นตอนของกรรมวิธีมี 2 แบบ คือ

2.3.4.2.1 การเผาดิบ[Biscuit firing]หมายถึงการเผาผลิตภัณฑ์ตัวงานเครื่องปั้นที่ผ่านขั้นตอนการปั้นเป็นรูปและผึ่งมาแล้วแต่ยังไม่ได้เคลือบ เพื่อไล่น้ำให้ดินแห้งและแข็งตัวมีการควบคุมอุณหภูมิในการเผา ให้เหมาะกับงานปั้นแต่ละชนิด ส่วนใหญ่นิยมใช้ไฟอุณหภูมิต่ำประมาณ 400^{0}C- 900 ^{0}C ใช้เวลาในการเผาประมาณ 8-9 ชั่วโมง และให้ความร้อนเป็นระยะ ตั้งแต่เริ่มต้น จนถึงการปิดช่องลมทิ้งไว้รอการเปิดเตาและถ้าเผาเครื่องปั้นดินเผาชนิดไม่เคลือบก็เผาครั้งเดียวในอุณหภูมิที่ต้องการให้สำเร็จ

2.3.4.2.2 การเผาเคลือบ[Glost firing] หมายถึงการเผางานปั้นที่ได้ชุบน้ำเคลือบแล้วใช้ความร้อนสูงประมาณ 1200-1300 0 c ซึ่งอาจเป็นการเผาผลิตภัณฑ์ที่ผ่านการเผาดิบหรือยังไม่ได้เผาเลย การกำหนดอุณหภูมิเป็นไปตามชนิดของน้ำเคลือบ (ทรงพันธ์ วรรณมาศ.2532)

การควบคุมอุณหภูมิอาจใช้วิธีสังเกตุด้วยสายตาโดยการดูสีของผลิตภัณฑ์ หรือสีของผนังเตาเผาและโดยการวัดด้วยเครื่องมือวัดอุณหภูมิแบบต่างๆ เช่น เทอโมคับเปิล[Thermo couple] เชื้อเพลิงที่ใช้กับการเผา มีหลายชนิดเช่น ฟืน ถ่านหิน น้ำมัน หรือแก๊ส หลักการของเตาจะเหมือนกันคือ จะต้องมีช่องเผาไฟภายใน เตาเผาทั้งเตาฟืนและเตาถ่านหินจะต้องมีช่องเตาเผาที่ใหญ่เพื่อบรรจุเชื้อเพลิง

2.3.4.3 เชื้อเพลิง เชื้อเพลิงเป็นวัสดุที่ใช้ในการสร้างงานใช้เผาเครื่องปั้น

ดินเผามีความสำคัญตามชนิดของเตา เช่น เตาไฟฟ้า เตาแก๊ส น้ำมัน เชื้อเพลิงที่ใช้ในการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาในท้องถิ่นได้แก่

2.3.4.3.1 ฟืน ฟืนเป็นเชื้อเพลิงที่หาได้ในท้องถิ่นการเผาผลิตภัณฑ์กลางแจ้งใช้ฟืนไม่มากนัก ถ้าต้องการให้เนื้อของดินเผามีความแกร่ง ต้องเผาในเตาทำให้ใช้ฟืนมากเป็น 3 เท่าจึงต้องซื้อขึ้นเพื่อใช้ในการเผาเครื่องปั้นดินเผา(กองส่งเสริมหัตถกรรมไทย, 2532)

2.3.2.4.2 ฟาง ใช้ในการเผาเครื่องปั้นดินเผาประเภทมีจุดสุกตัวต่ำ เช่น หม้อดิน ใช้เผากลางแจ้ง(ส่งเสริมหัตถกรรม,กอง.2532)

2.3.2.4.3 อื่นๆ ที่อาจใช้ทดแทนกันได้ เพื่อให้ความร้อน เช่น ถ่านหิน แกลบ ยางรถยนต์ ฯลฯ

2.4 การผลิตเครื่องปั้นดินเผาในประเทศไทย

การทำเครื่องปั้นดินเผาในประเทศไทยในปัจจุบัน มีการศึกษาค้นคว้าให้ความสนใจทั้งในส่วนของรัฐบาลและเอกชน การผลิตในลักษณะองโรงงานอุตสาหกรรมทั้งขนาดเล็กและใหญ่ และมีทั้งของไทยและของต่างประเทศที่ได้เข้ามาลงทุนประกอบอุตสาหกรรมแขนงนี้ ทั้งนี้เพราะประเทศไทยเรามีแหล่งวัตถุดิบที่เหมาะสมสำหรับใช้ทำเครื่องปั้นดินเผาอยู่มาก โรงงานอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาส่วนใหญ่ ตั้งอยู่ทางภาคเหนือของประเทศ คือในเขตจังหวัดเชียงใหม่มีไม่น้อยกว่า 12 โรง ลำปางไม่น้อยกว่า 25 โรง และจังหวัดแพร่ อีก 1 โรง และ ในเขตภาคกลางคือ กรุงเทพมหานคร 21 โรง จังหวัดนนทบุรี 2 โรง จังหวัดสมุทรปราการ 3 โรง จังหวัดสมุทรสาคร 6 โรง จังหวัดฉะเชิงเทรา 2 โรง จังหวัดปทุมธานี 1 โรง จังหวัดนครปฐม 1 โรง จังหวัดสระบุรี 1 โรง และจังหวัดอยุธยา 2 โรงและที่จังหวัดราชบุรี มีประมาณ 40 แห่ง ส่วนใหญ่จะทำโอ่งน้ำหรือตุ่ม ที่เรียกว่าโอ่งมังกร เป็นที่รู้จักแพร่หลายทั่วประเทศ ส่วนในภาคอื่นๆ ก็มีกระจัดกระจายในรูปของอุตสาหกรรมในครัวเรือน เช่น ทางภาคอีสานมีที่บ้านด่านเกวียน อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา ที่บ้านที่ไห จังหวัดอุบลราชธานี ที่บ้านโพนบก จังหวัดหนองคาย การทำน้ำต้นเหมืองกรุงที่ภาคเหนือ การทำเครื่องปั้นดินเผาที่เกาะเกร็ดจังหวัดนนทบุรี ที่ภาคกลาง และการทำเครื่องปั้นดินเผาสทิงหม้อ จังหวัดสงขลาที่ภาคใต้

ลักษณะของเครื่องปั้นที่ผลิตได้มีทั้งชนิดไม่เคลือบและเคลือบ ผลิตเครื่องปั้นประเภทต่าง ๆ มากมาย มีประเภทหม้อหุงต้ม หม้อใส่น้ำดื่ม ตลอดจนวัตถุทนไฟ เช่น อิฐทนไฟ เป้าหลอมแก้ว หลอมโลหะ แตกต่างกันไปตามรูปแบบ และคุณภาพของแต่ละท้องถิ่น (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม.2534) หน่วยงานของรัฐซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องในการศึกษาและส่งเสริมการทำเครื่องปั้นดินเผาได้แก่ กองสนเทศวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กรมวิทยาศาสตร์บริการ กองอุตสาหกรรมในครัวเรือน กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม และศูนย์วิจัยเครื่องปั้นดินเผา

3. หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

จังหวัดนครราชสีมา หรือที่เรียกว่า 'โคราช' เป็นท้องถิ่นที่มีวัฒนธรรมเป็นของตนเองมี ประชากรส่วนใหญ่เป็นคนท้องถิ่นที่เรียกว่า 'คนโคราช' และมีภาษาเป็นของตนเองเรียกว่า 'ภาษาโคราช' มีหัตถกรรมท้องถิ่นของตนเองอยู่หลายชนิดที่มีการทำจากอดีตและถ่ายทอดจน ถึงปัจจุบัน เช่น การทำเครื่องจักสานที่บ้านโพธิ์ อำเภอเมือง การทอเสื่อและการทอผ้าไหมที่ อำเภอพิมาย การทำผ้าไหมที่อำเภอปักธงชัย และการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่ด่าน เกวียน อำเภอโชคชัย ซึ่งมีชื่อเสียงทั่วไป ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน เป็นงานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาท้องถิ่น ที่มีการทำในพื้น ที่ชุมชนสุขาภิบาลด่านเกวียน ตำบลท่าอ่าง อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเป็นการทำ หัตถกรรมสืบเนื่องมาจากความพร้อมในวัตถุดิบ ซึ่งเป็นทรัยพยากรท้องถิ่นที่มีอยู่ตามธรรมชาติ และเป็นการทำงานของคนในท้องถิ่นชุมชนด่านเกวียนที่นำเอาทรัพยากรของท้องถิ่นได้แก่ดิน ด่านเกวียน นำมาปั้นด้วยความรู้ความสามารถที่ได้รับถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษของท้องถิ่น และ มีวิวัฒนาการไปตามสภาพสังคมแวดล้อม ที่ส่งผลให้เกิดกระบวนการทำหัตถกรรมเครื่อง ปั้นดินเผาด่านเกวียนในปัจจุบันซึ่งเป็นที่รู้จักและยอมรับโดยทั่วไป (จังหวัดนครราชสีมา.ศูนย์ วัฒนธรรม,2537)

3.1 สภาพโดยทั่วไปของชุมชน

ด่านเกวียน เป็นชุมชนสุขาภิบาลในพื้นที่การปกครองของอำเภอโชคชัย จังหวัดนครราช สีมา อยู่ใกล้เขตทางหลวงหมายเลข 224 ถนนสายนครราชสีมา-โชคชัย ชุมชนนี้เป็นแหล่งผลิต เครื่องปั้นดินเผาอยู่ห่างจากตัวอำเภอเมืองจังหวัดนครราชสีมาไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ประมาณ 15 กิโลเมตร หรือตะวันตกเฉียงเหนือของอำเภอโชคชัย บริเวณฝั่งตะวันตกตอนต้น ของแม่น้ำมูล ที่ต้นน้ำเกิดจากเขาวงกับเขาละมั่งซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทิวเขาสันกำแพงเขต อำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรีและเขตอำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา(ชุมพล แนว จำปา.2529) พื้นที่ชุมชนด่านเกวียนประกอบด้วย 2 ตำบล 9 หมู่บ้าน ตำบลด่านเกวียน มี 6 หมู่บ้านคือ หมู่ที่ 1,2,(บ้านด่านเกวียน) หมู่3,(บ้านป่าบง) หมู่ 4 (บ้านโนนม่วง) หมู่ 7 (บ้าน ด่านชัย)และหมู่ที่ 8(บ้านใหม่หนองขาม) ตำบลท่าอ่างมี 3 หมู่บ้านคือหมู่ที่ 3,4 และหมู่ 5 (บ้านท่าอ่าง) (แผนที่ชุมชนด่านเกวียนปรากฏในภาคผนวก ก) พื้นที่ 10.12 ตารางกิโลเมตร จำนวนประชากร 8,123 คนส่วนใหญ่มีอาชีพทำเครื่องปั้นดินเผา(สัมภาษณ์นายไพฑูรย์ งาม พรชัย,ปลัดสุขาภิบาล 5. 14 ธ.ค.2537 และสำนักงานสุขาภิบาลด่านเกวียน 16 สิงหาคม 2538) พื้นที่ทั้งหมดของบ้านด่านเกวียนอยู่บริเวณขอบแอ่งทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของแอ่ง โคราช(จุมพล คืนดัก,2521) บริเวณที่เป็นกลุ่มร้านค้าตั้งเรียงรายอยู่สองข้างทาง มีผลิตภัณฑ์ เครื่องปั้นดินเผาตั้งวางขายไว้กลางแจ้งและในอาคารร้านค้าบางร้านจะมีเฉพาะสินค้าขายอยู่ใน

ร้านบางร้านมีการทำผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาอยู่ด้านหลังของร้านประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพทำเกษตรกรรม การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผามีเฉพาะบางหมู่บ้าน คือ บ้านด่านเกวียน บ้านโนนม่วง บ้านดูม บ้านด่านชัยและบ้านป่าบง (จังหวัดนครราชสีมา,ศูนย์วัฒนธรรม,.2536)

3.1.1 ประวัติชุมชน

ด่านเกวียน เป็นชื่อเรียกบริเวณหมู่บ้านที่เคยเป็นจุดหยุดพักของกองคาราวานเกวียน อยู่ในพื้นที่ของด่านกระโทก ซึ่งบริเวณด่านกระโทก เป็นพื้นที่ถูกใช้เป็นเส้นทางขนส่งสินค้าระหว่างนครราชสีมา(โคราช) ปักธงชัย(เมืองปัก) นางรอง บุรีรัมย์ สุรินทร์ ขุขันธ์ ขุนหาญไปจนถึงเขมร การเดินทางโดยกองคาราวานเกวียน มีจุดหยุดพักเป็นระยะและเมื่อเวลาพักจะเลือกบริเวณใกล้แม่น้ำมูลซึ่งสะดวกต่อการใช้น้ำบริโภคทั้งคนและสัตว์ บริเวณแม่น้ำมูลบางช่วงใช้เป็นท่าข้ามระหว่างฟากของลำน้ำเพื่อย่นระยะทางทำให้บริเวณที่ขึ้นเป็น 'ท่า' เช่น ท่าเยี่ยม ท่าอ่าง ท่าจะหลุง ท่าลาดขาว บริเวณที่เรียกว่า 'ด่านเกวียน' นั้นสืบเนื่องจากบริเวณนี้เคยเป็นแหล่งที่พักเกวียน ซึ่งอยู่กึ่งกลางระยะทางจากด่านกระโทกถึงเมืองโคราช และในปี พ.ศ. 2482 ทางราชการได้เปลี่ยนชื่อจากคำว่า 'กระโทก' เป็น 'โชคชัย' ซึ่งได้แก่ อำเภอโชคชัยในปัจจุบัน (จังหวัดนครราชสีมา.ศูนย์วัฒนธรรม,2530)

ท่าอ่าง เป็นชื่อตำบลซึ่งอยู่ในพื้นที่ของอำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา มีเขตติดต่อกับอำเภอเมืองนครราชสีมา ทางด้านทิศตะวันตกและด้านทิศเหนือ ส่วนทางด้านทิศใต้และด้านทิศตะวันออกติดต่อกับตำบลพลับพลา ตำบลโชคชัย(กระโทก)ตำบลละลมใหม่พัฒนา และตำบลท่าจะหลุง เป็นชุมชนอยู่ทางทิศใต้ของชุมชนบ้านด่านเกวียน ที่อยู่ในเส้นทางที่พ่อค้าใช้เดินทางไปค้าขายในจังหวัดต่างๆ ของภาคกลาง กลุ่มชนในท้องถิ่นนี้มีฝีมือในการปั้นดินเผาโอ่ง อ่าง ไว้ใช้ในครัวเรือนและส่งไปขายนอกท้องถิ่น ท่าอ่างเป็นหนึ่งใน 9 ตำบล ของอำเภอโชคชัย ซึ่งมีตำบลที่มีคำนำหน้าว่า 'ท่า' อยู่ 4 ตำบล คือ ท่าเยี่ยม ท่าอ่าง ท่าจะหลุง ท่าลาดขาว คำว่า 'ท่าอ่าง'จึงเป็นชื่อของชุมชนที่ส่วนใหญ่มีฝีมือในการทำดินปั้นโอ่ง อ่าง

ชุมชนด่านเกวียนเป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่รู้จักกันแพร่หลาย มีชื่อเรียกว่าเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ซึ่งมีการทำที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ เดิมนั้นเป็นการทำหลังการเก็บเกี่ยวจากการทำนา เครื่องปั้นดินเผาที่ทำนั้นเป็นประเภทเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น โอ่ง อ่าง ครก ไห เพื่อนำไปขายแลกเปลี่ยนสินค้า ต่อมามีการทำเครื่องใช้อื่นๆ เพิ่มขึ้นอีก เช่น ที่รองขาตู้กับข้าว(เชิงม่อน) ตะเกียง โทน แจกัน จึงทำเป็นอาชีพหลัก (เฉลิมชัย โคกขุนทด. 2530)และเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนได้รับความสนใจในเนื้อดินเผาที่มีลักษณะเป็นดินเผาเนื้อแกร่ง มีสีเนื้อดินเผาที่แตกต่างกันตามอุณหภูมิ และเมื่อเผาในอุณหภูมิสูงสุดจะได้เนื้อดินเผาที่เป็นมันวาวโดยไม่ต้องเคลือบ(พิภพ วสุวานิช.2524) ซึ่งมีการออกแบบที่สวยงามทำให้เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนได้รับความสนใจและเป็นที่นิยมทั่วไป จึงเป็นที่ต้องการของตลาดมากขึ้นทำให้มีการทำเป็นอาชีพหลักของชุมชน

ในปัจจุบันชุมชนด่านเกวียนได้รับการประกาศจัดตั้งเป็นเขตสุขาภิบาลเมื่อ พ.ศ.2526 (ประกาศกระทรวงมหาดไทย,2526:100) ซึ่งเขตสุขาภิบาลด่านเกวียน ประกอบด้วยชุมชนบ้านด่านเกวียนและชุมชนบ้านท่าอ่าง และในปี พ.ศ.2529 การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้กำหนดโครงการแผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัดนครราชสีมา ให้ชุมชนด่านเกวียนเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพราะความสำคัญของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน(จังหวัดนครราชสีมา.ศูนย์วัฒนธรรม,2531)

3.1.2 สภาพทางภูมิศาสตร์ของชุมชนด่านเกวียน

ตำบลท่าอ่าง ตั้งอยู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอำเภอเมืองนครราชสีมาหรือทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอำเภอโชคชัยรูปร่างคล้ายสี่เหลี่ยมด้านไม่เท่า มีส่วนเว้าแหว่ง เนื่องจากการแบ่งเขตการปกครอง มีทางหลวงหมายเลข 224 นครราชสีมา-โชคชัย ตัดผ่านกลางพื้นที่ตำบลในแนวเหนือใต้ มีคลองชลประทานและลำมูลไหลในทิศทางเดียวกับทางหลวง ที่ตั้งและอาณาเขตของชุมชนสุขาภิบาลด่านเกวียนมีผลต่อการทำงานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนเนื่องจากเป็นแหล่งที่อยู่ในเส้นทางคมนาคมที่สำคัญตั้งแต่สมัยโบราณ ที่ใช้เดินทางขนส่งสินค้าระหว่างโคราช(นครราชสีมา) ปักธงชัย(เมืองปัก) นางรอง บุรีรัมย์ สุรินทร์ ขุขันธ์ ขุนหาญไปจนถึงเขมร และเป็นจุดหยุดพักเกวียนทำให้เป็นแหล่งที่สามารถนำสินค้าจากท้องถิ่นไปสู่ตลาดตามเส้นทางคมนาคมได้สูงกว่าเส้นทางอื่นๆ (อรุณวรรณ เหล่าภักดี.2537) เส้นทางหลวงหมายเลข 244 เป็นเส้นทางที่ติดต่อกับเส้นทางในการเดินทางสู่อิสานใต้และสู่แหล่งท่องเที่ยว เช่น เทศกาลงานช้างที่จังหวัดสุรินทร์ แห่เทียนพรรษาที่จังหวัดอุบลราชธานีทำให้เกิดตลาดสำหรับนักท่องเที่ยวที่สนใจในงานเครื่องปั้นดินเผาท้องถิ่น ดังนั้นหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาจึงเป็นสาเหตุที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวด้วยเหตุที่เป็นแหล่งผลิตและจำหน่าย จากความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงทำให้งานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนเกิดการพัฒนารูปแบบเพื่อสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว ดังนั้นที่ตั้งและอาณาเขตของชุมชนจึงมีผลในการพัฒนารูปแบบของงานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

ลักษณะภูมิประเทศและโครงสร้างทางธรณีวิทยาของชุมชนด่านเกวียน มีผลต่อการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน เนื่องจากเป็นแหล่งดินซึ่งเป็นวัตถุดิบในการทำเครื่องปั้นดินเผาซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติของท้องถิ่น เนื่องจากพื้นที่ของชุมชนบ้านด่านเกวียน ตำบลท่าอ่างเป็นที่ราบลักษณะคอนสูงแล้วค่อยลาดเทลงเป็นที่ราบลุ่มติดลำน้ำมูล โดยลาดเทจากทิศตะวันตกลาดต่ำไปทางทิศตะวันออกของพื้นที่ มีความลาดชันประมาณ 0 - 2 % ถึงพื้นที่ลูกคลื่นลอนลาดชันประมาณ 2 - 4 % เฉลี่ยจากระดับน้ำทะเลอยู่ระหว่าง 175 - 200 เมตร พื้นที่ทั้งหมดอยู่บริเวณขอบแอ่งทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของแอ่งโคราช(จุมพล ดีนดัก. 2521)

จากสภาพพื้นที่ของท้องถิ่นเป็นลักษณะภูมิประเทศอันเกิดจากการกัดเซาะและการตกตะกอนของลำน้ำมูลระยะสมบูรณ์[Maturrity] คือ

ระยะที่ 1 เมื่อกระแสน้ำลดความเร็วลงไหลอย่างช้า ๆ ไม่มีการกัดเซาะทางด้านลึกเหลือแต่การกัดเซาะทางด้านข้างมากขึ้นกระแสน้ำที่ไหลไปกระทบด้านข้างที่มีโครงสร้างที่แข็งก็จะไหลเหวี่ยงไปกัดเซาะด้านตรงข้ามและเมื่อพบกับสิ่งที่แข็งแกร่งอีกก็จะไหลวกกลับมาทำให้เกิดลำน้ำที่คดโค้งไปมา

ระยะที่ 2 ขณะที่ตลิ่งด้านหนึ่งถูกกัดเซาะอีกด้านจะมีการทับถม เมื่อนานเข้าส่วนที่โค้งจะถูกกัดเซาะทั้งสองด้านจนเป็นส่วนคอด

ระยะที่ 3 กระแสน้ำจะกัดเซาะตรงส่วนที่โค้งคอดจนขาดเกิดลำน้ำไหลตรงเป็นลำน้ำสายเดียวกัน และบริเวณที่ถูกตัดขาดเริ่มมีการทับถมทั้งสองข้าง

ระยะที่ 4 เมื่อการทับถมเป็นปริมาณมากขึ้นบริเวณลำน้ำเดิมที่ถูกตัดขาดออกส่วนที่โค้งอ้อมนั้นกลายเป็นบึงรูปโค้ง หรือเกิดเป็น 'กุด' หมายถึงทะเลสาบรูปแอก[Oxbow lake] ซึ่ง'กุด' เป็นแหล่งน้ำท้องถิ่น ที่ใช้ประโยชน์ได้เอนกประสงค์ ริมฝั่งกุดที่เกิดจากการทับถมของดินตะกอนเป็นที่เพาะปลูกอย่างดี บริเวณใกล้ 'กุด' จึงมีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนติดกับกุด แต่บางกุดจะมีน้ำเฉพาะหน้าฝนเท่านั้น และบางกุดไม่มีน้ำ[Oxbow Scar] เนื่องจากตื้นเขินและพังทลายของตลิ่งจึงเป็นที่ทำนา ทำสวน(ดูภาพประกอบในภาคผนวก ก)(อภิศักดิ์ โสมอินทร์,2520)

แหล่งดินบ้านด่านเกวียน เกิดจากการสะสมตัวของตะกอนแม่น้ำมูลเนื่องจากในลำน้ำมีน้ำมาก และน้ำจะล้นไปตามฝั่งและพาตะกอนไปด้วย ตะกอนที่เล็กๆจะถูกพัดพาไปตกอยู่ห่างจากฝั่งออกไป ตะกอนขนาดใหญ่จะตกอยู่ใกล้แม่น้ำ ดินตะกอนที่ถูกพัดพาเอามาทับถมตามสองฝั่งของลำน้ำมูล เป็นดินที่มีลักษณะพิเศษเกิดการสลายตัวของหินทรายชุดโคราช ซึ่งเกิดเป็นแหล่งดินด่านเกวียน คือ ได้แหล่งดินเหนียวบริเวณห่างฝั่งลำน้ำมูลออกไปและได้แหล่งดินทรายใกล้ฝั่งแม่น้ำมูล(พิภพ วสุวาณิช,2524) ซึ่งนำไปใช้ทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาของท้องถิ่น ข้อแตกต่างของดินตะกอนทั้งสองมีผลต่อการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาเพราะการทำต้องอาศัยดินทั้งสองชนิดเป็นส่วนผสม

แหล่งดินเหนียวเป็นบริเวณบ่อดินอยู่ห่างจากแม่น้ำมูล ไปทางทิศตะวันออกประมาณ 2.5 กิโลเมตร ช่วงบนเป็นชั้นผิวดิน[Humous Soil] สีเหลืองน้ำตาลปกคลุมอยู่ ชั้นดินที่นำไปใช้เป็นวัตถุดิบในการทำเครื่องปั้นดินเผาอยู่ใต้ชั้นผิวดิน เป็นดินเหนียวเนื้อละเอียด มีทรายละเอียดปนอยู่ด้วยน้อยมากสีน้ำตาลและสีแดงเกิดจากเฟอริกอ๊อกไซด์[Ferric Oxide] สีแดงเป็นแถบๆ และเป็นจุดๆ มีความหนามากสามารถขุดไปใช้ได้ หนาประมาณ 2 เมตร ส่วนแหล่งดินทรายซึ่งนำไปใช้เป็นส่วนผสมในการผลิตเครื่องปั้นดินเผา เป็นชั้นดินทราย[Sandy clay grade to clayey sand] อยู่ห่างจากจากฝั่งแม่น้ำมูลไปทางทิศตะวันออกประมาณ 500 เมตร เป็นดินทรายร่วน

เนื้อละเอียดมาก สีน้ำตาลอ่อน อยู่ใต้ชั้นผิวดินลงไปประมาณ 40 เซนติเมตร ชั้นดินทรายนี้จะหนากว่า 1 เมตร ปริมาณสำรองของดิน ประมาณ 1 ล้านตัน ในขณะที่ใช้ดินเพื่อทำเครื่องปั้นดินเผาปริมาณ 50 ตันต่อเดือน (จุมพล คืนตัก,2521)

จากลักษณะภูมิประเทศและโครงสร้างทางธรณีวิทยาของชุมชนสุขาภิบาลด่านเกวียนที่ทำให้เกิดแหล่งดินซึ่งเป็นวัตถุดิบในการทำเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน คุณสมบัติของดินมีผลทำให้เกิดเนื้อดินเผาที่มีลักษณะเป็นเนื้อดินแกร่งมีสีต่างกันตามอุณหภูมิที่เผา และเมื่อเผาในระดับความร้อนที่ต่างกันก็ทำให้เนื้อดินเผาต่างกัน มีความมันวาว สวยงาม สามารถนำมาปั้นเป็นรูปทรงตามรูปแบบได้ลักษณะเฉพาะตัวของเนื้อดินเผา

ลักษณะภูมิประเทศทำให้เกิดลักษณะการครองชีพที่ต่างกัน บริเวณที่ดอนทางทิศตะวันตกซึ่งสูงจากระดับน้ำทะเล 200 เมตร เป็นพื้นที่ทำไร่ ส่วนทางทิศตะวันออกเป็นที่ราบลุ่มสูงจากระดับน้ำทะเล 175-180 เมตร เป็นพื้นที่ทำสวนและทำนา บริเวณทางด้านทิศตะวันออกของลำน้ำมูลที่ไหลผ่านตำบลท่าอ่าง มีความคดเคี้ยวทำให้เกิดเป็นกุดนั้นเป็นแหล่งดินซึ่งเป็นวัตถุดิบในการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

สภาพภูมิอากาศเป็นสภาพภูมิอากาศท้องถิ่นของจังหวัดนครราชสีมาโดยทั่วไป ซึ่งอยู่ในเขตอิทธิพลของมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ มีช่วงฤดูแล้งที่เด่นชัดประมาณครึ่งปีอีกครึ่งปีมีฝนตกชุกมีป่าไม้ประเภทเต็งรังในบริเวณที่เป็นที่เนินซึ่งเรียกว่า "ป่าโคก" การที่มีฝนตกชุกจากอิทธิพลของมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และดีเปรสชั่น(สมบูรณ์ ไทยวัชระมาศ.2526) มีการประกอบอาชีพทางการเกษตร และช่วงฤดูแล้งที่ยาวนานถึง 6 เดือน ทำให้มีการทำงานหัตถกรรมการทำเครื่องปั้นดินเผา ในระหว่างว่างจากการทำนา

ตำบลท่าอ่างเคยมีป่าโคก ซึ่งป่าไม้เหล่านี้เป็นแหล่งเชื้อเพลิงในการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนมาก่อน ซึ่งลุงปั่น บุญเนตร (9 กุมภาพันธ์ 2539) เล่าว่า "เวลาเผาก็ไปตัดไม้ที่โคก พากันไปเป็นหมู่ ใส่เกวียนมา เดี๋ยวนี้เป็นไร่มันหมด" จากการทำเครื่องปั้นดินเผาทำให้มีการตัดไม้มาทำเชื้อเพลิงและการแผ้วถางป่า เพื่อทำไร่มันสำปะหลัง เป็นเหตุให้ป่าในบริเวณนี้หมดไป(,ศูนย์วัฒนธรรม.จังหวัดนครราชสีมา.2530) ในปัจจุบันจึงต้องซื้อไม้จากท้องถิ่นอื่นมาเป็นเชื้อเพลิง

ลักษณะของชุมชนด่านเกวียนมีลักษณะคล้ายกับชุมชนชนบททั่วไปของไทย ประกอบด้วยราษฎรชาวท้องถิ่นที่เป็น "คนโคราช" มีสำเนียงและภาษาถิ่นที่เรียกว่า "ภาษาโคราช" เนื่องจากด่านเกวียนเป็นหมู่บ้านหนึ่งในอำเภอโชคชัย(กระโทก) นามสกุลส่วนใหญ่จะลงท้ายด้วย "กระโทก" ซึ่งในสมัยประกาศพระราชบัญญัตินามสกุล พ.ศ.2465 ในจังหวัดนครราชสีมานิยมตั้งนามสกุลตามภูมิลำเนาที่เกิดไว้ส่วนท้ายของนามสกุล เช่น ปร๋อกระโทก,ปี่กระโทก, บวชกระโทกฯลฯ(สำนักงานคณะกรรมการแห่งชาติ.2525) ชาวบ้านชุมชนด่านเกวียนนับถือศาสนาพุทธ มีวัดเป็นศูนย์กลางทำพิธีทางศาสนา และประเพณีของหมู่บ้าน มีความเชื่อเรื่อง ผี

วิญญาน พระภูมิเจ้าที่ เทวดา และเคราะห์กรรม มีนิสัยรักสงบไม่ชอบเรื่องรุนแรงแต่ก็รักสนุก และรักญาติพี่น้องเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน(จังหวัดนครราชสีมา,ศูนย์วัฒนธรรม.2530) ดังเห็นได้จากการยืมเตากันก่อนได้เมื่อเจ้าของเตายังมีงานไม่เต็มเตาเผา และการนำดินที่ขึ้นรูปแล้วไปฝากไว้ในโรงเรือนของเพื่อนบ้าน การช่วยเหลือกันขณะขนย้ายเครื่องปั้น และจัดเรียงเครื่องปั้นดินเผาเข้าเตาเผา(สังเกตุขณะสัมภาษณ์ นายสุทร มาไทยทองหลาง 10 กุมภาพันธ์ 2539) ดังนั้นความเป็นมาของการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนจึงมีส่วนที่สัมพันธ์กับลักษณะภูมิประเทศและโครงสร้างทางธรณีวิทยา สังคมและประชากรของชุมชน

3.2 ประวัติการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ความเป็นมาจนถึงปัจจุบัน

การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้นเป็นที่เล่าสืบต่อกันมาว่า พวกข่าซึ่งเป็นชนกลุ่มเร่ร่อน ได้เข้ามาตั้งรกรากข้างวัดด่านเกวียนและใช้ดินบริเวณลำน้ำมูลมาปั้นเครื่องปั้นดินเผาเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น โอ่งดิน ไห ครก ต่อมาชาวบ้านได้ลอกเลียนแบบและถ่ายทอดการทำมาจนถึงรุ่นหลัง มีบริเวณที่เรียกว่า 'กุดข่า' ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นบริเวณที่ชาวข่าอาศัยมาก่อน(สกล สถิตวิทยานันท์,2521) การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้นเดิมทีเป็นการทำหลังฤดูเก็บเกี่ยวหลังการทำนาเมื่อเผาแล้วนำไปขายแลกเปลี่ยนในท้องถิ่นอื่นเป็นรายได้เสริม(เฉลิมชัย โคกขุนทด,2530) รูปแบบเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้นเดิมเป็นประเภทของใช้ในครัวเรือน เช่น โอ่ง อ่าง ครก ไห มี 3 ขนาด ได้แก่ ใหญ่ กลาง เล็ก ที่นิยมทำกันมากได้แก่ แป้น (โอ่งแป้น) และมอญ(โอ่งมอญ) ใช้สำหรับใส่น้ำ(วิโรจน์ ศรีสุโร,2536)

จากเอกสารเศรษฐศาสตร์ธรณีวิทยา(พิภพ วสุวานิช.2524) ซึ่งทำการศึกษาแหล่งดินและเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนโดยวิธีการสำรวจ ได้กล่าวถึงการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนว่า การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนในครัวเรือนจะตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำมูล ห่างจากบ้านด่านเกวียนประมาณ 1 กิโลเมตร ส่วนแหล่งประกอบการประเภทโรงงานจะตั้งอยู่ริมทางหลวงสายนครราชสีมา-โชคชัย ประมาณกิโลเมตรที่ 14 - 15.5 จะมีบริเวณแสดงผลิตภัณฑ์และการจัดจำหน่าย ซึ่งในการทำเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนในอดีตนั้น ลุงถัง(นายถัง ปร้อกระโทก. 9 กุมภาพันธ์ 2539) กล่าวว่า มีการทำเป็นหมู่(เป็นกลุ่ม)อยู่แถวฝั่งมูล เตาก็ขุดเอาแถวฝั่งมูล เพิ่งย้ายเตาเข้ามาในหมู่บ้าน สมัยนักศึกษาและอาจารย์เข้ามาทำและทางการมาบอกให้ย้ายเข้ามาในหมู่บ้านเพราะมีพวกคอมมูนิสต์ จึงเห็นได้ไว้การทำเครื่องปั้นมีการย้ายพื้นที่ในการทำงานจากบริเวณใกล้แหล่งดินมาทำที่บริเวณพื้นที่อยู่อาศัย

การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาของชาวบ้านในท้องถิ่นนั้นเนื่องจากความเหมาะสมของดินที่เป็นวัตถุดิบในการผลิต บริเวณที่ทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผานั้นจะทำแถวบริเวณริมแม่น้ำมูล ที่เรียกว่า มูลหลง กุดน้อย กุดตะเกียด อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านห่างจากหมู่บ้านประมาณ 2 กิโลเมตร ใกล้กับแหล่งดินและน้ำสะดวกแก่การปั้น เตาเผาเครื่องปั้นจะเป็นเตาขุด

จอมปลวก ซึ่งจอมปลวกจะมีมากแถวบริเวณริมฝั่งมูล เมื่อทำเสร็จแล้วจะใส่เกวียนไปขายในท้องถิ่นอื่นและมีเกวียนสินค้าที่มาพักรับซื้อไปขายถิ่นอื่น การทำเครื่องปั้นดินเผาของชาวบ้านจะทำขายเฉพาะหลังฤดูทำนา จากลักษณะทางภูมิศาสตร์และโครงสร้างทางธรณีวิทยาที่สภาพพื้นที่มีลักษณะเกิดจากการกระทำของกระแสน้ำที่อยู่ในระยะสมบูรณ์ไม่มีการกัดเซาะด้านลึก ดังนั้นในฤดูน้ำหลากจะมีปัญหาน้ำล้นทำให้น้ำล้นเข้าเตาเผา จึงไม่สามารถผลิตได้ตลอดปี(พิภพ วสุวานิช.2524)

ในปี 2471 นโยบายทางการศึกษาได้ให้โรงเรียนจัดการศึกษาด้านกสิกรรมทั่วประเทศ แต่ทางโรงเรียนนนท์ท่าอ่าง ไม่มีความพร้อมในการจัดด้านกสิกรรมจึงขออนุญาตจัดการสอนวิชาชีพวิชาช่างปั้นแทน(สมุดบันทึกหมายเหตุโรงรียนบ้านด่านเกวียนเล่ม 1,18 ก.ย. 2473:125) และเปิดโรงเรียนสอนช่างปั้นที่วัดด่านเกวียน จากบันทึกหมายเหตุประจำวันของทางโรงเรียนว่าได้จ้างช่างชาวบ้านมาสอนการปั้น(เล่ม 1 ลงวันที่ 1 ก.ย.2473:37) มีการทำเครื่องปั้นดินเผาของนักเรียน ซึ่งในบันทึกการลงเตาครั้งที่ 1 ว่า "... โอ่งใหญ่ 10 ลูก กระถางปลูกต้นไม้ขนาดกลาง 4 ลูก เล็ก 10 ลูก ครก 22 ลูก กระถางใบบัว 30 ลูก ไห 10 ลูก ..."(บันทึกหมายเหตุรายวันโรงเรียนบ้านด่านเกวียน(นันท์ท่าอ่าง)เล่ม 3 ลงวันที่ 21 พ.ค.2478:24) และยังได้นำงานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนมาแสดงที่งานฉลองชัยชนะท้าวสุรนารีทุกปี อีกทั้งยังมีการริเริ่มเปลี่ยนแปลงทำรูปแบบใหม่ดังที่จากบันทึกที่ นายเขียน จันทภาส ได้บันทึกไว้ดังนี้ "... ข้าพเจ้าได้จัดสร้างแบบพิมพ์กระเบื้องมุงหลังคาที่ทำด้วยดินโอ่งอ่าง..." ซึ่งในบันทึกได้บอกอีกว่าเป็นวิธีใหม่ยังไม่มีใครทำในพื้นบ้านมาก่อน(บันทึกหมายเหตุรายวันโรงเรียนบ้านด่านเกวียน เล่มที่ 3 ลงวันที่ 1 ก.ย.2479:91) และยังได้นำเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนมาแสดงที่งานฉลองชัยชนะท้าวสุรนารีทำให้เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนเป็นที่สนใจ(บันทึกหมายเหตุรายวันโรงเรียนบ้านด่านเกวียน เล่ม 3 ลงวันที่ 5 มีนาคม 2479:131) และต่อมายังได้มีแสดงการปั้นเครื่องปั้นดินเผาโดยช่างชาวบ้าน ในงานฉลองรัฐธรรมนูญที่กรุงเทพในปี 2494 (สมุดหมายเหตุรายวัน เล่ม 9 26 พ.ค. 2494 หน้า 62)

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนได้เริ่มจากการเป็นงานหัตถกรรมพื้นเมืองธรรมดาเข้าสู่วิชาชีพในโรงเรียน นับว่าเป็นการขยายกลุ่มช่างปั้นโดยการถ่ายทอดในสถานศึกษา และยังมีการคิดพัฒนารูปแบบเพิ่มขึ้น ทั้งยังมีการจัดแสดงงานและแสดงการปั้นในงานให้ชมนับเป็นการเริ่มเผยแพร่อย่างเป็นทางการให้คนทั่วไปรู้จัก

ในภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 ระหว่างปี พ.ศ. 2484-2488 เกิดภาวะขาดแคลนสิ่งของเครื่องใช้อุปโภค บริโภคต่างๆ เช่น จาน ชาม และน้ำมันก๊าด ซึ่งมีความจำเป็นในการให้แสงสว่างของชาวชนบทที่ใช้ตะเกียง จึงมีการพยายามหาวัสดุอื่นแทนน้ำมันก๊าด ซึ่งก็ได้น้ำมันจากไขมันสัตว์และพืชแทนทำให้เกิดปัญหาเรื่องตะเกียง เป็นเหตุให้ช่างทำเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนผลิตตะเกียงดินเผาเพื่อแก้ปัญหาเรื่องตะเกียง ที่จะใช้น้ำมันจากไขมันสัตว์และพืช นอก

จากนั้นยังผลิต จาน ชาม อ่างแช่หลอดด้ายใช้ทอผ้าที่ขาดแคลนยามสงคราม ในขณะเดียวกันก็ยังผลิตภาชนะใช้สอยในรูปแบบเดิม ซึ่งได้แก่ โอ่ง อ่าง กระถาง ไห ดรก กระบะ(ที่ใช้สำหรับล้างจาน) และจากการอพยพหลบภัยสงครามของชาวบ้านสู่หมู่บ้านด่านเกวียน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชนหมู่บ้านด่านเกวียน เมื่อชุมชนมีประชากรเพิ่มขึ้น จึงต้องเพิ่มการทำเครื่องใช้ต่างๆ มากขึ้นและมีการทำเครื่องปั้นดินเผาเพื่อการค้าเพิ่มขึ้นตามสภาวะสงคราม เป็นเหตุให้เกิดการตั้งแหล่งขายสินค้า และเป็นเหตุให้มีการตั้งแหล่งประกอบการการผลิตในระบบโรงงาน ทำให้เกิดแหล่งผลิตขึ้นมาใหม่ ทางด้านตะวันตกของหมู่บ้าน ที่เรียกว่า ' หนองป่าบง'(ฉลิมชัย โคกขุนทด. 2530)

จากภาวะดังกล่าวทำให้สังคมของบ้านด่านเกวียนเปลี่ยนแปลงและในขณะเดียวกันก็เกิดเปลี่ยนแปลงในด้านการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน มีการขยายตัวของการผลิตและเปลี่ยนแปลงรูปแบบซึ่งทำให้เห็นคุณสมบัติของดินและความสามารถของช่างปั้นในการผลิตให้ได้รูปแบบตอบสนองตามที่ตลาดต้องการชาวบ้านผู้ทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาเดิม ก็จะยังทำเครื่องปั้นดินเผาได้อย่างมีอิสระ จะขายให้กับผู้ประกอบการค้า หรืออาจขายให้แก่ผู้ซื้อโดยตรงซึ่งมีกองเกวียนมารับซื้อ โดยปกติจะมาซื้อกับนายทุน แล้วเดินทางไปซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าตามชุมชน หรือบางคนก็จะนำใส่เกวียนไปขายตามชุมชนอื่น ซึ่งช่างนึง(นายมานิตย์ ปล้ำกระโทก) เล่าว่า มีเกวียนมารับซื้อถึงหมู่บ้านหรือไม่ก็จะพากัน ใส่เกวียนไปขายเป็นหมู่กันไป ซึ่งส่วนมากผู้ทำหัตถกรรมประเภทนี้จะเป็นชาวบ้านที่ทำหลังการเก็บเกี่ยว(สัมภาษณ์ นายมานิตย์ ป้อมกระโทก 6 ธันวาคม 2538) และเมื่อการผลิตขยายตัว มีผู้ทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพมากขึ้นการจ้างงานให้ทำอยู่ในแหล่งประกอบกิจการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในระบบโรงงานก็มีมากขึ้น

เดิมนั้นรูปแบบของเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนด่านเกวียนเป็นเครื่องใช้สอย เช่น โอ่ง อ่าง กระถาง ไห ในปี พ.ศ.2499 นักวิชาการจากสถาบันการศึกษา วิทยาลัยเทคนิคภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มี ดร.วทัญญู ณ ถลาง เป็นผู้นำได้ทดลองออกแบบเป็นเครื่องตกแต่งไปใช้ในบริเวณวิทยาลัย ต่อมา พ.ศ.2510 มีกลุ่มนักวิชาการในสถาบันเดียวกันมีความสนใจในผลิตภัณฑ์พื้นบ้านและคุณภาพของดิน เข้าไปเปลี่ยนแปลงรูปแบบของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนจากเดิมที่เป็นผลิตภัณฑ์ภาชนะเครื่องใช้ในครัวเรือนมาเป็นเครื่องตกแต่ง(สากล สถิตวิทยานนท์, 2521)และมีการออกแบบเพื่อใช้ในการประดับตกแต่งทางด้านสถาปัตยกรรม เช่น กระเบื้องตกแต่งผนังและเครื่องตกแต่ง เครื่องใช้สอยที่สนองการใช้ให้กว้างมากขึ้น มีการปรับปรุงคุณภาพของผลิตภัณฑ์ให้มีความสวยงามและฝีมือประณีตขึ้น ทำให้เครื่องปั้นดินเผาเป็นที่นิยมมากขึ้น มีรูปแบบมากมายต่อมาในปี พ.ศ.2526 นิยมทำเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย เช่น สร้อย ต่างหู ฯลฯ ซึ่งเป็นที่นิยมมากทำง่ายขายดี และราคาถูก ด้านการผลิตนั้นเปลี่ยนจากระบบครัวเรือน มาเป็นระบบประกอบการค้ามีนายทุนและนักธุรกิจจากภายนอกเข้า

มาลงทุนเพื่อประกอบกิจการค้าผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผามีส่วนทำให้กิจกรรมการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา เปลี่ยนแปลงจากการผลิตในครัวเรือนมาเป็นระบบการจัดการในแบบธุรกิจลงทุน (เฉลิมชัย โคกขุนทด,2530)

เมื่อเกิดการนิยมแพร่หลายและมีตลาดใหม่ ที่มีกำลังซื้อสูงจึงทำให้ชาวบ้านหันมาผลิตเครื่องปั้นดินเผาในรูปแบบใหม่จำนวนมากขึ้นกว่าเดิม เพราะเมื่อเปรียบเทียบกับการผลิตแบบเก่าจะเห็นข้อแตกต่างได้อย่างชัดเจน เช่น การปั้นโอ่ง ต้องใช้เวลามากผลิตได้วันละ 6 - 8 ลูก ในขณะที่ปั้นเครื่องปั้นดินเผาที่เป็นเครื่องตกแต่งในรูปทรงแบบใหม่มีขนาดเล็กเป็นที่นิยมได้ราคาดีและสามารถผลิตได้เป็นจำนวนมากต่อวัน(จากคำบอกเล่าของ นายปั่น บุญเนตร,4 มกราคม 2539)

เมื่อมีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนในเชิงธุรกิจการค้า จึงจำเป็นอย่างยิ่งต้องคำนึงถึงความต้องการของตลาด จึงมีการพัฒนาเตาเผา เพื่อให้ผลิตได้ตลอดปี จากเดิมที่เตาเป็น 'เตาขุด' มาเป็น 'เตาก่อ' ซึ่งแก้ปัญหาเกี่ยวกับน้ำซึมเข้าเตาและสามารถเผาได้ตลอดปี นับเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ผู้ผลิตชาวท้องถิ่นหันมาผลิตมากขึ้น

กรรมวิธีการผลิตเครื่องปั้นดินเผา มีกรรมวิธีในการผลิตวิธีดั้งเดิมของการผลิตชาวพื้นบ้านที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ กล่าวคือการปั้นด้วยมือและอุปกรณ์การปั้นต่างๆ อาทิ เช่น 'พะมอน' หรือ แป้นหมุน หวีไม้ไผ่ ไม้แต่งลาย และคงลักษณะของโรงปั้นในแบบดังเดิม ตลอดจนการเผา ด้วยฟืนเพื่อสีของเนื้อดินที่เป็นลักษณะเฉพาะของดินด่านเกวียน ซึ่งต้องอาศัยการเผาด้วยฟืนเท่านั้น ถ้าใช้เชื้อเพลิงอย่างอื่นอาจจะทำให้สีของเนื้อดินแตกต่างออกไปจากเดิม ซึ่งลักษณะเฉพาะของเครื่องปั้นดินเผาเป็นสัญลักษณ์ของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน มีการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่บางประการมาใช้ในการผลิตเครื่องปั้นดินเผา ส่วนมากคือเครื่องทุ่นแรง เช่น เครื่องนวดดินที่ใช้เครื่องจักรและการพัฒนารูปแบบของเตาขุดมาสู่เตาก่อ สิ่งเหล่านี้ก็เพื่ออำนวยความสะดวกรวดเร็วตลอดจนประหยัดเวลาเพื่อเพิ่มปริมาณในการผลิตให้ทันกับความต้องการของตลาดที่ขยายออกไปในวงกว้างประกอบด้วย ลักษณะการดำเนินการค้าเป็นไปในทางธุรกิจสมัยใหม่ที่ต้องอาศัย'ปริมาณและคุณภาพ' ซึ่งถือว่าเป็นการพัฒนาในระบบการผลิตที่จำเป็นต้องอาศัยเทคโนโลยีเพื่อสนองตลาดที่ต้องการ ปริมาณและคุณภาพตลอดความแน่นอนของการผลิต(วิโรจน์ ศรีสุโร,2536)

จากที่กล่าวมานั้นอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นผลเนื่องมาจากนักวิชาการและนักออกแบบได้เข้าไปเปลี่ยนแปลงรูปแบบเครื่องปั้นดินเผาจากเดิมที่ชาวท้องถิ่นผลิตในรูปแบบภาชนะใช้สอยมาเป็นรูปแบบภาชนะตกแต่ง ก่อให้เกิดการขยายตัวของตลาดที่เป็นชาวเมืองและมีกำลังซื้อสูง ทั้งมูลค่าและปริมาณประกอบกับนักวิชาการและนักออกแบบได้เข้ามาประกอบการค้าเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งทำให้เกิดการสร้างงานขึ้นในชุมชน ทั้งนี้เพราะผู้ประกอบการต้องอาศัยจ้างแรงงานการผลิตจากชาวพื้นบ้านที่มีฝีมือและความชำนาญในการผลิตเครื่องปั้นดินเผามาก่อน ในการ

ประกอบธุรกิจการค้าในรูปแบบใหม่ ในการสร้างงานจึงมีทั้งช่างอิสระที่ทำงานปั้นด้วยตนเองและช่างที่ทำงานอยู่ในแหล่งประกอบการในลักษณะแรงงานรับจ้างเป็นช่างปั้น ซึ่งช่างลี(นายน้อย ปล้ำกระโทก) กล่าวว่าการรับจ้างทำเครื่องปั้นดินเผานั้นดี ได้ผลตอบแทนที่แน่นอน ไม่ต้องลงทุนไม่ต้องเสี่ยงต่อการแตกเสียหายของเครื่องปั้นดินเผา และการตลาด เพียงแต่นำเครื่องมือประจำตัว ได้แก่ หวีและผ้าที่ใช้ในการรีดเนื้อดิน มาใช้นอกนั้นเป็นของแหล่งประกอบการทั้งหมด(จากสัมภาษณ์ นายน้อยปล้ำกระโทก,6 ธันวาคม 2538)

จึงเห็นได้ว่าหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้นมีการพัฒนาจากการทำหัตถกรรมพื้นบ้านอันเนื่องมาจากการมีทรัพยากรในท้องถิ่นที่เหมาะสม เป็นการทำหลังว่างจากการทำนาเพื่อนำมาใช้สอยในชีวิตประจำวันและแลกเปลี่ยนเป็นรายได้เสริม เนื่องมาจากวิถีชีวิตสภาพแวดล้อม มีการนำเข้าสู่ระบบการศึกษาและเริ่มแสดงผลิตภัณฑ์ในงานประจำปีฉลองชัยชนะอนุเสาวรีย์ท้าวสุรนารีของจังหวัดและแสดงฝีมือการปั้นในกรุงเทพฯลฯ ทำให้เป็นที่สนใจของคนทั่วไป และมีแนวคิดในการเปลี่ยนรูปแบบของผลิตภัณฑ์จากสถาบันการศึกษา และเริ่มทำผลิตภัณฑ์เป็นจำนวนมากมีรูปแบบเพิ่มขึ้นจากความจำเป็นในสภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 และต่อมากลุ่มนักวิชาการได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงรูปแบบของผลิตภัณฑ์ทำให้เป็นที่นิยมทั่วไป และมีการลงทุนธุรกิจการค้าทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมาเป็นระบบการจัดการแบบลงทุนและเมื่อมีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในเชิงธุรกิจการค้า ผู้ประกอบการจำเป็นต้องตอบสนองความต้องการของตลาด จึงมีการพัฒนาเตาที่สามารถผลิตได้ตลอดปี ซึ่งแต่ละปัจจัยเป็นเหตุเป็นผลก่อให้เกิดการพัฒนาเครื่องปั้นดินเผาด้วยกันทุกด้าน

นอกจากนั้นการทำเครื่องปั้นดินเผาในปัจจุบันก่อให้เกิดงานอาชีพขึ้นเช่น การทำฟืนมาขาย การขุดดินขาย ร้านค้าขายเครื่องปั้นดินเผาช่างตกแต่งเครื่องปั้นดินเผาที่ทั้งช่างแกะลายและปั้นประดับ เฉพาะผู้ที่ทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพนั้น มีทั้งการทำเป็นอาชีพหลักและเป็นอาชีพรอง เมื่อว่างจากงานอาชีพหลักและในกลุ่มที่ทำเป็นอาชีพหลัก และยังทั้งที่ทำครบวงจรคือขั้นตอนการผลิตไปจนถึงขั้นตอนการขายในร้านของตนเองและที่ทำงานเฉพาะอย่าง

การเปลี่ยนแปลงความนิยมของผู้บริโภคนับว่ามีความสำคัญต่อการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน เมื่อเกิดการนิยมรูปแบบใหม่แพร่หลายและมีตลาดใหม่ที่มีกำลังซื้อสูงจึงทำให้ชาวบ้านหันมาผลิตเครื่องปั้นดินเผาในรูปแบบใหม่จำนวนมากขึ้นกว่าเดิม 'เกือบหมดหมู่บ้าน' ทั้งนี้เพราะเมื่อเปรียบเทียบกับการผลิตแบบเก่าจะเห็นข้อแตกต่างได้อย่างชัดเจน เช่น การปั้นโอ่งต้องใช้เวลามาก และวันหนึ่งไม่สามารถปั้นได้เกิน 6 - 8 ลูก และค่าจ้างปั้นโอ่งราคาถูก ในขณะที่ปั้นเครื่องปั้นดินเผาที่ใช้เป็นเครื่องตกแต่งในรูปทรงแบบใหม่มีขนาดเล็กกว่าแต่ได้ราคาดี ทั้งนี้แล้วแต่ของชิ้นเล็กหรือชิ้นใหญ่ และสามารถปั้นได้แล้วเสร็จเป็นจำนวนมากต่อวัน จากคำบอกเล่าของช่างลี(นายน้อย ปล้ำกระโทก) ช่างปั้นในโรงงานแหล่งผู้ประกอบการของอาจารย์พิศ ป้อมสินทรัพย์ ช่างลี สามารถปั้นโอ่ง สูง 80 เซนติเมตร ค่าจ้างปั้นราคาต่อหน่วย

40 บาท ปั้นได้สูงสุดวันละ 20 ลูก ได้ค่าจ้าง 800 บาท เมื่อแบ่งกับลูกศิษย์ คนละครึ่งก็ตกเป็นเงิน 400 บาท ต่อวัน(สัมภาษณ์นายน้อย ปล้ำกระโทก.เมื่อวันที่ 6 ธันวาคม 2538)

การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนในปัจจุบันนั้น เนื่องจากการที่เป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่เป็นเส้นทางสู่หลายจังหวัดของภาคอิสานที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ทั้งสถานที่ท่องเที่ยวและเทศกาลต่างๆ เช่น แหล่งโบราณสถานเขาพนมรุ้ง เทศกาลงานช้างที่จังหวัดสุรินทร์ประเพณีการแห่เทียนพรรษาที่จังหวัดอุบลราชธานี ฯลฯ มีนักท่องเที่ยวจำนวนมากแวะมาชมและซื้อสินค้าจากชุมชนบ้านด่านเกวียนก่อให้เกิดตลาดเพื่อนักท่องเที่ยวและเป็นเหตุให้เกิดความสนใจที่จะพัฒนารูปแบบให้เป็นที่พอใจของผู้ซื้อมากขึ้น ดังนั้นเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนในปัจจุบันจึงมีรูปแบบ กรรมวิธี ขั้นตอนการผลิต ตลอดจนกระบวนการซื้อขายไปตามวัตถุประสงค์ในการผลิตซึ่งเดิมมุ่งประโยชน์ใช้สอย และเหลือขายในท้องถิ่นมาเป็นผลิตสินค้าเพื่อขายนอกท้องถิ่น ต่อมามีการทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นสินค้าส่งไปขายนอกท้องถิ่นมากขึ้น ทำให้มีการทำเครื่องปั้นดินเผาตลอดปีแต่ในช่วงฤดูฝนช่างต้องคอยระวังดูแล ไม่ให้เปียกฝน และใช้ระยะเวลาในการผึ่งก่อนเข้าเตาเผาให้มากกว่าช่วงฤดูแล้ง ประมาณ 2-3 สัปดาห์

3.3 รูปแบบหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้นเดิมเป็นการทำประเภทของใช้ในครัวเรือน เช่น โอ่ง อ่าง ครก ไห มี 3 ขนาด ได้แก่ ใหญ่ กลาง เล็ก ที่นิยมทำมาได้แก่ ภาชนะใช้สำหรับใส่น้ำ ประเภทแป้นหรือแป้(โอ่งแป้น)และมอญ(โอ่งมอญ) ในปัจจุบันรูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนมีมากมายหลายรูปแบบเป็นการทำตามความต้องการของตลาดซื้อขาย

จากการที่เป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่เป็นเส้นทางสู่หลายจังหวัดของภาคอิสานที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทั้งสถานที่ท่องเที่ยวและเทศกาลต่างๆ เช่น แหล่งโบราณสถานเขาพนมรุ้ง เทศกาลงานช้างจังหวัดสุรินทร์ ประเพณีการแห่เทียนพรรษาที่จังหวัดอุบลราชธานี ฯลฯมีนักท่องเที่ยวจำนวนมากแวะมาชมและซื้อสินค้าจากชุมชนบ้านด่านเกวียน ก่อให้เกิดตลาดเพื่อนักท่องเที่ยวและเป็นเหตุให้เกิดความสนใจที่จะพัฒนารูปแบบให้เป็นที่พอใจของผู้ซื้อมากขึ้น ดังนั้นรูปแบบเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนในปัจจุบันจึงมีรูปแบบตามตลาดของผู้บริโภค(ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา,2530)

จากตลาดที่จำหน่ายสินค้าทำให้การผลิตเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนต้องเปลี่ยนไปตามความต้องการของตลาด ฉะนั้นผู้ซื้อจึงมีส่วนในการออกแบบรูปแบบของผลิตภัณฑ์ และมีการออกแบบใหม่ๆ เพื่อจูงใจผู้ซื้อ การส่งขายต่างประเทศจึงต้องทำรูปแบบตามความนิยมของชาวต่างประเทศด้วย รูปแบบจึงต้องมีการผสมผสานลักษณะของท้องถิ่นและรูปแบบความนิยมของวัฒนธรรมต่างถิ่นเข้าด้วยกัน ดังนั้นตลาดจึงเป็นตัวกำหนดรูปแบบผลิตภัณฑ์ของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน รูปแบบเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้น มีแบบแปลกมากมายซึ่งช่างจะปั้นตามแบบหรือตามที่นักออกแบบต้องการเพื่อให้เป็นที่ต้องการของตลาด จนช่างไม่สามารถจำรูป

แบบและขนาดได้เพราะรูปแบบมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา แต่อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเป็นการเปลี่ยนแปลงเฉพาะรูปแบบ ภายนอก เนื้อหายังเป็นประโยชน์การใช้สอยเหมือนเดิม(ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา.2531) ในปัจจุบันในการทำรูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน สามารถสรุปได้ดังนี้

3.3.1 รูปแบบดั้งเดิม ได้แก่รูปแบบเครื่องใช้สอยในครัวเรือนที่ใช้ในวิถีชีวิตและสืบเนื่องจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ โอ่ง อ่าง กระถาง ไห ครก

3.3.2 รูปแบบใหม่ ได้แก่รูปแบบที่ออกแบบขึ้นมาใหม่ เช่น รูปสัตว์ ต่างๆ หอย เต่า ปู ปลา นก และคน รูปแบบสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ และที่เลียนแบบสิ่งประดิษฐ์

3.3.3 รูปแบบ ที่ดัดแปลงจากรูปแบบเก่า เช่น ไหแกะ โอ่งประดับ กระถางแต่งลายซึ่งเปลี่ยนไปตามวัตถุประสงค์ในการใช้งาน

3.4 *การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน*

การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนเดิมนั้นทำเป็นอาชีพเสริมหลังการเก็บเกี่ยวจากการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลัก ลุงถัง(นายถัง ปร่อกระโทก)เล่าว่า ฤดูทำนาไม่สามารถทำได้เพราะสาเหตุเนื่องจากน้ำจะท่วมเตาเผา(สัมภาษณ์นายถัง ปร่อกระโทก.9 มีนาคม 2539) โดยใช้ดินซึ่งเป็นวัตถุดิบจากท้องถิ่น การทำเครื่องปั้นดินเผาจะทำบริเวณริมฝั่งแม่น้ำมูลรูปแบบเดิมเป็นประเภทภาชนะใช้สอยในครัวเรือนได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ผู้ปั้นจะเป็นคนทำเองทั้งหมด ตั้งแต่เตรียมดิน ปั้น เผา แต่ละวันจะปั้นเฉพาะเท่าจำนวนของพะมอนที่มีอยู่เท่านั้น ไม่ได้ปั้นเพื่อให้ได้จำนวนมาก ดังนั้นในช่วงเช้าจึงเป็นเวลาที่จะเตรียมดินและช่วงบ่ายก็จะปั้น เป็นการทำงานอย่างมีอิสระบางวันอาจทำการปั้น บางวันอาจไม่ทำ เมื่อได้มากพอสมควรก็จะทำการเผาจากนั้นก็จะจำหน่ายอาจบรรทุกเกวียนไปขายหหรือแลกเปลี่ยนสินค้าหรือมีพ่อค้ามาซื้อเพื่อนำไปจำหน่ายต่อโดยนำเกวียนมาเป็นพาหนะบรรทุกซึ่งช่างนึง(นายมานิตย์ ปล้ำกระโทก)เล่าว่า '...เมื่อสมัยที่พ่อแม่ทำไม่ต้องไปขายที่ไหน จะมีเกวียนมารอซื้อถึงที่...' (สัมภาษณ์ นายมานิตย์ ปล้ำกระโทก.11 มีนาคม 2539) การทำเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้น เป็นการทำเฉพาะหมู่บ้าน คือที่บ้านด่านเกวียน หมู่ 1,2 บ้านป่าบง หมู่ 3 บ้านโนนม่วง หมู่ 4 บ้านด่านชัย หมู่ 3 บ้านใหม่หนองขาม บ้านหนองสายธาร (นายไพฑูรย์ งามพรชัยและข้อมูลจากสำนักงานสุขาภิบาลชุมชนด่านเกวียน.19ธันวาคม 2538) ผู้ที่ทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนมีทั้งผู้ที่ทำเป็นอาชีพหลักและทำเป็นอาชีพรองเมื่อว่าง จากงานอาชีพหลักอื่น ในกลุ่มผู้ทำเป็นอาชีพหลักมีทั้งผู้ที่ทำงานเฉพาะอย่าง เช่น ทำเฉพาะปั้นขึ้นรูป ทำเฉพาะงานตกแต่งและมีผู้ที่ทำครบวงจร คือขั้นตอนผลิตจนถึงการจำหน่าย การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ในปัจจุบันมีวัตถุประสงค์ในการผลิตซึ่งแบ่งตามการใช้สอยได้หลาย ประเภท ได้แก่ เครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น โอ่งน้ำ ไห ครก ครกตำหมาก ที่รองขาตู้ซึ่งเป็นรูปแบบดั้งเดิมและยังเป็นที่ต้องการของตลาดอยู่ ส่วนมากเป็นการทำหัตถกรรมในครัวเรือนที่ได้รับการถ่ายทอดการ

ทำจากบรรพบุรุษและผลิตภัณฑ์ที่มีรูปแบบที่ได้รับการพัฒนาใหม่ โดยมีการออกแบบให้สนองกับความต้องการของตลาดซึ่งมีประโยชน์ในการใช้สอยได้มากขึ้น เช่น คนโฑ ไหแกะลาย กระเช้าแขวน โคมไฟ เครื่องประดับร่างกายและของตกแต่งทั้งภายในและภายนอกอาคาร รูปแบบและรูปทรงจะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอตามความนิยมของตลาด

3.4.1 การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนในปัจจุบันแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

3.4.1.1 การทำหัตกรรมเครื่องปั้นดินเผาในครัวเรือน เป็นการทำงานในระบบครอบครัวส่วนใหญ่กำลังการผลิตเป็นสมาชิกในครัวเรือน หรือ ญาติพี่น้อง ซึ่งทำต่อเนื่องกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษโดยทั่วไปจะใช้วิธีการขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน(พะมอน) รูปแบบจึงมีลักษณะเป็นรูปทรงที่ได้จากการขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน ซึ่งวิธีการทำที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ได้แก่ โอ่ง อ่าง ครก ไห(จังหวัดนครราชสีมา.ศูนย์วัฒนธรรม,2530) แต่เนื่องจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ทำให้มีสิ่งประดิษฐ์ใหม่ๆและการนำวัสดุ อื่นๆ เช่น พลาสติค โลหะต่างๆ ฯลฯ มาใช้ทำเครื่องใช้และอุปกรณ์ต่างๆ ทำให้ความนิยมและความจำเป็นในการใช้เครื่องปั้นดินเผาเพื่อการใช้สอยในครัวเรือนในวิถีชีวิตลดลง เช่น ใช้แท็งน้ำแทนโอ่งน้ำ หรือการมีน้ำประปาในชุมชนทำให้ไม่มีความจำเป็นในการเก็บน้ำ แต่ความนิยมในการใช้เครื่องปั้นดินเผาเพื่อการตกแต่งมีเพิ่มขึ้นจึงเป็นเหตุให้การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาในครัวเรือน มีการผลิตรูปแบบเครื่องปั้นดินเผาตามรูปแบบของแหล่งประกอบการระบบโรงงานโดยอาศัยการลอกเลียนแบบหรือรับรูปแบบ จากแหล่งประกอบการมาทำ ซึ่งช่างสามารถทำได้ด้วยทักษะในการทำเครื่องปั้นดินเผาและความสามารถในการปรับเปลี่ยนรูปแบบซึ่ง นายสุทร มาไทยทองหลาง กล่าวว่า ' ..ไม่ยากอะไร ก็ทำทรงเก่านั่นแหละ เพียงแต่ลูกใหญ่ขึ้นลูกเล็กลงใส่ลวดลายลงไป ทำให้ได้แบบใหม่ ขอให้มีแบบมาก็สามารถทำได้หมดทุกอย่าง....'

3.4.1.2 การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาในแหล่งประกอบการลักษณะของโรงงานขนาดเล็ก มีกำลังในการผลิตมากกว่าการทำในครัวเรือน มีช่างทำงานในลักษณะคนงานส่วนมากจะผลิตเครื่องปั้นดินเผาประเภท เครื่องใช้ในการตกแต่ง เช่น เครื่องประดับสวนเครื่องประดับภายในอาคาร และกระเบื้องประดับผนัง ผู้ผลิตจะมีความรู้ ทางด้านการตลาดการออกแบบมีส่วนสำคัญในการพัฒนาเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ให้เป็นที่รู้จักและเป็นที่นิยมของตลาด โดยอาศัยการออกแบบผลิตภัณฑ์ให้มีแบบ แปลกใหม่ และสวยงามแต่ก็ยังอาศัยความรู้ดั้งเดิมของชาวบ้านท้องถิ่นเพียงแต่ปรับปรุงรูปแบบให้ทันสมัยขึ้นเท่านั้น รูปแบบเครื่องปั้นดินเผาที่ทำนั้นได้รับการออกแบบ ขึ้นมาใหม่ เช่น รูปสัตว์ นกฮูก นกยูง ตุ๊กตาและรูปคนซึ่งมีรูปแบบเป็นศิลปะ เนื่องจากผู้ทำมีความรู้เรื่องศิลปะและการออกแบบ หรือดัดแปลงรูปแบบเก่า แต่มีวัตถุประสงค์ในการนำมาใช้เพื่อการตกแต่ง เช่น ไหแกะลาย โอ่งประดับ หรือนำไปใช้

ประโยชน์และตกแต่งสวยงามด้วย เช่น กลองแกะลาย ใช้เป็นเก้าอี้นั่ง หรือกระถางแขวนใช้ปลูกต้นไม้

ลักษณะแหล่งประกอบการเป็นโรงงานขนาดเล็ก ประกอบด้วยเตาเผาและโรงเรือนสำหรับขึ้นรูปและใช้เก็บเครื่องปั้นเพื่อรอให้เครื่องปั้นหมาดมีความชื้นลดลง จะมีเพียงหลังเดียวหรือหลายหลังเช่นเดียวกับเตาเผาและบริเวณที่ใช้ในการผสมดิน(พิภพ วสุวานิช.2524 และจังหวัดนครราชสีมา.ศูนย์วัฒนธรรม2530)

3.4.2 ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ในอดีตการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน มีช่างผู้ปั้นจะเป็นคนทำเองทั้งหมด ตั้งแต่การเตรียมดิน การขึ้นรูป และการเผา แต่ในปัจจุบันเนื่องจากช่างต้องผลิตเครื่องปั้นดินเผาเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิด กระบวนการทางสังคม มีผู้ที่เกี่ยวข้องกับการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ประกอบด้วยผู้สร้างงานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาทำการประกอบการผลิตเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนและผู้ประกอบอาชีพธุรกิจที่เกี่ยวเนื่องกับการผลิตในด้านต่างๆ ตั้งแต่วัตถุดิบได้แก่ดิน จะมีผู้ประกอบ การรับจ้างขนดินซึ่งรับจ้างขนดินโดยเฉลี่ยใช้วันละประมาณ 1.50 ตัน (สัมภาษณ์นายไพฑูรย์ งามพรชัย.2539) แหล่งดินที่นำมาใช้ปั้นเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนจะนำมาริมฝั่งแม่น้ำมูลซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านด่านเกวียน ระยะห่างประมาณ 2-3 กิโลเมตร(ดูภาพแสดงแหล่งดินในภาคผนวก ก)ได้แก่แหล่งดิน กุดลอนตาล กุดสองคืน กุดเสือตาย(กุดสายตาย) กุดหนองโชติ กุดเวียน กุดตะเกียด คลองตำแย วังใหญ่ หนองงูเขียวและมูลหลง ซึ่งผู้ประกอบอาชีพรับจ้างขน ดินจะเลือกซื้อเหมาหน้าดินบริเวณที่เรียกว่าทุ่งด่านเกวียนและทุ่งมูลหลง ในราคาประมาณไร่ละ 40,000-50,000 บาท ซึ่งดินจะมีลักษณะเป็นดินโคกคือมีลักษณะเป็นเนินสูงหรือเป็นบริเวณที่มีจอมปลวกมากและขาดแหล่งน้ำ โดยจะใช้รถเพื่อการเกษตร(รถอีแต๋น)ขนดินให้ลูกค้าประจำในราคา รถละประมาณ 150 บาท โดยบรรทุกเที่ยวละประมาณ 750 กิโลกรัม(สัมภาษณ์นายชรินทร์ เปลี่ยนกระโทก.2539) ในอดีตการเผาเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนจะใช้เตาเผาที่เป็นเตาจอมปลวกหรือเตาขุด ในปัจจุบันใช้เตาก่อ ซึ่งทำให้การเผาผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาลดการแตกร้าวเสียหายทำให้หันมาใช้เตาก่อกันหมดในปัจจุบันเลิกใช้เตาขุดหรือเตาจอมปลวกกันหมดแล้ว(เฉลิมชัย โคกขุนทด.2530) ทำให้มีผู้ประกอบการก่อสร้างเตาเผาเครื่องปั้นดินเผา ผู้ประกอบการก่อสร้างเตาเผาเครื่องปั้นดินเผาส่วนมากเป็นช่างที่มีภูมิลำเนาอยู่ในชุมชนด่านเกวียนช่างปั้นบางคนจะสามารถทำเตาได้เองแต่จะจ้างวานผู้ประกอบการก่อสร้างเตาเผาในลักษณะเหมาก่อสร้างโดยเจ้าของจะเป็นผู้เตรียมวัสดุก่อสร้างไว้ นายประสิทธิ์ ปีกระโทก(9 มีนาคม 2539)เล่าว่าการทำเตาเป็นเรื่องใหญ่ ทำแต่ละครั้งจะมีอายุใช้งานประมาณ 3-5 ปี ใช้อิฐดิบที่มีชาวบ้านบริเวณบ้านหนองยางและบ้านกุดเวียน บ้านกุดตะเกียดปั้นขาย ช่างทำเครื่องปั้นดินเผาบางคนจะทำเตาเองปั้นอิฐใช้เองเตาขนาดเล็กจะใช้อิฐประมาณ 2,000-2,500 ก้อนเตามีขนาดกว้าง 2.50 เมตร ยาว 3.50 เมตรสูง

70-80 เซนติเมตร ราคาที่เหมาจ่ายประมาณ 15,000 บาท เตาขนาดกลางจะใช้อิฐประมาณ 3,000-4,500 ก้อน มีขนาดกว้าง 3 เมตร ยาว 8 เมตรสูง 1 เมตร ราคาที่เหมาจ่ายประมาณ 20,000 บาท เตาขนาดใหญ่จะใช้อิฐประมาณ 5,000-7,500 ก้อนมีขนาดกว้าง 2.50 เมตร ยาว 3.50 เมตรสูง 1.50 เมตรราคาที่เหมาจ่ายประมาณ 35,000บาท ช่างทำเตาเผาจะมีน้อย เนื่องจากทำเป็นอาชีพหลักไม่ได้ และการเผาเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนซึ่งต้องใช้ฟืนในการเผาเป็นจำนวนมาก จึงมีผู้ประกอบการจำหน่ายฟืน การใช้ฟืนในการเผาเครื่องปั้นดินเผาใช้ฟืนในการเผาเป็นระยะต่างกันทำให้ต้องใช้ฟืนที่มีขนาดต่างกันในการผู้ทำเครื่องปั้นดินเผาทุกรายจะซื้อไม้ฟืน ในราคาคันรถละ 700 บาท เตาเผาโดยทั่วไปจะใช้ฟืน 4 - 5 คันรถเพื่อการเกษตร (รถอีแต่น) ซึ่งผู้ประกอบการจำหน่ายฟืนจะซื้อไม้จากบริเวณโดยรอบอำเภอโชคชัย และท้องถิ่นใกล้เคียง เช่น อำเภอจักราช อำเภอหนองบุนนาคโดยจำหน่ายกับลูกค้าประจำ ผู้เกี่ยวข้องอีกกลุ่มหนึ่งที่สำคัญคือผู้จำหน่ายหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งจะจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนในปัจจุบันมีการเปลี่ยนไปตามกระบวนการทางสังคม ช่างในปัจจุบันไม่ได้จัดการงานเองทุกขั้นตอนดังในอดีต ต้องพึ่งพาผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ การจัดหาวัตถุดิบเป็นหน้าที่ของผู้ประกอบการขนดินและผู้ประกอบการจำหน่ายฟืน ผู้สร้างงานจึงต้องลงทุนในเรื่องวัตถุดิบ ทำให้มีค่าต้นทุนในการในการผลิตในด้านวัตถุดิบไม่ใช่เพียงค่าลงแรงดังในอดีต

3.5 องค์ประกอบของการผลิตเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน เป็นดินเผาเนื้อแกร่ง ชนิดไม่เคลือบ แต่มีผิวมันสีสวยงามตามลักษณะการเผาที่แตกต่างกันออกไป กรรมวิธีในการผลิตนั้นใช้แรงงานคนเป็นหลักมีเครื่องมือและอุปกรณ์น้อย ใช้วัตถุดิบในท้องถิ่นได้แก่ ดินที่มีลักษณะพิเศษ มีแร่ดินเคโอลิไนต์, เวอร์มิคูไลต์,และอิลไลต์อยู่ เป็นดินตะกอนที่ได้จากฝั่งแม่น้ำมูลที่เกิดจากการสลายตัวของหินทรายชุดโคราช(จุมพล ดีนดัก.2521) การทำเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนไม่ได้เป็นการทำเฉพาะบุคคล ที่มีความสามารถเฉพาะตัวเท่านั้น แต่เป็นการทำผลผลิตของท้องถิ่นเป็นกระบวนการทางสังคมที่สัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมโดยแสวงหาวัตถุดิบในท้องถิ่นเป็นหลัก มี ความรู้ความ ชำนาญในการผลิต ฝีมือเป็นแบบพื้นบ้าน มีทักษะในการผลิตลักษณะช่างประเภทแรงงานทักษะที่ สามารถที่จะเปลี่ยนรูปแบบได้ตามความนิยม(สกล สถิตวิทยานนท์, 2521) มีความเข้าในในเทคนิค วิธีการที่จะนำเอาคุณสมบัติของดินที่มีลักษณะพิเศษมาผลิตด้วยความเข้าใจในขั้นตอน วิธีการและ ทักษะฝีมือ ที่มีความสามารถที่สืบเนื่องถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษของชุมชนที่ทำให้เกิดเอกลักษณ์ เฉพาะตัวของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน จากความสามารถในภูมิปัญญานี้ทำให้ชาวบ้านรู้จักดัดแปลงแบบต่าง ๆให้เข้ากับสมัยนิยม เป็นการช่วยทำให้เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนเป็นที่นิยมมากขึ้น การที่หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่าน

เกวียนมีการทำสืบเนื่องจนถึงปัจจุบันนั้นเป็นกระบวนการทำหัตถกรรมของท้องถิ่นพัฒนาตนเองให้ความสอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบัน ซึ่งเครื่องปั้นดินเผาภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยทั่วไป ผู้ผลิตไม่ยอมรับการทำในรูปแบบใหม่ทำให้ไม่ได้รับความนิยมเป็นเหตุให้บางแห่งต้องเลิกการทำ(ส่งเสริมหัตถกรรมไทย.กอง,2532) การผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งที่มีลักษณะเดียวกับเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ในแถบอิสานมีที่บ้านโพนบก จังหวัดหนองคาย ที่บ้านกุดปลาค้าว จังหวัดกาฬสินธ์และบ้านท่าโพ จังหวัดอุบลราชธานี แต่ไม่มีชื่อเสียงและเป็นที่นิยมเหมือนเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ด้วยเหตุที่คุณภาพและฝีมือที่ต่างกัน บางแห่งเช่นที่บ้านกุดปลาค้าว ต้องเลิกผลิตไป(สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ,2532)ดังนั้นการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนจึงมีองค์ประกอบของการผลิตดังนี้

3.5.1 วัตถุดิบ ในการผลิตงานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ดินเป็นองค์ประกอบที่สำคัญซึ่งเป็นทรัพยากรทางธรรมชาติที่เอื้ออำนวย เป็นดินเหนียวที่มีความเหนียวค่อนข้างสูง เนื้อละเอียด สามารถนำไปขึ้นรูปและเผาเป็นผลิตภัณฑ์ได้โดยไม่บิดเบี้ยว ซึ่งเกิดจากแร่ที่อยู่ในเนื้อดินซึ่งส่วนใหญ่เป็นแร่เคโอลิไนต์ ดินที่นำมาใช้ในการทำเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนเป็นดินที่ได้ในท้องถิ่นทั้งหมด ดินด่านเกวียนเป็นตัวกำหนดลักษณะพิเศษที่สำคัญของผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ซึ่งเป็นดินเหนียวเนื้อละเอียดไม่มีกรวด หิน รากไม้หรือสิ่งอื่นๆ เจือปน ดินจะมีสีแดงหรือสีน้ำตาลดำ(แดง) ดินที่มีคุณลักษณะที่เหมาะและนิยมนำมาทำเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน คือดินที่ปั้นแล้วนำมาเผาจะได้สีแดง เรียกว่าสีเลือดปลาไหล เหตุที่ดินมีสีแดงเพราะมีออกไซด์ของ โลหะผสมอยู่และเมื่อเผาแล้วจะเป็นน้ำเคลือบไปในตัว(พิภพ วสุวานิช,2524) ดินที่ใช้ทำผลิตภัณฑ์ เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้น มีอยู่ 2 ชนิด คือ

3.5.1.1 ดินดำ (ดินทุ่งนาด่านเกวียน) เป็นดินเหนียวในทุ่งนาบริเวณฟากมูลเนื้อละเอียดมีส่วนผสมของแร่เหล็กได้แก่ เฮมาไตต์หรือเฟอร์ริกออกไซด์(จังหวัดนครราชสีมา,ศูนย์วัฒนธรรม.2530) ซึ่งเป็นส่วนผสมที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของดินทางกายภาพของสีและระยะสุกของดินโดยที่แร่เฟอร์ริกออกไซด์ จากการเผาไฟต่ำโดยจะเปลี่ยนเป็น เฟอร์รัสออกไซด์ซึ่งมีคุณสมบัติเป็นฟลักซ์ในอุณหภูมิ1,180 องศาเซลเซียส ทำให้เนื้อดินมีสีเข้มและคล้ำลง เนื่องจากการเผาไม่สมบูรณ์(ปุณณรัตน์ พิชญไพบูลย์,2538:4)

จากการสำรวจแหล่งดินบ้านด่านเกวียนของกองเศรษฐกิจธรณีวิทยา กรมทรัพยากรธรณีพบว่า ดินดำที่ได้จากบ่อดินอยู่ห่างจากแม่น้ำมูลประมาณ 2.5 กิโลเมตร นั้นเป็นดินเหนียวคุณสมบัติพิเศษ ที่มีความเหนียวค่อนข้างสูงเนื้อละเอียด เมื่อนำไปขึ้นรูปและเผาเป็นผลิตภัณฑ์ไม่บิดเบี้ยวหรือแตก(จุมพล ดีนดัก.2521) ช่วงบนเป็นชั้นผิวดิน[Humous Soil]สีเหลืองปนน้ำตาลปกคลุมอยู่ชั้นดินที่นำดินไปเป็นวัตถุดิบวางตัวอยู่ใต้ชั้นผิวดินเป็นดินเหนียวเนื้อละเอียดมีทรายปนอยู่น้อยมาก สีน้ำตาลหรือสีแดงเกิดจากเฟอร์ริกออกไซด์[Fericoxide] สีแดงเป็นแถบๆ

และเป็นจุด ๆอยู่ทั่วไปเมื่อได้นำดินไปวิเคราะห์ทางเอ็กซเรย์ พบว่าเป็นแร่ดินชนิดเคโอลิไนต์ [Kaolinite] 75-80 %วอมิคูไลต์ [Hydoxyl Aluminium Interayer Vermiculite] 20-25% และมีร่องรอยของอิลไลต์ (จุมพล คืนตัก และคณะ,2521:) ซึ่งแร่ดินเคโอลิไนต์เป็นส่วนผสมที่สำคัญในเนื้อดินเหนียวสำหรับการปั้นเครื่องปั้นดินเผา(ปุณณรัตน์ พิชญไพบูลย์ 2538) ข้อดีของดินเหนียวด่านเกวียนนั้นคือเมื่อเผาแล้วจะให้สีพิเศษโดยไม่ต้องอาศัยสารเคมีหรือดินจากแหล่งอื่นมาผสมและได้สีของเครื่องปั้นแตกต่างตามอุณหภูมิที่เผา ได้สีน้ำตาลอมส้มในอุณหภูมิเผาที่ 1000-1100 ^{0} C และได้ สีน้ำตาลแดงสีน้ำตาลและเทาในอุณหภูมิเผาที่ 1200 ^{0} C

3.5.1.2 ดินขาว(ดินทุ่งมูลหลง) การทำเครื่องปั้นดินเผา พื้นเมืองโดยทั่วไปจะผสมดินเชื้อซึ่งได้จากการนำดินผสมแกลบนำไปเผาแล้วบดให้ละเอียด ผสมกับดินปั้น ทำให้ดินปั้นขยายตัวสม่ำเสมอไม่หดตัวมากขณะเผาเนื่องจากเนื้อดินบางส่วนสุกแล้ว(กองส่งเสริมหัตถกรรมไทย,2532:9) ในการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้นไม่ต้องใช้ดินเชื้อแต่จะใช้ดินขาวแทนดินเชื้อ ดินขาวเป็นดินที่มีเนื้อทราย ชาวบ้านเรียก ดินทรายหรือดินขาวได้จากบริเวณทุ่งดินมูลหลงซึ่งอยู่ติดกับลำมูลจะช่วยให้ปั้นง่าย ทรายจะทำให้เนื้อดินโปร่งแห้งได้อย่างสม่ำเสมอ ผึ่งและเผาไม่แตกมากนัก สามารถทรงตัวได้ดีมีผลต่อการขึ้นรูปทรงใหญ่และเพิ่มความแข็งแกร่งให้กับเนื้อดินเผา (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา,2530:22)

3.5.2 ช่างปั้นเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

ชุมชนสุขาภิบาลด่านเกวียนมีการทำเครื่องปั้นดินเผาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยเริ่มจากชาวข่าเร่ร่อนมาปั้นทำโอ่งอ่างและมีการทำฝึกกันต่อมา(อรุณวรรณ เหล่าภักดี,2531) มีการถ่ายทอดการทำเครื่องปั้นดินเผาจนถึงปัจจุบันและเครื่องปั้นดินเผาได้รับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของสมัยนิยม ผู้เป็นช่างทำเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนส่วนมากทำตามบรรพบุรุษและทำกันในกลุ่มของญาติพี่น้อง มีการทำสืบทอดมานานตั้งแต่สมัยโบราณ ในอดีตนั้นทำประเภทภาชนะและเครื่องใช้ในครัวเรือน ช่างปั้นจะทำเองทั้งหมดตั้งแต่การเตรียมดินปั้น และเผา ภายในแต่ละวันจะปั้นตามจำนวนของพะมอนที่มีอยู่เท่านั้น ไม่ได้ปั้นเป็นจำนวนมาเป็นการทำเพื่อนำไปขายเป็นรายได้เสริมจากการทำนา(เฉลิมชัย โคกขุนทด, 2530) ซึ่งลุงถัง ปร่อกระโทก(สัมภาษณ์ นายถัง ปร่อกระโทก 6 มีนาคม 2539) เล่าว่า "....หน้านาทำไม่ได้ดอกน้ำมันท่วมเตำเผาไม่ได้..." (ฤดูการทำนาทำไม่ได้เพราะน้ำท่วมเตาทำให้เผาไม่ได้) ช่างส่วนใหญ่จะมีอารมณ์ดีเมื่อเริ่มทำงานก็จะเริ่มตัดจากโลกภายนอกไม่ต้องการให้ใครรบกวนในสมัยก่อนมีการถือเคล็ดว่าเมื่อเริ่มทำการเผาจะห้ามไม่ให้ผู้หญิงเข้าใกล้บริเวณเตาเผา ถ้ามีธุระจำเป็นต้องทำสัญญานให้รู้ตัวก่อน โดยการเคาะระฆังหรือสัญญานอื่นที่มีเสียงแต่จะไม่ให้ช่างเห็นตัวเพราะมีความเชื่อว่า ถ้าผู้หญิงเข้าใกล้เตาเผาจะทำให้ภาชนะแตกทั้งเตาหรือเผาภาชนะได้ไม่ดี แต่ในปัจจุบันไม่มีความเชื่อเหลืออีกแล้ว มีผู้หญิงเป็นช่างหลายคนและบางแห่งมีช่างเตาเผาแยกต่างหากช่างปั้นไม่ต้องไปเผาเครื่องปั้นเอง(เฉลิมชัย โคกขุนทด,2530)

การสร้างงานหัตถกรรมนั้นช่างเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญยิ่ง เพราะช่างคือผู้สร้างงาน (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2535) ช่างปั้นผู้ทำงานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้น แบ่งได้เป็นสองประเภท คือช่างรุ่นเก่า และช่างรุ่นใหม่

3.5.2.1 ช่างรุ่นเก่า ได้แก่ช่างดั้งเดิม ในอดีตเป็นผู้ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษหรือผู้ใกล้ชิดและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันซึ่ง ส่วนใหญ่ช่างจะเป็นคนในท้องถิ่นมีการทำในครัวเรือนเดิมทีช่างปั้นไม่ได้ยึดการปั้นเป็นอาชีพหลักแต่ทำเป็นอาชีพเสริมหลังการทำนา (เฉลิมชัย โคกขุนทด,2530) รูปแบบเครื่องปั้นดินเผานั้นจะทำเครื่องใช้ในครัวเรือนใช้วิธีการขึ้นรูปโดยใช้แป้นหมุน ช่างจะสร้างงานเองทุกขั้นตอนตั้งแต่การเตรียมดิน การปั้นและการเผา ผู้ช่วยทำจะเป็นคนในครอบครัวหรือลูกศิษย์ ในอดีตมีการไหว้ครูช่างปั้นเมื่อเวลาจะเผาโดยมีกรวยดอกไม้ ยาสูบหมากพลู ธูปเทียนแล้วกล่าวเชิญครูชาวข่า สองคนคือ ครูยศและครูป้อม แล้วบอกกล่าวว่า '...เจ้าข้าเอ๋ย วันนี้ลูกจะเผาโอ่ง เผาไหขอให้ลูกได้ดีเด้อ ...' แล้วจึงจุดไฟที่ปากเตาโดยใช้ฟืน 3 ท่อน(เฉลิมชัย โคกขุนทด,2530) และมีความเชื่อว่า เมื่อเวลาเผาเครื่องปั้นจะห้ามผู้หญิงเข้าใกล้เตาเผาเพราะจะทำให้เครื่องปั้นแตก ช่างส่วนใหญ่จะได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานระดับประถมศึกษาจากโรงเรียน ความสามารถทางด้านการปั้นได้รับการถ่ายทอดโดยการทำตามแบบบรรพบุรุษ ทักษะส่วนใหญ่ได้จากการทำจนชำนาญ(จังหวัดนครราชสีมา, ศูนย์วัฒนธรรม.2530)

3.5.2.2 ช่างรุ่นใหม่ เป็นช่างปัจจุบันซึ่งส่วนใหญ่จะยึดการทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพสามารถปั้นโดยวิธีการขึ้นรูปแบบอิสระได้ดี ช่างปัจจุบันส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้างปั้นประจำตามร้านมีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้าช่วยในการทำงานเป็นการทุ่นแรง ช่างเริ่มแยกประเภทของงานจึงไม่ทำงานทุกขั้นตอน เช่น ใช้เครื่องนวดดิน และไม่ได้เผาเองจะมี ช่างเผาเฉพาะ ช่างปัจจุบันส่วนใหญ่จะได้รับการศึกษามีความรู้พื้นฐานสูงขึ้น ตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จนถึง ปวช. ปวส.และผู้ที่มีความรู้ด้านศิลปะและการออกแบบผลิตภัณฑ์ บางคนได้รับการ ถ่ายทอดการปั้นจากสถาบันการศึกษา(จังหวัดนครราชสีมา,ศูนย์วัฒนธรรม.2530) จึงไม่ยึดติดกับรูปแบบที่ได้รับถ่ายทอดจากบรรพบุรุษของชุมชน จึงไม่มีการไหว้ครู แต่อย่างไรก็ตามไม่มีการลบหลู่ช่างปั้นดั้งเดิมเนื่องจากช่างรุ่นใหม่ก็เป็นลูกหลานของช่างรุ่นเก่า

การถ่ายทอดความรู้ความชำนาญในการทำเครื่องปั้นดินเผานั้นไม่มีการสั่งสอนโดยตรงแต่จะมีการทำขึ้นโดยการทำตามผู้ใหญ่และเป็นไปตามวิถีชีวิตประจำ เช่น ผู้ใหญ่ใช้งานเตรียมอุปกรณ์ ตักน้ำ ช่วยนวดดินเตรียมดิน ล้างเครื่องมือหรือทำงานปั้นที่ง่ายๆ และช่วยในการหมุนแป้นซึ่งเรียกว่าลูกศิษย์ จึงเป็นลักษณะการสอนในครอบครัว ที่เกิดการเรียนรู้โดยการปฏิบัติตรงและสั่งสมทักษะในการทำงาน ช่างและลูกศิษย์จะแบ่งรายได้คนละครึ่งเท่ากัน ลูกศิษย์จะชอบทำงานกับช่างที่เก่งเนื่องจากจะได้ส่วนแบ่งเป็นจำนวนมาก แต่ถ้าลูกศิษย์เป็นคนในครอบครัว

ของช่างรายได้ ก็จะไม่ต้องแบ่งและยังเป็นการสอนงานให้กับลูกหลานอีกด้วย(สัมภาษณ์นายมานิตย์ ปล้ำกระโทก เมื่อวันที่ 6 ธันวาคม 2538)

จากการเปลี่ยนแปลงระบบการสร้างงานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนที่มีทั้งระบบแหล่งประกอบการโรงงานขนาดเล็กและระบบหัตถกรรมในครัวเรือนซึ่งทำให้ช่างปั้นเปลี่ยนมารับจ้างปั้นในแหล่งประกอบการและทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพหลัก (เฉลิมชัย โคกขุนทด.2530) ช่างฝีมือดีจะได้รับการคัดเลือกเข้าทำงานในแหล่งประกอบการที่มีงานทำประจำทำให้มีรายได้ประจำ เช่น ช่างลี(นายน้อย ปล้ำกระโทก)และช่างนึง(นายมานิตย์ ปล้ำกระโทก) ซึ่งเป็นช่างฝีมือดีชนะการประกวดการแข่งขันปั้นเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน (จังหวัดนครราชสีมา,ศูนย์วัฒนธรรม.2530)

ดังนั้นจึงสามารถจัดช่างผู้สร้างงานเครื่องปั้นดินเผาได้เป็น 2 ประเภทคือ ช่างประกอบอาชีพอิสระ และช่างรับจ้างประจำ ช่างประกอบอาชีพอิสระได้แก่ช่างที่ทำงานในครอบครัวหรือกับญาติพี่น้อง จะรับผิดชอบทำงานเครื่องปั้นดินเผาของตนทุกขั้นตอน จะแบ่งงานและหน้าที่กันทำเช่นในกลุ่มผู้สร้างงาน นายประกอบ แตงกระโทก นายประกอบจะมีงานหน้าที่หลักคือการเผา การหมักดิน และการจัดการขาย และซื้อจัดวัตถุดิบ นายสมเกียรติ แตงกระโทก เป็นผู้ขึ้นรูปและทำการนวดดิน และเผาเครื่องปั้น นายกิตติ แตงกระโทก จะเป็นลูกศิษย์ ปั้นดินล้อ ลำเลียงเครื่องปั้นไปผึ่งและไปเผา ช่วยหมักดิน นวดดิน และเผา และสมาชิกคนอื่นช่วยงานกัน (จากการสังเกตและสัมภาษณ์ นายประกอบ แตงกระโทก.2539) ซึ่งเช่นเดียวกันกับช่างอิสระอื่นๆ ก็จะมีสมาชิกในครอบครัวช่วยกันทำ สมาชิกในครอบครัวอาจทำหน้าที่เป็นลูกศิษย์และช่างแต่งลายไปด้วย บางครอบครัวต้องจ้างลูกศิษย์มาช่วยงานเนื่องจากสมาชิกในครอบครัวไม่สามารถทำได้(สัมภาษณ์นายนายเติม บวชกระโทก.2540) ส่วนช่างรับจ้างประจำ จะเป็นช่างฝีมือดีทำงานช่างในแหล่งประกอบกิจการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเป็นช่างขึ้นรูป ช่างตกแต่งลวดลาย จะรับผิดชอบงานเฉพาะขั้นตอนของตนเอง ไม่ต้องเสี่ยงต่อการเสียหายของงาน(พิศ ป้อมสินทรัพย์,2540)

ในอดีตงานเครื่องปั้นดินเผาเป็นงานที่ทำหลังจากการว่างเว้นการทำนา โดยปั้นเพียงเตาสองเตาก็จะหยุดแล้วนำไปขายเป็นรายได้เสริมของครอบครัว จึงเป็นการทำงานตามความพอใจของช่าง มากกว่าจะหวังด้านธุรกิจ รูปแบบที่ช่างทำจึงเป็นรูปแบบเก่าที่เรียนรู้มาจากบรรพบุรุษและช่างรุ่นเก่าทำงานอิสระจึงไม่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดในปัจจุบัน

ปัจจุบันงานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนเป็นงานที่แพร่หลาย อาชีพทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นลักษณะธุรกิจ การทำงานจึงต้องทำตามความต้องการของตลาด มากกว่าความพอใจของช่างจึงมีการเรียนรู้วิธีการทำผลิตภัณฑ์ที่เป็นรูปแบบใหม่ๆ จากแหล่งประกอบการและท้องถิ่นอื่นๆ ช่างหลายคนอยู่ประจำร้าน และทำเป็นอาชีพหลักไม่ยึดติดกับรูปแบบของช่างดั้งเดิมและมีการแข่งขันกันเชิงธุรกิจ ช่างรุ่นใหม่บางคนจบการศึกษาในสถาบันการศึกษามีความรู้ในเรื่อง

เครื่องปั้นดินเผาและการออกแบบ ทำให้มีการคลี่คลายรูปแบบของผลิตภัณฑ์และมีการออกแบบประยุกต์จาก ดั้งเดิม มาเป็นแบบสมัยใหม่ (วิโรจน์ ศรีสุโร.2536)

3.5.3 การตลาดของผลิตภัณฑ์หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

ตลาดเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้นมีอิทธิพลต่อการทำผลิตภัณฑ์มากในการจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน แบ่งออกได้ดังนี้

3.5.3.1 การขายหน้าร้าน มีการนำสินค้าขายหน้าร้านทุกวันและทุกประเภทผู้ซื้อสามารถเดินชมและซื้อได้จากร้านและสั่งซื้อสั่งทำได้ในบางร้าน มีทั้งผลิตภัณฑ์ที่เป็นที่นิยมของตลาดและของใช้ประจำวัน ที่มีมากคือของที่ระลึกและเครื่องประดับ

3.5.3.2 มีผู้ว่าจ้างสั่งทำ มีการว่าจ้างสั่งทำมักจะเป็นงานที่ต้องมีแบบเฉพาะตัว ผู้ทำจึงต้องมีฝีมือ และมีการศึกษารายละเอียด งานเหล่านี้จะมีรายได้สูง

3.5.3.3 รับใบสั่งทำ ร้านที่ด่านเกวียนเกือบทุกร้านมักทำหน้าที่เป็นคนกลางโดยรับใบสั่งทำผลิตภัณฑ์จากบริษัทต่างๆ มาสั่งช่างในหมู่บ้านให้ผลิตสินค้าส่วนงานประเภทเครื่องประดับและของที่ระลึกจะมีคนกลางติดต่อหาตลาดนอกท้องถิ่นและนำสินค้าไปส่งตามที่สั่งช่างจะรับใบสั่งของจากร้านที่ขายเครื่องปั้นดินเผาที่มีผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนขายโดย ร้านเหล่านั้นจะนำไปวางขายเองและทำหน้าที่เป็น คนกลาง ส่งต่อต่างประเทศ (จากการสัมภาษณ์นายชรินทร์ เปลี่ยนกระโทก.19 มกราคม 2539)

3.5.3.4 การทำส่งคนกลาง ซึ่งส่วนมากจะเป็นตลาดเครื่องใช้ในครัวเรือน ได้แก่ ครก ครกตำหมาก โอ่งน้ำ อ่าง และกระถาง ซึ่งนายประสิทธิ์ ปีกระโทก กล่าวว่า ทำขายได้ตลอดทำไว้ได้เลยจะมีเถ้าแก่มาซื้อ หรือมีพ่อค้ามาสั่งทำ(สัมภาษณ์นายประสิทธิ์ ปีกระโทก. 11 กุมภาพันธ์ 2539)

จากตลาดดังกล่าวทำให้ราคาของผลิตภัณฑ์มีราคาที่ต่างกัน ซึ่งราคาของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน แบ่งได้ตามชนิดของผลิตภัณฑ์ดังนี้(ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา, 2530)

เครื่องใช้ในบ้าน เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนประเภทนี้เป็นลักษณะของเครื่องปั้นดินเผาพื้นเมือง ที่ถ่ายทอดรูปแบบและการทำต่อเนื่องจากบรรพบุรุษของชุมชนที่มีความรู้ความสามารถในการทำเครื่องปั้นดินเผา ได้แก่ โอ่ง อ่าง กระถาง ครก ที่รองขาตู้(เชิงม่อน) มีราคาไม่แพง ตลาดสำหรับผลิตภัณฑ์นี้ได้แก่ตลาดท้องถิ่น และบริเวณใกล้เคียง

เครื่องประดับตกแต่ง เป็นเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนที่ได้รับการออกแบบแปลกใหม่และสวยงาม ตลาดที่สำคัญเป็นตลาดภายนอก ได้แก่ ตัวเมืองใหญ่โดยทั่วไปและกรุงเทพ ฯ นักท่องเที่ยวและชาวต่างประเทศราคาสูงพอสมควร

กระเบื้อง เป็นเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ที่ใช้ในการตกแต่งผนังประดับอาคารตลาดไม่กว้างนัก มักมีการว่าจ้างตกลงกันในแต่ละครั้ง

3.6 กระบวนการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

สากล สถิตวิทยานนท์(2521) กล่าวว่า การทำเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนไม่ได้เป็นการทำเฉพาะบุคคลที่มีความสามารถเฉพาะตัวเท่านั้น แต่เป็นการทำผลผลิตของท้องถิ่นเป็นกระบวนการทางสังคมที่สัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อม โดยแสวงหาวัตถุดิบในท้องถิ่นเป็นหลัก ความรู้ความชำนาญในการผลิตความละเอียดของฝีมือเป็นแบบพื้นบ้าน มีทักษะในลักษณะช่างประเภทแรงงานทักษะที่สามารถที่จะเปลี่ยนรูปแบบได้ตามความนิยม มีความเข้าใจในเทคนิควิธีการที่จะนำเอาคุณสมบัติของดินที่มีลักษณะพิเศษมาผลิตด้วยขั้นตอนวิธีการและทักษะฝีมือที่มีความสามารถที่สืบเนื่องถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษของชุมชน ทำให้เกิดเอกลักษณ์เฉพาะตัวของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน จากความสามารถในภูมิปัญญานี้ทำให้ชาวบ้านรู้จักดัดแปลงแบบต่างๆ ให้เข้ากับสมัยนิยม เป็นการช่วยทำให้เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนเป็นที่นิยมมากขึ้น การที่หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนมีการทำสืบเนื่องจนถึงปัจจุบันนั้นเป็นกระบวนการทำหัตถกรรมของท้องถิ่นพัฒนาตนเองให้ความสอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบัน

จากกระบวนการสร้างงานหัตถกรรมที่ประกอบด้วย วัตถุประสงค์ในการผลิต วัสดุและวัตถุดิบ ขั้นตอนการผลิต รูปแบบและรูปทรง(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2536) กระบวนการทำหัตถ-กรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนจึงมีกระบวนการดังนี้

3.6.1 วัตถุประสงค์ของการผลิต วัตถุประสงค์ของการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผานั้นจะทำเพื่อประโยชน์การใช้สอย ซึ่งแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ ประเภทที่ใช้ในชีวิตประจำวันได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ และประเภทที่ใช้ในโอกาสพิเศษ คือใช้ในพิธีกรรมหรือกิจพิธีเกี่ยวกับศาสนา(มณแทน ตันบุญต่อ,2535) วัตถุประสงค์การผลิตในการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้น จากการศึกษาของ เฉลิมชัย โคกขุนทด (2530) พบว่าการผลิตเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนด่านเกวียนว่าช่วงก่อน ปี พ.ศ. 2484 เป็นการทำเป็นอาชีพเสริมหลังฤดูการทำนา เพื่อนำไปซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนอื่น ในระหว่างปี พ.ศ 2484-2509 มีการผลิตเพื่อประกอบการค้า หลังจากมีการพัฒนารูปแบบแล้วภายหลัง ปี พ.ศ. 2510 ทำให้กิจกรรมการผลิตเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบธุรกิจการค้า จึงเห็นได้ว่าวัตถุประสงค์ใน การผลิตเป็นไปตามรูปแบบของการใช้สอยของผลิตภัณฑ์ได้ดังนี้

3.6.1.1 วัตถุประสงค์การผลิตเดิม คือผลิตตามความต้องการของตลาดพื้นบ้าน จากรูปแบบของผลิตภัณฑ์ เป็นของใช้ในชีวิตประจำวัน ประเภท เครื่องใช้ในครัวเรือน โดยมีมูลเหตุในการสร้างงานคือทำเพื่อนำไปซื้อขายแลกเปลี่ยนเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้นเดิมรูปแบบผลิตภัณฑ์ ทำเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น โอ่ง อ่าง ครก ไห กระถางปลูก ต้นไม้ กระถางใบบัวเน้นรูปแบบภาชนะใช้สอยเป็นการทำเป็นอาชีพเสริมหลังการทำนาในฤดูเก็บเกี่ยวโดยนำไปแลกเปลี่ยนซื้อขาย ต่อมามีการผลิตกระเบื้องมุงหลังคา ขารองตู้กับข้าวคะเกียงน้ำมัน

โทน แจกัน เป็นการทำเพื่อการค้าและช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้มีการผลิตเพื่อแก้ปัญหาภาวะสงครามที่ขาดเครื่องใช้ต่าง ๆ(จังหวัดนครราชสีมา,ศูนย์วัฒนธรรม.2530)

3.6.1.2 วัตถุประสงค์การผลิตตามความนิยม คือผลิตตามความต้องการของตลาดสังคมที่นิยม จากรูปแบบของผลิตภัณฑ์เป็นเรื่องของคุณภาพของผลิตภัณฑ์ที่สนองประโยชน์ได้มากขึ้นให้ความสำคัญต่อคุณสมบัติของเนื้อดินและการออกแบบผลิตภัณฑ์พร้อมทั้งฝีมือโดยมีมูลเหตุจากสภาพของภูมิประเทศที่มีวัตถุดิบของท้องถิ่นคือดินเป็นตัวกำหนด ดินที่มีคุณสมบัติพิเศษเนื้อดินเผาที่มีความแกร่ง มันวาวที่ผิวของวัตถุ สามารถสร้างงานได้โดยไม่ซ้ำแบบ และในปี พ.ศ.2499 จากการพึงพอใจในคุณสมบัติของเนื้อดิน กลุ่มนักวิชาการจากสถาบันการศึกษาได้นำดินด่านเกวียนไปทำเครื่องปั้นโดยออกแบบเพื่อการนำไปใช้ตกแต่งบริเวณวิทยาลัยเทคนิคภาคตะวันออกเฉียงเหนือไม่ได้ทำเพื่อธุรกิจเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการพัฒนารูปแบบ เกิดการสร้างงานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนในเชิงศิลปะ ทำให้เป็นที่สนใจทั่วไป ซึ่งในช่วงระยะ พ.ศ.2510 มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบจากการออกแบบของผู้มีความรู้ทางด้านวิชาการออกแบบผลิตภัณฑ์ทำให้รูปแบบของเครื่องปั้นดินเผาสนองประโยชน์ได้มากขึ้น เช่น ที่เขี่ยบุหรี่ แจกัน คนโท ไหแกะลายกระเบื้องตกแต่งฝาผนังและมีการผลิตในเชิงศิลปะทำให้เกิดความนิยมแพร่หลายขยายตลาดเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญเข้าสู่ระบบธุรกิจการค้าทำ (เฉลิมชัย โคกขุนทด,2521) หลังปี พ.ศ.2526 การผลิตเครื่องปั้นดินเผา ประเภทเครื่องประดับ เช่น สร้อย เข็มขัด ฯลฯ ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย สามารถผลิตได้ง่าย และราคาไม่แพง

3.6.2 วัตถุดิบ ที่ใช้ในการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนในส่วนของชิ้นงาน(body) และที่นำมาใช้ทำเป็นผลิตภัณฑ์หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนวัตถุดิบที่สำคัญในการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาได้แก่ ดิน ซึ่งเป็นตัวกำหนดลักษณะและคุณภาพของผลิตภัณฑ์ ดินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่นำมาผลิตเครื่องปั้นดินเผาทั่วไปเป็นดินเหนียวที่มีองค์ประกอบของธาตุต่างๆ ที่มีธาตุอลูมิเนียม[AL_2O_3] ซึ่งมีจุดสุกตัวประมาณ 1,300 ^{0}C และมีธาตุเหล็กในดิน[Fe_2O_3] (กองส่งเสริมหัตถกรรมไทย.2530.) เมื่อเผากลางแจ้งในอุณหภูมิประมาณ 600 - 700 ^{0}C จะเกิดจุดดำตามผิวของงานทำให้งานเปราะและแตกหักง่าย จึงใช้ในการสร้างงานที่ไม่ต้องการความละเอียดประณีตมากนัก ส่วนใหญ่จะได้จากท้องนาโดยขุดจากดินที่เปิดหน้าดินที่ลึกประมาณ 0.50-1 เมตร

3.6.2.1 คุณสมบัติของดินด่านเกวียน

ดินด่านเกวียนเกิดจากการสะสมตัวของตะกอนแม่น้ำ[ALLUVIUM DEPOSIT] จากแม่น้ำมูลในบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึงซึ่งเกิดจากการยุบสลายตัวของหินบะซอล ซึ่งเป็นหินอัคนีเนื้อละเอียดมีเหล็กแมกนีเซียมเป็นองค์ประกอบอยู่มากทำให้อนุภาคของดินเหนียวมี

เฟอริคออกไซด์[Feric oxide]ที่ค่อนข้างมากกว่าบริเวณอื่น โดยปกติหินดินดานที่มีเฟอริคออกไซด์[Feric oxide]ปนอยู่ด้วยนั้นจะทำให้มีความเหนียว มีความคงทนต่อการดึงและมีการหดตัวน้อยเมื่อนำไปทำเครื่องปั้นดินเผาจะมีลักษณะพิเศษมีความเหนียวค่อนข้างสูงเนื้อละเอียดสามารถขึ้นรูปและเผาเป็นผลิตภัณฑ์โดยไม่บิดเบี้ยวค่อนหรือแตกง่าย เมื่อเผาเฟอริคออกไซด์[Feric oxide]ที่มีอยู่ในเนื้อดินจะทำหน้าที่เป็นเชื้อถลุง[Flux]ทำให้เกิดจุดยวบตัวต่ำลงและให้สีน้ำตาลแดงน้ำตาลส้ม น้ำตาลเทา โดยไม่ต้องใช้สารเคมีหรือดินจากแหล่งอื่นมาผสม(จุมพล คืนดัก,2521)ซึ่งเฟอริกอ๊อกไซด์[Ferric Oxide]เป็นสารที่ไวต่อการดึงเอาอ๊อกซิเจนในตัวออกจึงมีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพมีผลต่อการเปลี่ยนสีของเนื้อดินเมื่อเผาไม่สมบูรณ์(ปุณณรัตน์ พิชญไพบูลย์.2538) และเนื่องจากดินด่านเกวียนมีแร่เหล็กมากจึงทำให้เกิดสีที่สวยงามและมันวาวและเมื่อเผาในอุณหภูมิที่สูงขึ้น จะทำให้เกิดสีและผิวมันเหมือนกับมีการเคลือบซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

ดร.นวลฉวี ไยบัวเทศ(อ้างใน จุมพล คืนดัก,2521)ได้ทำการวิเคราะห์ทางเอ็กซเรย์ได้ผลว่าแร่ดินในดินด่านเกวียนเป็นแร่ดิน ชนิดแร่เคโอลิไนต์[Kaolinite] จำนวน 75-80 % เวอร์มิคูไลต์[Hydroxyl Aluminium Interlayer vermiculite] จำนวน 20-25 % และมีร่องรอยของอิลไลต์[Illite] ซึ่งเคโอลิไนต์[Kaolinite]เป็นส่วนผสมที่สำคัญในเนื้อดินเหนียวสำหรับการปั้นเครื่องปั้นดินเผา(ปุณณรัตน์ พิชญไพบูลย์,2538) ส่วนเวอมิคูไลท์และอิลไลท์เป็นแร่ที่มีขนาดเล็กมีลักษณะคล้ายไมก้าเมื่อเผาจะทำให้ดินมีลักษณะคล้ายตัวหนอน(จุมพล คืนดัก,2521)

ศิริชัย โพธิตาปนะ(อ้างในจุมพล คืนดัก,2521) ทำการทดสอบคุณสมบัติทางกายภาพดินด่านเกวียน ผลการทดสอบจาก 3 ตัวอย่าง สีหลังเผาในอุณหภูมิที่ 1000 ^{0}C ได้สีน้ำตาลอมส้มทั้งหมด สีหลังเผาในอุณหภูมิที่ 1100 ^{0}C ได้สีน้ำตาลอมส้มทั้งหมด และสีหลังเผาในอุณหภูมิที่1200 ^{0}C ตัวอย่างที่ 1 ได้สีน้ำตาล ตัวอย่างที่ 2 ได้สีน้ำตาลแดง และตัวอย่างที่ 3 ได้สีเทา ผลการทดสอบความทนไฟ ตัวอย่างที่ 1 อุณหภูมิที่ 1450 ^{0}C ตัวอย่างที่ 2 อุณหภูมิที่ 1480 ^{0}C และตัวอย่างที่ 3 อุณหภูมิที่ 1500 ^{0}C ผลการทดสอบความละเอียดหยาบของเม็ดดินหน่วยเป็นเปอร์เซ็นต์ ขนาดเล็กกว่า 3 ไมครอน ตัวอย่างที่ 1 25.99 % ตัวอย่างที่ 2 26.5 % และตัวอย่างที่ 3 21.9 % ขนาดใหญ่กว่า 200 ไมครอน ตัวอย่างที่ 1 30.1 % ตัวอย่างที่ 2 39.2 % ตัวอย่างที่ 3 44.0 % และผลการทดสอบแรงกดที่ทำให้แท่งตัวอย่างหักหน่วยเป็นปอนด์ต่อตารางนิ้ว ตัวอย่างที่ 1 266 ตัวอย่างที่ 2 100 ตัวอย่างที่ 3 96 (ดูรายละเอียดผลการ ทดลองจากภาคผนวก) ผลจากการทดสอบจึงจัดว่าเป็นดินเหนียวเนื้อละเอียด ซึ่งในดินที่ประกอบด้วยแร่ดินชนิดเดียวกันดินที่มีเนื้อละเอียดมากจะมีความเหนียวมากกว่าดินเม็ดใหญ่ และมีค่าแรงกดที่ทำให้แท่งดินตัวอย่างหักสูงกว่า 200 ปอนด์ต่อตารางนิ้วซึ่งจัดว่าเป็นดินเหนียว

3.6.2.2 เชื้อเพลิง

เชื้อเพลิงที่ใช้ในการเผาเครื่องปั้นดินเผาโดยเฉพาะท้องถิ่นอิสานทั่วไปได้แก่ ฟืนและฟาง ซึ่งได้จากการหาและซื้อราคาถูกในท้องถิ่น การเผาผลิตภัณฑ์กลางแจ้งใช้ฟืนไม่มากนัก ถ้าต้องการให้เนื้อของดินเผามีความแกร่ง ต้องเผาในเตาทำให้ใช้ฟืนมากเป็น 3 เท่าจึงต้องซื้อเพื่อใช้ในการเผาเครื่องปั้นดินเผา(กองส่งเสริมหัตถกรรมไทย,2532) การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้นเชื้อเพลิงที่สำคัญมาก ได้แก่ ฟืน ซึ่งเป็นเชื้อเพลิงที่หาได้ในท้องถิ่น การใช้ฟืนนอกจากจะให้ความร้อนในการเผาเครื่องปั้นแล้ว ขี้เถ้าของไม้ฟืนยังมีส่วนในการเป็นสีเคลือบธรรมชาติ เช่น ขี้เถ้าจากฟืนไม้ไผ่ จะให้สีเหล็กเลือดปลาไหล ขี้เถ้าจากฟืนไม้สงวนจะให้สีคราม ขี้เถ้าจากฟืนไม้ตะคร้อจะให้สีออกสีเทา(ศิวลักษณ์ ทรัพแสนดี,2538:12) ในปัจจุบันต้องซื้อฟืนจากท้องถิ่นอื่นมาใช้ และมีการนำยางรถยนต์มาใช้ทำเชื้อเพลิงเนื่องจากการขาดแคลนฟืนแต่ไม่เป็นที่นิยมเนื่องจากเหม็นและเป็นควันดำ(ไพทูรย์ งามพรชัย,2537)

3.6.3 ขั้นตอนการผลิต

การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผานั้นมีขั้นตอนการผลิตในการทำที่สำคัญได้แก่ การเตรียมดิน การขึ้นรูปการเผา ซึ่ง วิโรจน์ ศรีสุโร (2536) ได้กล่าวถึงขั้นตอนการผลิตหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้นไว้ในกรรมวิธีของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน คือ การเตรียมดิน การปั้น ที่ประกอบด้วยวิธีการปั้นการตกแต่งลวดลายและการผึ่ง, การเผา

3.6.3.1 การเตรียมดิน การเตรียมดินนั้นเป็นวิธีการทำให้ดินมีความพร้อมที่จะนำไปใช้ในการปั้นเป็นการคัดเลือกสิ่งที่ไม่ต้องการออกจากดิน ผสมดินให้เข้ากันตามอัตราส่วนที่เหมาะสมกับชนิดของงาน การทำเครื่องปั้นดินเผาพื้นเมืองจะต้องผสมดินเชื้อเพื่อลดการแตกของดินเผาทำการหมักดินให้ชื้นและนวดดินให้พร้อมที่จะทำการขึ้นรูป(ส่งเสริมอุตสาหกรรมไทย,กรม.2532) กรรมวิธีในการเตรียมดินเพื่อทำเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้นจะใช้ดิน 2 ชนิด คือ ดินดำจากแถบแม่น้ำมูลและดินขาวจากฟากมูล ต้องผสมให้อัตราส่วนของดินเหมาะกับชนิดของงานตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

3.6.3.1.1 ตวงดิน นำดินทั้ง 2 ชนิดผสมกันโดยปริมาณตามอัตราส่วนชนิดของงานที่ต้องการปั้น เนื้อดินจะแข็งเพิ่มขึ้นตามจำนวนของดินทรายส่วนผสมของดินโดยทั่วไป สัดส่วนของดินจะเป็นไปตามลักษณะของงาน งานทั่วๆไป สามต่อหนึ่งหรือสามต่อสอง(โดยปริมาณ) งานที่ต้องขึ้นรูปสูงๆหรืองานที่ต้องการใช้ฝีมือประดิษฐ์ เช่น การปั้นโอ่งแจกัน นกยูงจะต้องใช้ดินเหนียวเป็นจำนวนมาก ดินเหนียว 7 ส่วน ดินขาว 1 ส่วน งานที่ต้องการความแข็งแรงหรืองานชิ้นเล็กๆ เช่น ครก จะต้องใช้ดินขาวเป็นจำนวนมาก ดินเหนียว 3 ส่วน ดินขาว 4 ส่วน (จังหวัดนครราชสีมา,ศูนย์วัฒนธรรม.2530)

3.6.3.1.2 ย่อยดิน เมื่อตวงดินแล้ว ทุบดินหรือสับดินให้แตกละเอียด เลือกสิ่งที่ไม่ต้องการ เช่น กรวด ทราย หิน รากไม้และเศษไม้ออกออกให้หมด การสับดินในการทำเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนไม่จำเป็นมากนักเนื่องจากมีการกองดินตากให้แห้ง ซึ่ง

นายประสิทธ์ ปีกระโทก กล่าวว่ายิ่งแห้งยิ่งดีดินจะได้สะอิ๊ด ซึ่งหมายถึงเมื่อดินตากแห้งมากดินจะมีเนื้อละเอียด (สัมภาษณ์นายประสิทธ์ ปีกระโทก.2540)

3.6.3.1.3 หมักดิน การหมักดินเป็นกระบวน การที่สำคัญมาก การหมักดินทำให้เนื้อดินมีความชื้นโดยทั่วถึงมีการแตกตัวของเนื้อดินและอินทรีย์สารและเป็นการเพิ่มปริมาณน้ำในเนื้อดินมีผลต่อความเหนียวของดิน(ปุณณรัตน์ พิชญไพบูลย์,2538) การหมักดินในการทำเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนในวมัยโบราณหลังจากย่อยดินแล้วใช้น้ำรดให้ทั่ว โดยใช้ไม้กระทุ้งดินให้เป็นรูเพื่อให้น้ำซึมได้ทั่วถึง คลุกจนทั่วทิ้งไว้ 1 คืนใช้ใบตองแห้งหรือพลาสติคคลุมดินไว้เพื่อไม่ให้ดินแห้ง(จังหวัดนครราชสีมา,ศูนย์ วัฒนธรรม.2530) เนื่องจากในปัจจุบันมีการนำเครื่องนวดมาใช้ ดังนั้นในการหมักดินช่างจะขุดบ่อหมักดินไว้ใกล้กับบริเวณกองดินและเครื่องนวด ซึ่งขนาดของบ่อขึ้นอยู่กับช่างที่จะประมาณเอาในการเตรียมดินเพื่อใช้ในการปั้นของตนเอง เมื่อตวงดินใส่ลงในบ่อในอัตราส่วนที่ต้องการแล้วเติมน้ำลงในบ่อเพื่อหมักดินทิ้งไว้ 1 คืน ให้ดินเปื่อยตามต้องการแล้วจะนำดินใส่ถังซึ่งชาวบ้าน เรียกว่า 'จกดิน' ช่างจะเลือกดินที่ยังหมักไม่ได้ที่ จะมีลักษณะเกาะกันเป็นก้อนออก นำดินที่จะใช้ไปใส่เครื่องนวดทำการนวดดิน(จากการสังเกตการทำงานของนาย สุทร มาไทยทองหลางและนายประสิทธิ์ ปีกระโทก. 2540)

3.6.3.1.4 นวดดิน การนวดดินเป็นวิธีการในการทำให้ดินเป็นเนื้อเดียวกันและไล่ฟองที่มีอยู่ในดินให้หมดไป เนื้อดินจะมีความเหนียวเพิ่มขึ้นและอ่อนตัวสามารถที่จะปั้นขึ้นรูปได้ตามต้องการ(ปุณณรัตน์ พิชญไพบูลย์,2538) ปู่หมี (นายหมี สิงห์ทะเล.2540)เล่าว่า เมื่อก่อนช่างทำการนวดดินหลังจากการหมักดินไว้ 1 คืน โดยนำดินกองกับกระดานใช้เท้าเหยียบหรือถีบดินไปมาจนดินเข้ากันดี เรียกว่า "เหยียบดิน" แล้วจึงใช้มือนวดให้ดินเข้ากันสนิท(จังหวัดนครราชสีมา,ศูนย์วัฒนธรรม.2531) ในสมัยโบราณจะนวดดินบนหนังวัวหรือหนังควายเมื่อนวดดินเข้ากันดีแล้วปั้นเป็นท่อนยาว ๆ ขนาดขนาด 1 ศอกหรือ 25 เซนติเมตร เรียกว่า'ล้อ' (เฉลิมชัย โคกขุนทด 2530)แล้วนำไปวางเรียงซ้อนกันบนกระดานหรืออ่างใช้พลาสติคหรือผ้าชุบน้ำคลุมไว้เพื่อให้ดินมีความชื้นตลอดเวลา (วิโรจน์ ศรีสุโร, 2536)เพื่อพร้อมที่จะนำไปใช้ปั้นขึ้นรูป

ในปัจจุบันในขั้นตอนการเตรียมดินนิยมนำเครื่องทุ่นแรงมาใช้ เช่น เครื่องนวดดินซึ่งเป็นเครื่องจักร แทนการเหยียบดิน และยังมีเครื่องโม่ดิน เครื่องบดดิน ใช้ในการย่อยดินซึ่งสะดวกและรวดเร็วอีกทั้งเมื่อนวดแล้วเครื่องยังทำดินออกมาเป็นแท่งยาวพร้อมที่จะนำไปใช้ได้เลย ซึ่งนายสุทรมาไทยทองหลาง กล่าวว่า เครื่องนวดดินช่วยให้การเตรียมดินสะดวกขึ้นเนื่องจากต้องใช้ดินเป็น จำนวนมากในการปั้นและเครื่องนวดดินไม่ได้ทำให้ดินเปลี่ยนไป แต่จะช่วยช่างไม่ให้เหนื่อยมาก

3.6.3.2 การขึ้นรูป เป็นขั้นตอนการขึ้นรูปและตกแต่ง เพื่อให้ได้รูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาตามที่ต้องการ ซึ่งต้องใช้ฝีมือและทักษะของช่าง การปั้นเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้น วิโรจน์ ศรีสุโร(2536)กล่าวว่า มีการปั้นที่รักษาวิธีการดั้งเดิมเอาไว้ คือการใช้แป้นหมุนซึ่งเป็นวิธีการที่ได้การถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ และจากการนำพัฒนารูปแบบของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนทำให้มีการปั้นด้วยวิธีการขึ้นรูปต่างๆเพื่อให้ได้รูปแบบตามต้องการ (จังหวัดนครราชสีมา.ศูนย์วัฒนธรรม,2530) การขึ้นรูปและการตกแต่งผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนมีหลายวิธี ซึ่งทำให้เกิดรูปทรงของงานเครื่องปั้นดินเผา เช่นการปั้นด้วยวิธีขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน วิธีอิสระ วิธีใช้แม่พิมพ์ ดังนี้

3.6.3.2.1 การขึ้นรูปโดยใช้แป้นหมุน เป็นวิธีการที่ใช้มาตั้งแต่ดั้งเดิมแต่อดีตจนถึงปัจจุบันอุปกรณ์ที่สำคัญ คือแป้นหมุน(พะมอน)โดยมีขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ช่างจะนั่งเตี้ยๆ หน้าพะมอน เริ่มจากใช้ทรายละเอียดหรือขี้เถ้าร่อนแล้วโรยลงบนแป้นหมุนกว้างเท่ากับก้นของงานที่ต้องการจะปั้นเพื่อไม่ให้ดินติดแป้น ส่วนมากช่างจะใช้ดินทรายที่ร่อนแล้วใส่ภาชนะวางไว้ใกล้กับพะมอน เพื่อสะดวกในการใช้ แล้วนำดินที่นวดเตรียมก้อนกลมค่อนข้างแบนเตรียมไว้แล้วเรียกว่า “บิดตูด” การทำก้นช่างจะปั้นใช้ดินที่เตรียมไว้มาขึ้นรูปโดยตีดินลงบนแป้นบี้และตบดินให้แบน ๆ ซึ่งเป็นส่วนก้นของงาน เรียกว่า “ติดตูด” แล้วใช้มือกดดินหาศูนย์ เมื่อได้ศูนย์แล้วจะทำการ “ต่อดิน” ต่อไป

ขั้นตอนที่ 2 นำดิน 'ล้อ' ที่เตรียมไว้ขดขึ้นรูปต่อจากที่ตีดินเป็นก้นของภาชนะไว้ บี้ล้อให้ติดกับขอบ ใช้มือประคองดินด้านนอก แล้ว “ติดดิน” เพื่อ “ต่อดิน” ให้สูงตามขนาดของงานที่ปั้น ต่อเป็นขดเรื่อยๆ ขณะที่ขดขึ้นรูปช่างจะใช้เท้าขยับแป้น ให้หมุนไปช้าๆ เพื่อต่อดินให้ถนัด ขดขึ้นรูปสูงไปเรื่อยๆตามขนาดของงานที่ปั้นต่อเป็น การติดดิน ต่อดิน และหมุนขยับแป้น ผัดดิน '

ขั้นตอนที่ 3 ช่างจะใช้ผ้าชุบน้ำทั้งสองมือค่อย ๆ 'รีดดิน' ให้แน่นเป็นเนื้อเดียวกันและหนาตามที่ต้องการเริ่มหมุนไปทางซ้ายมีผู้ช่วย หรือลูกศิษย์หมุนแป้นเริ่มจากหมุนช้าๆ และเร็วขึ้นดินจะเป็นเนื้อเดียวกัน ช่างจะใช้หวีไม้ไผ่ช่วยรีดและขูดดินส่วนภายนอก และใช้ส่วนแหลมของหวีเป็นเครื่องมือตัดดินส่วนที่ไม่ต้องการออก การติดดิน ต่อดิน และหมุนขยับแป้นและรีดดิน เรียกว่า “ผัดดิน”

ขั้นตอนที่ 4 เมื่อช่างขึ้นรูปได้ขนาด สัดส่วนตามรูปแบบที่กำหนดแล้วจะใช้ผ้าชุบน้ำแต่งผิวภายนอกโดยลูบจนผิวดินเรียบสนิท ซึ่งถ้าต้องการแต่งลวดลายอาจแต่งเมื่อปั้นเสร็จ เช่นแต่งลายด้วยลูกกลิ้ง หรือปั้นดินติดแปะ หรือจะฉลุเป็นลวดลาย จะต้องรอให้ดินหมาดๆ ก่อน แล้วจึงนำมา ตกแต่งหากเป็นภาชนะเล็ก ๆ จะยกเข้าเก็บในโรงได้ทันที แต่หากเป็นภาชนะใหญ่ๆ จะทิ้งไว้หนึ่งคืน ในการปั้นภาชนะสูงๆ จะต้องปั้นเป็นระยะ ระยะแรกมักปั้นส่วนฐานก่อน นำไปผึ่งแดดให้ดินตึงเพื่อให้ดินชั้นล่างรับน้ำหนักได้ แล้วยกมาปั้นต่อจะทำให้ดินไม่

ยุบ ลักษณะของงานเครื่องปั้นที่ปั้นบนแป้นพะมอนจะมีลักษณะรูปร่างเป็นทรงกลมและมีก้นแบนเรียบ ซึ่งเป็นไปตามลักษณะการปั้นที่มีรูปทรงจากการปั้นโดยใช้แป้นหมุน เครื่องปั้นที่ปั้นเสร็จแล้ว จะถูกทำไปเก็บไว้ในโรงเรือนไม่ให้ลมโกรก เพราะถ้าลมโกรกแห้งเร็วจะแตกง่าย

3.6.3.2.2 *การขึ้นรูปโดยวิธีอิสระ* เป็นการขึ้นรูปเครื่องปั้นที่เป็นวิธีอื่น รูปแบบอื่นๆเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยเป็นรูปแบบที่ไม่สามารถปั้นบนแป้นพะมอนได้ จึงมีวิธีการขึ้นรูปด้วยวิธีอิสระ ที่ช่างปั้นขึ้นรูปตามต้องการโดยไม่มีเครื่องมือเป็นตัวกำหนดรูปทรง เช่น การปั้นรูปสัตว์ นกยูง ปลา กบ, การทำเครื่องประดับต่างๆซึ่งสามารถปั้นได้อิสระตามรูปทรงที่ต้องการ เช่น สร้อย กำไล ต่างหู พวงกุญแจ หรือรูปทรงสถาปัตยกรรม

3.6.3.2.3 *การปั้นประติมากรรมเพื่อประดับอาคาร* การปั้นประติมากรรมเพื่อใช้ประดับอาคารนั้น มักทำเป็นเรื่องราวหรือรูปแบบต่างๆ มักจะเป็นงานที่ทำตามสั่งของลูกค้า ช่างต้องมีฝีมือทางด้านประติมากรรม ซึ่งสามาถปั้นให้ได้ขนาดตามที่ต้องการได้ การปั้นริ่มจากการนำเอาดินที่นวดไว้แล้วเตรียมเป็นแท่งสี่เหลี่ยมวางเรียงกันเป็นพื้นขูดตกแต่งพื้นให้เรียบ ร่างภาพลงบนดินที่เตรียมไว้ จากนั้นนำดินเหนียวที่นวดไว้จนนิ่มแล้วนำมาปั้นเพิ่มเข้าหรือนำออกตามวิธีการปั้นแบบ นูนต่ำ นูนสูง เมื่อปั้นเสร็จเรียบร้อยแล้วทำการตัดดินเท่ากับขนาดของดินที่นำมาเรียงเป็นพื้น เขียนหมายเลขกำกับไว้ด้านหลังของดินแต่ละก้อนที่ตัดออกแล้วจึงไปเตรียมเผา

3.6.3.2.4 *การพิมพ์ด้วยแม่พิมพ์* การพิมพ์ด้วยแม่พิมพ์จะใช้วิธีการพิมพ์ซึ่งมีแม่พิมพ์ที่มีรูปแบบและลวดลาย รูปแบบและขนาดที่ตายตัว เป็นวิธีที่รวดเร็วผลิตภัณฑ์ที่ได้จะเหมือนๆ กันเหมาะแก่การทำเป็นจำนวนมาก เช่น กระเบื้องประดับ อุปกรณ์ที่ใช้มีดังต่อไปนี้

- แม่พิมพ์โลหะ
- กรอบพิมพ์ เป็นกรอบสี่เหลี่ยม กว้าง ยาว สูง เท่ากับขนาดของแผ่นกระเบื้องที่ต้องการ ลวดสำหรับตัดดิน ไม้ท่อนกลม ๆ สำหรับคลึงดินให้เรียบ
- ฟองน้ำสำหรับชุบน้ำมันเช็ดแม่พิมพ์ เพื่อไม่ให้ดินติดแม่พิมพ์และเคาะดินออกโดยง่าย

วิธีพิมพ์ การพิมพ์ มีวิธีการพิมพ์ดังนี้ (บังอร จันคำ,2526) การพิมพ์ด้วยมือ ทาน้ำมันมะพร้าวลงในแม่พิมพ์และกรอบเพื่อไม่ให้ดินติดแม่พิมพ์นำดินที่เตรียมไว้แล้วกดลงในแม่พิมพ์ ใช้มือทุบให้แน่นใช้ลวดตัดดินที่เกินออกแม่พิมพ์แล้วใช้ไม้กลมชุบน้ำคลึงดินให้เรียบจึงถอดกรอบ พิมพ์ออกงานที่ใช้พิมพ์ด้วยมือนี้จะมีขนาดไม่ใหญ่มากและไม่หนามากส่วนมากจะเป็นกระเบื้อง และการพิมพ์ด้วยแท่นพิมพ์ ซึ่งตะทำในโรงงานแหล่งประกอบการขนาดใหญ่ไม่มีการทำในงานหัตถกรรมการพิมพ์ด้วยแท่นพิมพ์จะมีอุปกรณ์ คือ แท่นพิมพ์และมีดตัดดินออกจากพิมพ์ โดยเริ่มวิธีทำจาก เตรียมดินที่นวดแล้ว ให้เป็นแผ่นมีขนาดกว้าง หนาเท่าๆ

กับแผ่นของงานที่ทำ กดพิมพ์ด้วยเครื่องแล้วใช้มีดตัดดินที่เป็นส่วนเกินออกจะได้งานที่เป็นแผ่นอัดแน่นเสมอกันทุกส่วน

3.6.3.2 5 การตกแต่ง การตกแต่งเครื่องปั้นดิน เผามีหลายวิธี ดังนี้

วิธีแรก เป็นการตกแต่งเมื่อปั้นเสร็จแล้วจะใช้นิ้วมือหรือไม้ ขีดเป็นลายเส้นหรือใช้ลูกกลิ้งทำลายซึ่งเป็นไม้จักเป็นรูปฟันปลาที่มีแกนหมุนได้โดยรอบวางลงบนผิวเครื่องปั้นแล้วหมุนพะมอนก็จะได้ลวดลายโดยรอบ ๆของงานช่างจะทำให้เสร็จได้พร้อมการปั้น(วิโรจน์ ศรีสุโร, 2536)

วิธีที่สอง เป็นการตกแต่งเมื่อผึ่งเครื่องปั้นหมาด ๆได้ที่ดีแล้วใช้เครื่องมือมือขูดดินขูดให้ลึกเห็นลวดลายที่ออกแบบไว้

วิธีที่สาม ใช้มีดปลายแหลมคม ๆ ฉลุลวดลายจนทะลุเป็นลายโปร่งจะฉลุเมื่อปั้นเสร็จหรือผึ่งให้เครื่องปั้นหมาดแล้วจึงฉลุลาย

วิธีที่สี่ ใช้ดินเหนียวปั้นประดับหรือติดแปะ โดยปั้นขณะที่เนื้อดินยังไม่แห้ง ถ้าดินหมาดใช้น้ำดินข้น ๆ ทาบริเวณที่จะติดเสียก่อนเพื่อเป็นตัวเชื่อมดิน ทำให้ดินที่นำมาติดตกแต่งนั้นไม่หลุดออกมา

การผึ่งเครื่องปั้นก่อนนำเข้าเตาเผา เป็นการผึ่งดินปั้นมีความสำคัญแต่วิธีการไม่ยุ่งยากนักเมื่อปั้นเครื่องปั้นเสร็จแล้วนำไปผึ่งเพื่อให้ดินตึง เมื่อผึ่งได้ 1-2 วัน ช่างจะนำมาเครื่องปั้นที่ต้องตกแต่งลวดลายประเภทแกะหรือฉลุมาตกแต่งตามที่ออกแบบไว้ แต่อย่างไรก็ตามช่างทำเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนจะไม่นำเครื่องปั้นดินเผาผึ่งแดดหรือผึ่งลมแต่จะผึ่งไว้ในที่ร่มปล่อยให้ดินหมาดในโรงปั้น แต่งถ้าต้องการตกแต่งลายลงปนเครื่องปั้น โดยการฉลุหรือขูดขีดจะนำดินไปผึ่งให้ตึงแล้วนำมาตกแต่ง(สัมภาษณ์นายสุทร มาไทยทองหลาง 8 มีนาคม 2539)

การผึ่งเครื่องปั้นจะต้องผึ่งในที่ร่มถ้ามีลมโกรกมากเกินไปจะทำให้ดินเครื่องปั้นแห้งเร็วเกินไป การผึ่งดินปั้นแห้งเร็วเกินไปหรือชื้นเกินไปจะทำให้งานเสียหายแตกได้ในขณะเผา การผึ่งจึงใช้วิธีสังเกตดูสีของดินเครื่องปั้นจะต้องไม่ขาวหรือเข้มเกินไป (นครราชสีมา,ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด.2532) เวลาที่ใช้ในการผึ่งประมาณ 7-15 วัน ขึ้นอยู่กับฤดูกาลและขนาดของเครื่องปั้น(วิโรจน์ ศรีสุโร,2536) ในการผึ่งเครื่องปั้นนั้นจึงต้องสร้างโรงเรือนขึ้นโดยเฉพาะโดยทั่วไปโรงเรือนจะทำเป็น หลังคาแหลมลาดต่ำลงมาทั้งสองข้าง มุงด้วยแฝก หญ้าคา หรือจากทำเป็นประตูทางเข้า แบ่งกั้นเป็นส่วนปั้นดินไว้พอประมาณ ส่วนใหญ่กั้นเป็นโรงผึ่งเครื่องปั้นพื้นล่างโรยทรายไว้ค่อนข้างหนาเพื่อให้ดินแห้งสม่ำเสมอกันและใช้รองเครื่องปั้นไม่ให้แตก (นครราชสีมา,ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด.2530)ละเตาจะมีเครื่องปั้นแตกเสียหายประมาณ 5-15 เปอร์เซ็นต์ของการเผา

3.6.3.2.6 อุปกรณ์และเครื่องมือ ที่ใช้ในการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้นส่วนใหญ่เป็นเครื่องมือผลิตเครื่องปั้นดินเผาพื้นเมืองทั่วไปและเครื่องทุนแรงที่ทำให้การทำงานสะดวกขึ้น(วิโรจน์ ศรีสุโรฒ 2528:88-89)แบ่งได้ดังนี้

3.6.3.2.6.1 เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการขึ้นรูปได้แก่

3.6.3.2.6.1.1 พะมอน คือ แป้นหมุน มี ลักษณะเป็นแป้นกลมด้านบนเรียบเพื่อใช้สำหรับรองงานที่จะทำ ด้านล่างมีแกนเพื่อให้แป้นหมุนได้ จะทำด้วยไม้เนื้อแข็งขนาดของแป้นจะมีเส้นผ่าศูนย์กลาง 30- 50 เซ็นติเมตร ความหนา 15 เซ็นติเมตร ด้านล่างถากให้กันสอบ เมื่อวางแป้นแล้วระดับของแป้นจะอยู่เสมอกับระดับของพื้นดินเจาะรูกันแป้นเพื่อวางสวมลงบนเดือยไม้แก่นซึ่งเป็นแกนฝังดินไว้สำหรับให้พะมอนหมุนได้ ทาด้วยไขมันวัวเพื่อหล่อลื่น(วิโรจน์ ศรีสุโร,2536:) ในปัจจุบันใช้แป้นเหล็กที่ทำเหมือนกับแป้นไม้

3.6.3.2.6.1.2 ไม้ไผ่ เหลาจนบางคล้ายหวีไม่มี ซี่ ใช้สำหรับปาดดินหรือขูดแต่งผิวดินให้เรียบ ช่างจะเรียกว่า หวี ซึ่งหวีถือว่าเป็นเครื่องมือประจำตัวของช่างและไม้พายเป็นไม้ไผ่เหลามีรูปร่างคล้ายไม้พาย ช่างเรียกไม้ตัดตูด

3.6.3.2.6.1.3 กระดานวางดิน ใช้กระดานหรืออ่างที่ทำจากยางนอกของรถยนต์ ใช้วางดินและสามารถเคลื่อนย้ายได้ เมื่อวางดินต้องหากระสอบชุบน้ำหรือพลาสติคคลุมไว้

3.6.3.2.6.1.4 โอ่งน้ำหรือถังใส่น้ำ ใช้ใส่น้ำ

3.6.3.2.6.1.5 ผ้าชุบน้ำ ใช้เศษผ้าหรือฟองน้ำสำหรับรีดดิน โดยการรีดดินให้หนาบางได้ตามใจชอบและใช้ลูบไล้แต่งผิว ซึ่งช่างลี (นายน้อย ปล้ำกระโทก) กล่าวว่า ผ้านับเป็นสิ่งที่คัญคัญสำหรับช่างเพราะต้องใช้ในการรีดดินเพื่อการขึ้นรูป

3.6.3.2.6.1.6 อ่างใส่น้ำดิน หรือถัง เพื่อใส่น้ำดินหรือน้ำสลิป สำหรับเชื่อมดินให้ติดกัน

3.6.3.2.6.1.7 แม่พิมพ์โลหะ หรือแบบไม้ แบบหล่อปูนปาสเตอร์ ช่างชาวบ้านส่วนมากจะใช้แบบหล่อปูนปลาสเตอร์ เนื่องจากราคาถูกและตกแต่งง่าย ซึ่งจะใช้สำหรับทำพิมพ์ที่สำหรับตกแต่งไม่ใช่การขึ้นรูป(จากการสัมภาษณ์นายนิคม ฉิมนอก, 13 พฤษภาคม 2538)

3.6.3.2.6.2 อุปกรณ์ประเภทตกแต่ง เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการตกแต่งลวดลายของเครื่องปั้นได้แก่

3.6..3.2.6.2.1 ไม้แต่งลาย เป็นไม้ที่มีลักษณะแบนหรือมีลวดลายแกะสลัก

3.6.3.2.6.2.2 มีดเจาะ เป็นมีดแหลมเล็กใช้ ฉลุลวดลาย ให้เป็นลายโปร่ง

3.6.3.2.6.2.3 ลูกกลิ้งลาย เป็นลวดลายแบบต่างๆ ใช้ไม้จักเป็นฟันปลามีแกนใช้หมุนไปรอบๆ มีลายถี่และห่าง (วิโรจน์ ศรีสุโร,2536)

3.6.3.2.6.2.4 เหล็กขูด ใช้ลวดขดเป็นลักษณะกลมแหลม ใช้สำหรับขูดดินทำลวดลาย

3.6.3.2.6.3 เครื่องมือทั่วไป ได้แก่เครื่องมือที่ใช้ในงานทั่วไป เช่น จอบ พลั่ว บุ้งกี๋ สำหรับใช้งานทั่วไป เช่น การเตรียมดิน การเผา

3.6.3.2.6.4 เครื่องจักร เครื่องนวดดินทำให้นวดดินได้เร็วขึ้น หรือเครื่องบดดิน

3.6.3.3 การเผา การเผาเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนับว่าเป็นขั้นตอนที่ความสำคัญมากจะต้องเผาให้เสียหายน้อยที่สุด การเผานั้นผู้ทำการเผาต้องมีความเข้าใจในการดูไฟและการควบคุมไฟเครื่องปั้นจึงจะไม่แตกเสียหาย ได้เนื้อดินเผาและสีตามความต้องการ (วิโรจน์ ศรีสุโร,2536)การเผาเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนจะเป็นการเผาครั้งเดียว ที่อุณหภูมิ 1000 ^{o}C -1300 ^{o}C สีของดินเผาหลังเผา ถ้าอุณหภูมิไม่สูงมากหรือไฟอ่อนผลิตภัณฑ์ก็จะมีสีแดงอิฐ แต่ถ้าอุณหภูมิสูงหรือไฟแก่ผลิตภัณฑ์ก็จะมีสีคล้ำ(พิภพ วสุวานิช.2524) ซึ่งทวี พรหมฤกษ์(2525) กล่าวว่าการเผาเนื้อดินนั้นจะมีการเปลี่ยนแปลงทางฟิสิกส์และเคมี จะเกิดขึ้นในอุณหภูมิที่แตกต่าง ในการเผาเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้น เมื่อช่างทำเครื่องปั้นดินเผาได้เต็มเตานั้นก็จะนำเครื่องปั้นบรรจุลงเตา การจัดวางเครื่องปั้นในเตาเผาเป็นการนำเครื่องปั้นเข้าเตาเผานั้นมีการจัดวางเพื่อให้สามารถใส่เครื่องปั้นดินเผาได้เป็นจำนวนมาก หลังจากเครื่องปั้นมีจำนวนมากพอในการเผาจึงลำเลียงเครื่องปั้นมาไว้ใกล้บริเวณเตาเผาแล้วจัดเรียงบรรจุลงเตาเผา โดยทั่วไปจะใช้คนจัดวางในเตา 2 คน มีผู้ลำเลียงจากภายนอกส่งให้คนที่อยู่ในเตาจัดเรียง การจัดวางเครื่องปั้นจะวางจากบริเวณด้านปล่องไฟจนถึงปากเตา การวางจะวางซ้อนสลับกันเล็กใหญ่จนสูงจดเพดานเตาเผาโดยเว้นช่วงระยะในการวางให้ความร้อนผ่านได้ ซึ่ง นายสุทร มาไทยทองหลาง กล่าวว่าเครื่องปั้นด่านเกวียนนั้นมีเนื้อหนา เมื่อหมาดแล้วจะแข็งไม่ยุบตัวง่าย จึงสามารถวางซ้อนกันได้โดยไม่ต้องกลัวแตก เครื่องปั้นที่มีขนาดต่างกันสามารถเผาพร้อมกันได้ (สัมภาษณ์นายสุทร มาไทยทองหลาง.8 กุมภาพันธ์ 2539)

3.6.3.3.1 การเผาเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนในปัจจุบันเป็น การเผาโดยใช้ฟืนเป็นเชื้อเพลิงมี 2 ลักษณะ คือ

3.6.3.3.1.1. การเผาแดง หมายถึงการเผาเครื่องปั้นดินเผาให้เนื้อสุกแข็งและแกร่งซึ่งเนื้อของดินเผาจะมีลักษณะสีแดง ดำและเทา มีสีต่างๆกันออกไป ใช้ฟืนประมาณ 4-5 คันรถ ลักษณะเนื้อดินเผาจะมีความวาวน้อย ซึ่งเป็นความแตกต่างกันตาม

อุณหภูมิที่ใช้เผาจะเผางานประเภทกระถางใส่ต้นไม้ แจกันรูปทรงต่างๆ แจกันแต่งลาย โอ่งแต่งลาย หรือไห ซึ่งช่างและชาวบ้านเชื่อว่าเนื้อดินเผาแดงของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ต้องใช้ความร้อนมากกว่าการเผาธรรมดาของเครื่องปั้นดินเผาที่อื่น และเนื้อดินก็จะแข็งและแกร่งกว่าที่อื่น (สัมภาษณ์นายสุทร มาไทยทองหลาง.8 กุมภาพันธ์ 2539)

3.6.3.3.1.2 การเผาดำ เป็นการเผาในอุณหภูมิสูง นายประสิทธิ์ ปีกระโทก กล่าวว่า การเผาดำใช้วิธีการเผาแบบเดียวกันกับการเผาแดง แต่ใช้เวลานานกว่าเล็กน้อยในช่วงทิ้งไฟจะนานกว่าการเผาแดง ใช้ฟืนมากกว่า ใช้ประมาณ 6-7 คันรถ เมื่อเผาแล้วเนื้อดินเผาจะมีสีคล้ำมีความแวววาว สวยงาม เนื้อจะแกร่งและแข็งมาก มักเผางานที่ต้องการความแข็งแกร่งมาก เช่น ครก โอ่ง อ่าง และงานประดิษฐ์ปั้นรูปสัตว์ที่ต้องการเนื้อดินเผาแกร่ง สีดินเผาที่แวววาว เช่น รูปปั้นนกยูง ซึ่งเตาที่ใช้ต้องใช้เตาเผาดำโดยเฉพาะ เนื่องจากขณะเผาอาจมีเตาไหลหยดลงมา (สัมภาษณ์นาย ประสิทธิ์ ปีกระโทก 9 กุมภาพันธ์ 2539)

3.6.3.3.2 การจัดวางเครื่องปั้นในเตาเผา การนำเครื่องปั้นเข้าเตาเผานั้นมีการจัดวาง เพื่อให้สามารถใส่เครื่องปั้นดินเผาได้เป็นจำนวนมาก หลังจากเครื่องปั้นมีจำนวนมาพอในการเผา จึงลำเลียงเครื่องปั้นมาไว้ใกล้บริเวณเตาเผา แล้วจัดเรียงบรรจุลงเตาเผา โดยทั่วไปจะใช้ คนจัดวางในเตา 2 คน มีผู้ลำเลียงจากภายนอกส่งให้คนที่อยู่ในเตาจัดเรียง การจัดวาเครื่องปั้นจะวางจากบริเวณด้านปล่องไฟ จนถึงปากเตา การวางจะวางซ้อนสลับกันเล็กใหญ่จนสูงจดเพดานเตาเผาโดยเว้นช่วงระยะในการวางให้ความร้อนผ่านได้ ซึ่ง นายสุทร มาไทยทองหลาง กล่าวว่าเครื่องปั้นด่านเกวียนนั้นมีเนื้อหนา เมื่อหมาดแล้วจะแข็งไม่ยุบตัวง่าย จึงสามารถวางซ้อนกันได้ โดยไม่ต้องกลัวแตก เครื่องปั้นที่มีขนาดต่างกันสามารถเผาพร้อมกันได้ (สัมภาษณ์นายสุทร มาไทยทองหลาง.8 กุมภาพันธ์ 2539)

3.6.3.3.4 กรรมวิธีในการเผา การเผาเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน หลังจากบรรจุเครื่องปั้นลงเตาเรียบร้อยแล้วก็เริ่มเผาโดยแบ่งเป็น 3 ระยะดังนี้

ระยะที่ 1 เป็นระยะรมไฟ ชาวบ้านเรียกว่า "ลุ่ม" เป็นการรมไฟไล่ไอน้ำออกจากเครื่องปั้น โดยจุดไฟที่ขอนไม้ขนาดใหญ่ไว้ปากเตา ใช้ไฟอ่อน ๆ ทิ้งไว้ประมาณ 1 วัน 1 คืนหรือนานกว่านั้น แล้วแต่ขนาดของเตาและจำนวนเครื่องปั้นเมื่อสังเกตเห็นว่า ไฟเริ่มแลบเข้าไปภายในแล้วจึงเผาในระยะต่อไป

ระยะที่ 2 เป็นระยะสุมไฟ ชาวบ้านเรียกว่า "อุดเตา" เป็นขั้นเตือนให้ใส่ไฟในเรือนเตาหลังจากที่ลุ่มมาอย่างดีแล้ว คนเผาเครื่องปั้นต้องคอยคุมไฟใส่ฟืนให้เต็มปากเตาอยู่เสมอช่วงนี้อุณหภูมิจะเริ่มสูงขึ้นจะมีควันสีดำขึ้นจากปล่องและมีเปลวไฟปนมากับเขม่าดำ

ขั้นตอนการอุดเตาสำคัญมาก ช่างต้องระวังอย่าให้ปากเตาโหว่หรือมีช่องว่างให้อากาศเข้าไปได้เพราะจะทำให้อุณหภูมิไม่สม่ำเสมอเกิดการเผาไหม้มากเกินไปซึ่งจะทำให้เครื่องปั้นดินเผาแตกเสียหายในระยะนี้ (จังหวัดนครราชสีมา,ศูนย์วัฒนธรรม.2530) ถ้าสังเกตด้วยตาเปล่า

จะเห็นเครื่องปั้นมีสีแดงเรื่อ ระยะนี้อาจใช้เวลาประมาณ 8-10 ชั่วโมงแล้วจึงทิ้งไฟ (วิโรจน์ ศรีสุโร,2536)

ระยะที่ 3 เป็นระยะเร่งไฟ ชาวบ้านเรียกว่า "ขึ้นปล่อง" เมื่อทิ้งไฟแล้วจึงโหมไฟ คนเผาจะเร่งไฟโดยใช้ไม้ท่อนเล็กๆ เช่น ไม้ไผ่หรือไม้สนที่เป็นส่วนปลาย ระยะนี้อุณหภูมิในเตาจะสูงจนไฟขึ้นถึงปากปล่องดูแดงช่วงโชติ เมื่อมองดูจะเห็นเครื่องปั้นดินเผาเป็นสีแดงมัน เปลวไฟจะสูงเลยปากปล่องเตาเผา 2-2.5 เมตรใช้เวลาประมาณ 5-9 ชั่วโมง ขึ้นอยู่กับขนาดของเตาและความชื้นของฟืน เมื่อช่างสังเกตเห็นว่าปากปล่องเตานวลได้ที่แล้วจึงปิดปากเตาด้วยดินเหนียว อิฐ หรือต้นกล้วย (จังหวัดนครราชสีมา,ศูนย์วัฒนธรรม.2530)

เมื่อปิดเตาแล้วในเตาจะมีอุณหภูมิที่มีความร้อนสูงประมาณ 1200-1300 ^{0}C ปิดเตาทิ้งไว้ 3-5 วันจึงโกยถ่านออกดับด้วยน้ำแล้วจึงค่อยเปิดปากเตาทีละนิด โกยขี้เถ้าออก ทิ้งไว้จนอุณหภูมิภายในเตาเย็นลงแล้วนำเครื่องปั้นออกมาซึ่งเรียกว่า "จกของ" ในการเผาแต่ละครั้งแต่ละเตาจะมีเครื่องปั้นแตกเสียหายประมาณ 5 - 15 เปอร์เซ็นต์ของการเผา

3.6.3.2.2.1.2 เตาเผา ในอดีตเตาเผาด่านเกวียน เป็นเตาขุดหรือเตาจอมปลวก เดิมเตาเผาของด่านเกวียนจะขุดลึกลงไปในดินใต้จอมปลวกให้เป็นโพรง สำหรับใส่ผลิตภัณฑ์ ตอนบนเจาะเป็นปล่องให้อากาศถ่ายเท ได้ซึ่งดินจอมปลวกนั้นเป็นดินที่ย่อยแล้วเตาที่สร้างจึงมีความคงทนไม่ยุบตัวง่าย(พิภพ วสุวานิช.2524) เตาเผาเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนก่อน ปี พ.ศ.2510 เป็นเตาขุด(เฉลิมชัย โคกขุนทด,2530) ซึ่งเตาขุดนั้น จิตร บัวบุศย์ (2516) กล่าวว่าเป็นการพัฒนาการเผาดินเผาในระยะที่ 2 ต่อจากการเผาแบบกลาง

3.6.4 รูปแบบและรูปทรง รูปแบบและรูปทรงเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้น วิโรจน์ ศรีสุโร(2536) กล่าวว่าเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนได้รับปฏิรูปด้านรูปแบบ รูปแบบของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนได้พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามสมัยนิยมมากมายหลายรูปแบบรูปแบบเดิมของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนแต่เดิมมีรูปแบบไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นประเภทเครื่องใช้ในครัวเรือนเหมือนเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งในภาคอิสานทั่วไป (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ,2532) ได้แก่ โอ่ง อ่าง ครก ไห กระถาง มีเพียง 3 ขนาด คือ ใหญ่กลางและเล็ก ซึ่งรูปแบบดังกล่าวนั้นเป็นรูปแบบการใช้งานที่เหมาะสมกับเครื่องปั้นดินเผาประเภทเนื้อแกร่ง และไม่รั่วซึม จึงใช้สำหรับ บรรจุน้ำ และอาหารเช่น โอ่งน้ำ และไหปลาร้า อ่างน้ำและกระถาง ซึ่งรูปทรงส่วนใหญ่ได้จากการขึ้นรูปด้วยพะมอน (แป้นหมุน) เป็นการทำเพื่อตลาดท้องถิ่นและท้องถิ่นใกล้เคียงที่สามารถคมนาคมถึงกันได้ ต่อมามีการทำเครื่องใช้อื่นๆ เพิ่มขึ้นอีก เช่น เชิงม่อน (ขารองตู้กับข้าว) อ่างใบบัว กระถางปลูกต้นไม้ รูปแบบที่เพิ่มขึ้นนี้จะเห็นได้ว่าเป็นมีรูปทรงใกล้เคียงกับรูปแบบเดิม

จากช่วงภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน มีการผลิตรูปแบบเพิ่มขึ้นเพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนเครื่องใช้ เช่น ตะเกียงน้ำมันหมู กระถางแช่หลอดด้ายในการ

ทอผ้า คนโทใส่น้ำ โทน และจาน ชาม(เฉลิมชัย โคกขุนทด,2530) ซึ่งรูปแบบยังเป็นไปตามจุดประสงค์การใช้งานที่เป็นการใช้สอยในชีวิตประจำวัน หลังปี พ.ศ.2499 จากการที่นักวิชาการจากสถาบันการศึกษาวิทยาลัยเทคนิคภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยมี ดร.วทัญญู ณ ถลาง เป็นผู้นำได้ทดลองออกแบบเป็นเครื่องตกแต่งไปใช้ในบริเวณวิทยาลัย เนื่องจากพอใจในลักษณะของเนื้อดินเผา แต่เป็นแค่นำดินมาใช้ในงานเครื่องปั้นของตนเท่านั้น ต่อมา พ.ศ.2510 มีกลุ่มนักวิชาการในสถาบันเดียวกันมีความสนใจในผลิตภัณฑ์พื้นบ้านและคุณภาพของดิน ได้เข้าไปเปลี่ยนแปลงรูปแบบของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนจากเดิมที่เป็นผลิตภัณฑ์ภาชนะเครื่องใช้ในครัวเรือนมาเป็นเครื่องตกแต่ง(สากล สถิตวิทยานนท์,2521) รูปแบบของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนได้รับการพัฒนาจากนักออกแบบซึ่งมาจากสถาบันต่างๆ และมีการออกแบบในการประดับตกแต่งทางด้านสถาปัตยกรรม เช่น กระเบื้องตกแต่งผนังและเครื่องตกแต่งเครื่องใช้สอยที่สนองการใช้ให้กว้างมากขึ้น ทำให้เกิดรูปแบบแปลกๆขึ้นมากมาย ไม่จำกัดรูปแบบขนาด รูปแบบใหม่ๆ มีความงามและประโยชน์ใช้สอย สอดคล้องกับความต้องการของสังคม ซึ่งจะแบ่งรูปแบบของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนออกเป็นกลุ่มได้ดังนี้ (จังหวัดนครราชสีมา,ศูนย์วัฒนธรรม.2530)

3.6.4.1 ตามวัตถุประสงค์การใช้งาน

3.6.4.1.1 ประเภทเครื่องใช้

3.6.4.1.1.1 เครื่องใช้ในครัวเรือน เป็นสิ่งของที่ชาวบ้านด่านเกวียนได้ทำติดต่อกันมาแต่โบราณ ได้แก่ โอ่งน้ำ อ่าง ไห และต่อมาก็ทำแจกัน ที่รองขาตู้กับข้าว ตะเกียง ที่เขี่ยบุหรี่ ม้านั่ง

3.6.4.1.1.2 เครื่องใช้ในการเกษตร ได้แก่เครื่องปั้นดินเผาที่ผลิตขึ้นเพื่อนำไปใช้ในงานเกษตรกรรม เช่น กระถางปลูกต้นไม้ อ่างใส่ อาหารสัตว์ และบางอย่างยังสามารถใช้ในการตกแต่งได้อีกด้วย เช่น อ่างเลี้ยงปลา อ่างปลูกบัว กะบะ ปลูกต้นไม้ประดับ

3.6.4.1.2 ประเภทตกแต่ง

3.6.4.1.2.1 เครื่องปั้นดินเผาที่ใช้ในงานด้านสถาปัตยกรรม เครื่องปั้นดินเผาประเภทนี้ได้แก่กระเบื้องปูพื้น กระเบื้องประดับผนัง รูปปั้นประดับสวน โคมไฟ หน้ากาก ตะเกียงหิน เครื่องแขวนประเภทตกแต่ง

3.6.4.1.2.2 เครื่องประดับตกแต่งร่างกาย สร้อย กำไล ต่างหู เข็มขัด สร้อยข้อมือรวมถึง พวงกุญแจ ตุ๊กตา

3.6.4.1.3 ประเภทของที่ระลึก ที่เป็นของฝากที่เป็นเอกลักษณ์ของด่านเกวียนที่มีความสวยงามและสามารถนำไปใช้ตกแต่งได้ เช่น นกฮูก นกยูง ปลา ตุ๊กตาบ้านจำลอง แจกันโคมไฟ และสัตว์ต่างๆ เช่น เต่า หอย กบ วัว ควาย ม้า

จากการที่มีการสั่งซื้อเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนจากต่างประเทศ จึงทำให้รูปแบบของเครื่องปั้นดินเผาเปลี่ยนแปลงไปตามความต้องการของผู้สั่งซื้อมากกว่าจะทำตามรูปแบบของท้องถิ่นเดิมหรือทำตามความพอใจของช่าง แต่อย่างไรก็ตามยังมีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาตามรูปแบบเดิมที่เป็นเครื่องใช้ในครัวเรือนและใช้เป็นของที่ระลึกจากด่านเกวียนเมื่อมีการเดินทางผ่านก็จะแวะเพื่อซื้อหาเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน การผลิตเครื่องปั้นดินเผาในลักษณะแรงงานช่างชาวบ้านและการออกแบบของนักออกแบบที่มีความรู้ทางการออกแบบผลิตภัณฑ์

จากที่กล่าวมาแล้วนั้นจะเห็นได้ว่าการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนมีปัจจัยที่ทำให้เกิดกระบวนการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน มีการทำต่อจากอดีตและเป็นที่นิยมในปัจจุบันนี้ การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนสืบเนื่องจากด่านเกวียนมีดินซึ่งเป็นวัตถุดิบในท้องถิ่นตามธรรมชาติและสภาพของดินที่มีคุณสมบัติเหมาะแก่การทำเครื่องปั้นดินเผาและใช้ฟืนเป็นเชื้อเพลิง ซึ่งเดิมทีเป็นฟืนที่หาได้จากบริเวณใกล้เคียงในปัจจุบันหายากต้องซื้อด้วยราคาแพง การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนมีขั้นตอนวิธีการทำที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษและปรับให้เหมาะกับการทำงานในปัจจุบัน เทคนิควิธีการทำ ที่เดิมใช้เพียงแป้นหมุนเพียงอย่างเดียว มาใช้วิธีการต่างๆ มีการนำเครื่องมือ และอุปกรณ์ต่าง ๆ มาใช้ทำให้เกิดงานขึ้นมากมาย หลายรูปแบบ ความประณีตในฝีมือ การทำที่ถ่ายทอดมาเป็นเวลานานเป็นการถ่ายทอดที่เกิดจาก ทักษะฝีมือที่ประณีตที่เกิดจากการทำอยู่ในชีวิตประจำวันทำให้ทำให้มีมีความสวยงามเหมาะสมกับลักษณะของเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งและมีเนื้อดินเผาที่ลักษณะเฉพาะ ซึ่งช่างมีความเข้าใจ ในลักษณะของดินและสภาพแวดล้อมทำให้เกิดวัฒนาการทำเครื่องปั้นดินเผาเกิดจากวิถีชีวิตที่ดำเนินอยู่ และความชำนาญในการปั้นที่ทำให้เกิดความสามารถที่จะฝึกและทำรูปแบบใหม่ๆได้ตามความนิยม

จากการได้รับการพัฒนาการรูปแบบและวิธีการ ที่มีการพัฒนาให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคม จากรูปแบบในจากอดีตที่เป็นเพียงภาชนะเครื่องใช้สอยในชีวิตประจำวัน มีการพัตนามาเป็นเครื่องปั้นดินเผาที่มีรูปแบบต่างๆมากมาย จากตลาดที่จำหน่ายสินค้าทำให้การผลิตเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ต้องเปลี่ยนไปตามความต้องการของตลาด รูปแบบของผลิตภัณฑ์จึงมีตลาดเป็นตัวกำหนดรูปแบบผลิตภัณฑ์ของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนและมีรูปแบบผสมผสานลักษณะของท้องถิ่นและรูปแบบตามความนิยมของวัฒนธรรมภายนอกเข้าด้วยกัน จากการขยายตัวในการทำเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ทำให้เกิดการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การทำหัตถกรรมในครัวเรือนและการทำในแหล่งประกอบการโรงงานขนาดเล็ก ซึ่งแหล่งประกอบการต้องการความสามารถของช่างในการทำเครื่องปั้นดินเผา และช่างที่ทำในครัวเรือนก็ต้องการความเป็นผู้นำทางกระบวนการ เช่น รูปแบบของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน การนำทางเทคโนโลยีและการตลาด แต่อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่า

เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนได้พัฒนาตัวเองทุกด้านเพื่อให้เป็นที่ต้องการของสังคมอยู่ตลอดเวลา จึงทำให้เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนยังคงดำรงอยู่ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ในอดีตเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนเป็นการทำเนื่องจากการมีทรัพยากรในท้องถิ่นที่ได้จากธรรมชาติ โดยใช้วัตถุดิบที่ได้จากท้องนา เป็นการใช้แรงงานในครัวเรือนไม่มีการลงทุนส่วนมากจะเป็นการลงแรง จึงมีราคาไม่แพง แต่เนื่องจากในปัจจุบันเกิดการเลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อมและสังคมทำให้ต้องลงทุน ซื้อดินท้องถิ่น ซื้อฟืนซึ่งเป็นซื้อเพลิง ลงทุนซื้อเครื่องจักรทุ่นแรงและจ้างแรงงาน ทำให้เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนมีราคาสูงขึ้น ซึ่งราคาของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนนั้น ถ้าเป็นประเภทเครื่องใช้ในบ้านที่ถ่ายทอดรูปแบบและการทำต่อเนื่องจากบรรพบุรุษของชุมชนได้แก่ โอ่ง อ่าง กระถาง ครก ที่รองขาตู้(เชิงม่อน) จะมีราคาไม่แพง ตลาดสำหรับผลิตภัณฑ์นี้ได้แก่ตลาดท้องถิ่นและบริเวณใกล้เคียง แต่ถ้าเป็นประเภทเครื่องประดับตกแต่งที่ได้รับการออกแบบแปลกใหม่และสวยงาม ตลาดที่สำคัญเป็นตลาดภายนอก ได้แก่ ตัวเมืองใหญ่โดยทั่วไปและกรุงเทพฯนักท่องเที่ยวและชาวต่างประเทศ ราคาสูงพอสมควร และถ้าเป็นประเภทกระเบื้องดินเผาที่ใช้ในการตกแต่งผนังประดับอาคารตลาดไม่กว้างนัก มักมีการว่าจ้างตกลงกันในแต่ละครั้งซึ่งตลาดเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนในปัจจุบันนั้นมีอิทธิพลต่อการผลิตภัณฑ์มาก ในการจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน มีทั้งการขายหน้าร้านซึ่งขายสินค้าหน้าร้านทุกวันและทุกประเภท ผู้ซื้อสามารถเดินชมและซื้อได้จากร้านและสั่งซื้อสั่งทำได้ในบางร้าน ส่วนมากจะเป็นของที่ระลึกและเครื่องประดับ ผู้บริโภคจะเป็นนักท่องเที่ยวหรือผู้ที่เดินทางผ่าน ร้าน ขายผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาที่ด่านเกวียนเกือบทุกร้านมักทำหน้าที่เป็นคนกลางโดยรับใบสั่งทำ ผลิตภัณฑ์จากบริษัทต่างๆ มาสั่งช่างในหมู่บ้านให้ผลิตสินค้า ส่วนงานประเภทเครื่องประดับและของที่ระลึกจะมีคนกลางติดต่อหาตลาดนอกท้องถิ่นและนำสินค้าไปส่งตามที่สั่งดังนั้นช่างในหมู่บ้านจึงรับใบสั่งทำ

3.7 ความแตกต่างระหว่างเครื่องปั้นดินเผาท้องถิ่นทั่วไปกับเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน เมื่อเปรียบเทียบเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนและเครื่องปั้นดินเผาในท้องถิ่นทั่วไปดังนี้

3.7.1 ลักษณะของเนื้อดินเผาเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน มีลักษณะของเนื้อดินเผา เป็นเนื้อดินแกร่ง ผิวละเอียดเนื้อแน่น สีเนื้อดินเผาเข้ม มีความพรุนตัวน้อย ลักษณะเครื่องปั้นดินเผาในท้องถิ่นทั่วไป เช่น เครื่องปั้นดินเผาบ้านสทิงหม้อ จังหวัดสงขลา เนื้อดินเผาหยาบ สีแดงเรื่อคล้ายสีหมากสุก เนื้อไม่แกร่ง มีความพรุนตัวสูง และ เครื่องปั้นดินเผาของอำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี เป็นดินเผาชนิดเนื้อหยาบ เนื้อดินเป็นสีแดง ไม่เคลือบ เผาในอุณหภูมิต่ำ เนื้อดินยังไม่แข็งแกร่ง ดูดซึมน้ำได้มาก ชนิดของผลิตภัณฑ์ที่ผลิตประกอบด้วย เครื่องปั้นดินเผาภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั่วไปดินเผาชนิดเนื้อหยาบ เปราะแตกง่าย ดูดซึมน้ำได้มาก

3.7.2 วัตถุดิบที่ใช้ เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ใช้ดินในท้องถิ่น ได้แก่ดินเหนียว และดินทรายเป็นส่วนผสมโดยไม่ใช้ส่วนผสมอื่น วัตถุดิบที่ใช้ในการทำเครื่องปั้นดินเผา

ในท้องถิ่นทั่วไป เช่น เครื่องปั้นดินเผาบ้านสทิงหม้อ จังหวัดสงขลา ใช้ดินท้องถิ่นบริเวณใกล้เคียงเป็นส่วนผสมได้แก่ดินเหนียวและดินทราย เครื่องปั้นดินเผาเกาะเกร็ด และอำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี แหล่งวัตถุดิบส่วนใหญ่ได้มาจากจังหวัดนนทบุรีและจังหวัดใกล้เคียง เช่น จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดปทุมธานี และกรุงเทพมหานคร เป็นต้น วัตถุดิบสำคัญที่ใช้ในการผลิตประกอบด้วยดินเหนียวและทรายละเอียด เครื่องปั้นดินเผาภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั่วไปจะได้ดินเหนียวจากท้องนาและดินเชื้อได้แก่ดินที่มีส่วนผสมผ่านการเผามาแล้ว นำมาผสมดินที่ใช้ปั้นเพื่อลดความแตกร้าวของผลิตภัณฑ์

3.7.3 ขั้นตอนการผลิต เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน มีการเตรียมดิน หมักดิน ตามส่วนผสม นวดดิน ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน ตกแต่งโดยการติดลาย แกะลาย ขูดขีด และฉลุ เผาด้วยอุณหภูมิสูง 1100 °C-1200 °C ในเตาเผา ขั้นตอนการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในท้องถิ่นทั่วไป เช่นเครื่องปั้นดินเผาบ้านสทิงหม้อ จังหวัดสงขลา มีการเตรียมดิน หมักดินตามส่วนผสม นวดดิน ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน ตกแต่งลวดลายด้วยการตีด้วยไม้ตีลายต่างๆใช้ลูกตุ้ม(ลูกถือ)ดันผนังด้านในขณะตี และเผาด้วยการเผาดิบในเตาเผากำหนดอุณหภูมิด้วยความชำนาญของช่าง เครื่องปั้นดินเผาเกาะเกร็ดและอำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี มีการเตรียมดิน หมักดินตามส่วนผสม นวดดิน ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน และตกแต่งด้วยการขูดแกะและเผาอุณหภูมิที่เผาประมาณ 700 °C- 800 °C เครื่องปั้นดินเผาภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั่วไปมีการเตรียมดิน หมักดินตามส่วนผสม นวดดิน ขึ้นรูปโดยการเดินหมุนตี ใช้ไม้ตีกับหินดุ และแป้นหมุน ตกแต่งและเผาด้วยการเผาดิบ โดยการเผาดาดด้ายฟาง และ ใช้ฟืนเผาในเตาอุโมงค์

การขึ้นรูปเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ใช้การขึ้นรูปเช่นเดียวกับ เครื่องปั้นดินเผาบ้านสทิงหม้อ ที่จังหวัดสงขลา เครื่องปั้นดินเผาเกาะเกร็ดและอำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ต่างกับเครื่องปั้นดินเผาภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั่วไปใช้วิธีการ เดินหมุนตีการเผาส่วนใหญ่ใช้วิธีการเผาดาดด้ายฟาง และ ใช้ฟืนเผาในเตาอุโมงค์

3.7.4 รูปแบบของผลิตภัณฑ์ เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ด่านเกวียน มีรูปแบบและเพื่อการใช้สอยและการตกแต่ง เช่น โอ่ง ไห อ่าง และใช้ในการตกแต่งด้านสถาปัตยกรรม รูปแบบของผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาในท้องถิ่นทั่วไป เช่น เครื่องปั้นดินเผาบ้านสทิงหม้อ จังหวัดสงขลา เป็นรูปแบบทรงหม้อ หม้อหุงต้ม(สวด) หม้อน้ำ (เพลิง) อ่าง ครก กระถาง เครื่องปั้นดินเผาของอำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี กระถางต้นไม้ จานรองกระถาง แจกัน ที่เขี่ยบุหรี่ ที่เป็นงานฝีมือ เครื่องปั้นดินเผาภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั่วไป เป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น หม้อ โอ่ง ไห กระถาง มีก้นมน ปากผายออก

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดแสดงให้เห็นชัดเจนถึงกระบวนการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนว่ามีลักษณะกระบวนการทำหัตถกรรมท้องถิ่นที่ศึกษาได้ตามกระบวนการทำงานหัตถกรรมดังกล่าว

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยในประเทศ

วิเชียร ณ นคร และคณะ(2514:บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงการสำรวจงานช่างฝีมือในจังหวัดนครศรีธรรมราช มีวัตถุประสงค์ในการสำรวจเพื่อให้ทราบถึงประเภทของงานช่างฝีมือ จำนวนช่างฝีมือแต่ละประเภท แหล่งผลิตงานช่างฝีมือแต่ละประเภท สภาพของการประกอบอาชีพช่างฝีมือ ปัญหาและความต้องการของงานช่างฝีมือในการประกอบอาชีพช่างฝีมือจังหวัดนครศรีธรรมราช เพื่อจะได้นำเอาข้อมูลที่ได้ไปประกอบการพิจารณาในการดำเนินการปรับปรุงส่งเสริมต่อไป โดยทำการสำรวจช่างฝีมือทุกประเภทจากอำเภอต่างๆ ทุกอำเภอในเขตจังหวัดนครศรีธรรมราช โดยการสัมภาษณ์ การเก็บรวบรวมจากมวลประชากรของอำเภอต่างๆ ในการสำรวจช่างฝีมือครั้งนี้ผู้สำรวจใช้แบบสอบถามประกอบการสัมภาษณ์ การบันทึกภาพวิทยากรและงานฝีมือ โดยใช้หลักการและวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลตามหลักวิชาคติชนวิทยา คือการเก็บข้อมูลประเภทปฐมภูมิ และออกปฏิบัติการภาคสนามอย่างจริงจัง การบันทึก การบันทึกภาพ การบันทึกภาพนิ่ง การเก็บตัวอย่างของจริงบางชนิดมาด้วย ผลการสำรวจ โดยการนำเอา ข้อมูลมาศึกษาวิเคราะห์ โดยใช้หลักทางสถิติ พบว่าช่างฝีมือในจังหวัดนครศรีธรรมราชมีการประกอบอาชีพช่างฝีมือหลายประเภทโดยเฉพาะช่างจักสานมีมากที่สุด ช่างฝีมือส่วนมากเป็นผู้ชาย ทำงานฝีมือเป็นงานอดิเรก มีการศึกษาในระดับประถมศึกษา ลักษณะของการผลิตเป็นการทำคนเดียวสำเร็จรูปโดยใช้บ้านเป็นแหล่งผลิต วัสดุที่ใช้มีหลายชนิดที่มากที่สุดเป็นไม้ไผ่และหวาย ซึ่งได้มาด้วยการซื้อเป็นส่วนใหญ่ การจำหน่ายผลผลิตส่วนใหญ่จะจำหน่ายในละแวกบ้านใกล้เคียง รายได้จากผลผลิตค่อนข้างต่ำ ส่วนมากจำหน่ายปลีกมากกว่าขายส่งผลผลิตไม่ได้รับการเผยแพร่ ช่างฝีมือจะมีปัญหาเรื่องวัสดุที่ใช้ การตลาดและรายได้

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ(2524:บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่อง "เครื่องจักสานในประเทศไทย" เพื่อศึกษาความเป็นมาของ เครื่องจักสาน โดยสำรวจสภาพและแนวโน้มในการผลิตเครื่องจักสานในปัจจุบัน โดยศึกษาจากการสำรวจเครื่องจักสานทั่วประเทศทุกภาคภาคละประมาณ 5 จังหวัด และสร้างแบบสอบถามเก็บข้อมูลที่สำคัญ และใช้วิธีการสัมภาษณ์ประกอบ จากการศึกษาวิจัยพบว่าเครื่องจักสานเป็นงานศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมประเภทเครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตมานานนับร้อยๆ ปี เครื่องจักสานแต่ละภาคจะมีเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะถิ่นที่แตกต่างกันไปตามสภาพภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น หน้าที่ใช้สอยการใช้วัสดุ และคตินิยมของท้องถิ่นนั้น การทำเครื่องจักสานมีลักษณะเฉพาะตนที่สามารถวิเคราะห์ในเชิงศิลปได้ เครื่องจักสานมีลักษณะงานเป็นการสืบทอดจากบรรพบุรุษเป็นส่วนใหญ่โดยการบอกกล่าวด้วยปากและฝึกฝนด้วยตนเอง จึงทำให้เครื่องจักสานมีพัฒนาการไปอย่างช้าๆ แม้ในปัจจุบันจะมีการฝึกอบรมการ

ทำเครื่องจักสานให้แก่ชาวชนบทโดยหน่วยราชการที่ส่งเสริมหัตถกรรมแต่ยังขาดวิธีการที่ถูกต้อง จึงไม่ได้ผลเท่าที่ควร ปัจจุบันมีการผลิตเครื่องจักสาน หลายชนิด หลายประเภท กระจายอยู่ตามท้องถิ่นต่างๆ ทั่วประเทศไทยโดยเฉพาะท้องถิ่นที่มีวัตถุดิบจะมีการผลิตค่อนข้างมาก ทั้งที่ทำในครัวเรือน มีการผลิตเป็นอาชีพหลักและอาชีพรอง แต่เป็นรายได้ที่ค่อนข้างต่ำ รูปแบบส่วนใหญ่ยังเป็นรูปแบบพื้นบ้านดั้งเดิมเป็นหลัก แต่มีการเปลี่ยนรูปแบบในท้องถิ่นเนื่องจากกระแสการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมทำให้รูปแบบของเครื่องจักสานเปลี่ยนแปลงและเกิดรูปแบบใหม่ๆ ขึ้นตามความต้องการของตลาดทำให้เสียเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ซึ่งเป็นแนวโน้มที่สูงขึ้นจึงควรศึกษาวิจัยเพื่อเป็นการอนุรักษ์เครื่องจักสานพื้นบ้านให้มีเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะตนสืบไปและหาแนวทางในการพัฒนาส่งเสริมที่ถูกต้อง

สุภาคย์ อินทองคง(2524) ทำการวิจัยเรื่อง การทำเครื่องปั้นดินเผาสทิงหม้อ โดยใช้การเก็บรวบรวมข้อมูล จากหมู่บ้านและบริเวณสัมพันธ์ จากหน่วยงานและส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง การสำรวจและสัมภาษณ์ พบว่า การทำเครื่องปั้นดินเผาสทิงหม้อ จังหวัดสงขลา สภาพการผลิตในอดีตกับปัจจุบันแตกต่างกันทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ ในเชิงศิลปะในอดีตมีมากกว่าปัจจุบันกรรมวิธีในการผลิตยังอยู่ในแบบดั้งเดิมมีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงน้อย การขึ้นรูปใช้แป้นมือหมุนทั้งหมด การตกแต่งรูปทรงและลวดลายไม่มีมากนัก การเผาใช้ฟืนเป็นเชื้อเพลิงทั้งหมดและควบคุมอุณหภูมิโดยการดูสีของเครื่องปั้นและสีของปล่องไฟ เอกลักษณ์ของเครื่องปั้นดินเผาสทิงหม้อเมื่อเทียบกับเครื่องปั้นดินเผาเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี เนื้อดินจะมีสีอ่อนกว่าและเนื้อหยาบกว่าเนื้อดินเผาจะมีสีแดงเรือคล้ายสีหมากสุกอ่อนกว่าเครื่องปั้นดินเผาเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี แต่เข้มกว่าเครื่องปั้นดินเผาที่ปั้นจากซอยโรงอ่าง จังหวัดปัตตานี รูปแบบที่เด่นมี 3 รูปแบบ คือ หม้อหุงต้ม สวด และเพลัง ลวดลาย มีทั้งลายที่เป็นของตนเอง ได้แก่ลายก้านมะพร้าว ลายดอกจิก ลายพิกุล ลายคิ้วนาง และลายลูกคลื่น ลายที่รับเข้ามาและดัดแปลงเลียนแบบได้แก่ ลายท่าแนะ ลายลูกแก้ว ประโยชน์ในการใช้สอยนั้นมีบทบาทที่เกี่ยวข้องในชีวิตประจำวันของชีวิตชาวใต้ เช่น การหุงต้ม การต้มยา ใช้เป็นกระถางปลูกต้นไม้และทำเครื่องปั้นประเภทของเด็กเล่นซึ่งรูปแบบเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือนและกระปุกออมสิน ช่างฝีมือมีน้อยและขาดความรู้ในเทคนิคการปั้นขั้นพื้นฐาน การถ่ายทอดความรู้ความชำนาญมีน้อยมีแนวโน้มว่าจะหมดไป การแบ่งงานจะแบ่งความรับผิดชอบตามลักษณะหน้าที่โดยผู้หญิงปั้นและผู้ชายเผา การใช้แรงงานและรายได้ขึ้นลงตามความต้องการของตลาดผู้ใช้เครื่องปั้น และมีผลสืบเนื่องต่อเศรษฐกิจของชุมชนในทางบวก ปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญได้แก่ การกระจายของสิ่งประดิษฐ์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำให้ราคาผลิตภัณฑ์ตกต่ำ และขาดผู้ช่วยเหลือแรงงานและความชราภาพของผู้ประกอบการ

จรินทร์ เทศวานิช(2525) ทำการการวิจัยเรื่อง การศึกษาความก้าวหน้าทางวิทยา

การที่มีผลกระทบต่อภาวะเศรษฐกิจในอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาพื้นเมืองของอำเภอ ปากเกร็ดจังหวัดนนทบุรี โดยใช้กลุ่มตัวอย่างประชากรจากโรงงานผลิตเครื่องปั้นดินเผา ใช้แบบสอบถามสัมภาษณ์ผู้ประกอบการ ผลการวิจัยพบว่า ความก้าวหน้าทางด้านวิทยาการมีส่วนทำให้มูลค่ารวมของผลผลิตเพิ่มขึ้นในอัตราร้อยละ 0.19 ของรายได้ทั้งหมด ซึ่งเป็นอัตราส่วนที่ต่ำมาก ทั้งนี้เนื่องจากยังมีการสะสมทุนในอัตราต่ำ ขาดความสัมพันธ์ในด้านขบวนการผลิต ผู้ประกอบการผลิตได้รับการศึกษาน้อย ขาดการส่งเสริมจากรัฐบาล มีปัญหาการแข่งขันกันระหว่างผู้ประกอบการและปัญหาการตลาด การศึกษาความยืดหยุ่นของปัจจัยทุนพบว่า ค่าตัวสัมประสิทธิ์ « มีค่าเท่ากับ 0.56395 และ » มีค่าเท่ากับ 0.50045 นับได้ว่าอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาพื้นเมืองใช้ปัจจัยทุนและปัจจัยแรงงานร่วมกัน แต่ปัจจัยทุนทั้งหมดจะได้รับส่วนแบ่งมากกว่าปัจจัยแรงงานทั้งหมด การผลิตเครื่องปั้นดินเผานอกจากจะใช้แรงงานภายในครัว แล้วยังมีการใช้แรงงานจากบุคคลภายนอกเข้าผลิตด้วย แต่เนื่องจากมีปัญหาเรื่องน้ำท่วมไม่ได้ผลิตตลอดทั้งปี คนงานจึงมีการเข้าออกอยู่เสมอ มีการใช้เทคโนโลยีใหม่ๆ ในการผลิตส่วนใหญ่ได้แก่ เครื่องนวดดิน มอเตอร์ฉุดเครื่องจักร ซึ่งช่วยผ่อนแรงงานคนและแรงงานสัตว์ได้มาก

ฉัฐมา อาษารัฐและภรดี พันธภากร (2527:บทคัดย่อ) ได้ทำ การศึกษา เรื่อง การทอเสื่อจันทบุรี มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาประวัติและความเป็นมา และวิวัฒนาการของอาชีพทอเสื่อจันทบุรี ศึกษากระบวนการและวัสดุการทอเสื่อ ตลอดจนศึกษาและรวบรวม ลวดลายและผลิตภัณฑ์ ที่ได้จากเสื่อกก ผลการศึกษาปรากฏว่า อาชีพทอเสื่อจันทบุรี เดิมเป็นอาชีพของกลุ่มผู้นับศาสนาแคธอลิก ซึ่งอาศัยที่อยู่อำเภอเมืองรอบๆ บริเวณวัดแคธอลิก แต่จากสภาพทางธรณีวิทยา ของจังหวัดจันทบุรี ซึ่งมีแร่พลอยทำให้ผู้ประกอบบอาชีพทอเสื่อกลุ่มเดิมหันมาสนใจประกอบอาชีพ ที่เกี่ยวกับพลอย อาชีพการทอเสื่อจึงเปลี่ยนจากกลุ่มชาวแคธอลิกไปอยู่รอบๆตัวเมืองเช่น ตำบลเสม็ดงาม ตำบลสระแก้ว ตำบลเกาะขวาง และตำบลอื่นๆ ต่อมาได้มีผู้สนใจค้นคิดเทคนิคต่างๆ ในการผลิตเสื่อกก ส่วนกระบวนการทอสื่อได้มีการเปลี่ยนแปลงด้านวัตถุดิบที่เป็นเส้นยืนจากปอกระเจามาเป็นเส้นพลาสติก ที่ราคาถูกและนำไปทำเป็นเครื่องใช้อื่นๆ ที่ต้องการความประณีต ได้มีการประดิษฐ์ลวดลาย และนำไปประดิษฐ์เป็นผลิตภัณฑ์เพื่อประโยชน์ใช้สอยนับว่าผลิตภัณฑ์จากเสื่อกก ได้พัฒนาขึ้นมาเป็นอันมากทั้งทางด้านความงามและประโยชน์การใช้สอยตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม

อุทุมพร หมั่นทำการ(2529) ทำการวิจัย เรื่อง “การถ่ายทอดเทคโนโลยีหัตถกรรมเครื่องจักสาน ไม้ไผ่ศึกษาเฉพาะกรณีเขตตำบลไร่หลักทอง อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี” มีวัตถุประสงค์เพื่อ ทำความเข้าใจถึงลักษณะและรูปแบบของการถ่ายทอดเทคโนโลยีหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ผู้จักสานที่ผู้ประกอบการผลิตได้จากการถ่ายทอดจากแหล่งต่างๆ และขั้นตอนการยอมรับเทคโนโลยีของผู้ประกอบการผลิตความสัมพันธ์ระหว่างความชำนาญในงานการ

ผลิตเครื่องจักสานไม้ไผ่กับการยอมรับเทคโนโลยีใหม่ของผู้ประกอบการผลิตและลักษณะความแตกต่างของผู้ประกอบการผลิตที่มีฝีมือดีมาก ฝีมือดี ฝีมือพอใช้ ในลักษณะทางประชากรเศรษฐกิจสังคม การเป็นผู้นำในการถ่ายทอด ความคิดริเริ่มและการสื่อสาร วิธีการศึกษาคือการศึกษาภูมิหลังของกลุ่มตัวอย่างใช้แบบสอบถามสัมภาษณ์แล้ววัดวิเคราะห์ข้อมูล ผลการวิจัยปรากฏว่า การถ่ายทอดเทคโนโลยีหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่ที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณผู้ประกอบการผลิตจะได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษมากที่สุด ในลักษณะแบบมุขปาฐะโดยใช้คำพูดคัดแปลงให้คล้องจองกันง่ายต่อการจดจำส่วนการถ่ายทอดในยุคปัจจุบันผู้ประกอบการผลิตจะได้รับการถ่ายทอดจากเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้องมากที่สุดการยอมรับเทคโนโลยีใหม่ของผู้ประกอบการผลิตมี 5 ขั้นตอน คือขั้นรับรู้ ขั้นฝึกหัดหรือขั้นทดลอง ขั้นการตัดสินใจและขั้นการยืนยัน ไม่มีความแตกต่างระหว่างประเภทของผู้ประกอบการผลิตที่มีฝีมือดีมาก ฝีมือดี ฝีมือพอใช้ในลักษณะทางประชากรเศรษฐกิจสังคม พฤติกรรมการสื่อสารไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างความชำนาญงานในการผลิตเครื่องจักสานไม้ไผ่กับการยอมรับเทคโนโลยีของผู้ประกอบการผลิตในระดับนัยสำคัญ 0.05

เฉลิมชัย โคกขุนทด (2529:บทคัดย่อ) ทำการศึกษา เรื่อง อุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนด่านเกวียน พศ 2484-2526 การศึกษาพบว่าช่วงก่อนปี พ.ศ. 2484 ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมยังไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก ลักษณะทางเศษฐกิจยังเป็นแบบยังชีพยึดการทำนาเป็นอาชีพหลัก และมีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพเสริมหลังฤดูทำนาในระหว่งปี พ.ศ.2484-2509 เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนเนื่องจากมีผู้เข้ามาประกอบการค้าเครื่องปั้นดินเผามากขึ้นเป็นผลให้กิจกรรมเครื่องปั้นดินเผาขยายตัว แต่ยังไม่มีผลต่อการสังคมมากนัก ลักษณะทางสังคมยังคงเป็นระบบเครือญาติ ยึดติดกับจารีตประเพณี ภายหลังปี พ.ศ.2510 มีนักวิชาการเข้าไปเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเครื่องปั้นดินเผา จากที่เคยผลิตเป็นภาชนะใช้สอยมาเป็นเครื่องตกแต่ง ซึ่งส่งผลให้มีการแพร่หลายมากขึ้น มีนายทุนและนักธุรกิจมาลงทุนเพื่อประกอบกิจการทางการค้าและผลิตเครื่องปั้นดินเผา ทำให้สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมเปลี่ยนไป จากการผลิตในครัวเรือนมาเป็นระบบอุตสาหกรรมมีการจัดการแบบธุรกิจการค้า ซึ่งเป็นผลให้สภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงไป จากวิถีชีวิตที่มีอิสระในการทำเครื่องปั้นดินเผาเปลี่ยนมาผูกพันกับระบบนายทุน ต้องทำงานตามระบบโรงงาน นายทุนมีบทบาทต่อการผลิตเครื่องปั้นดินเผาทำให้ผู้ผลิตเครื่องปั้นดินเผาบางคนต้องหันไปประกอบอาชีพอื่นและบางรายเปลี่ยนมาเป็นผู้รับจ้างใช้แรงงานในโรงงานแทน และการที่ภาวะเศรษฐกิจของชุมชนกำลังเจริญเติบโตมากขึ้นพบปัญหาทางสังคมติดตามมาด้วยเช่นกัน

สัมฤทธิ์ ทองเถื่อน(2537) ได้ทำการวิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต วิจัยเรื่อง "การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ของการถ่ายทอดงานปูนปั้น โดยภูมิปัญญาท้องถิ่น จังหวัดเพชรบุรี"

พบว่าการถ่ายทอดความรู้ทางด้านการช่างเมืองเมืองเพชรบุรีในปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นการถ่ายทอดในลักษณะพ่อสอนลูกและเครือญาติของตนเอง ถ่ายทอดกันในครอบครัวและผู้สนใจเรียนสมัครเข้ามาเป็นลูกมือ

ปริมรัตน์ แขกเพ็ง (2532:บทคัดย่อ) รายงานการวิจัย การสำรวจแหล่งผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทย "การศึกษาการผลิตและตลาดผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" เป็นการศึกษาการผลิตและแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปัญหาด้านการตลาดทั้งผลิตภัณฑ์ ราคา ช่องทางการจำหน่ายและการส่งเสริม เพื่อเป็นแนวทางในการปรับปรุงคุณภาพให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดและส่งเสริมพัฒนาการจำหน่าย และเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาและอุปสรรคในการตลาด และเผยแพร่ข้อมูลแก่ผู้สนใจ ผลการวิจัยพบว่า สภาพการผลิตเครื่องปั้นดินเผาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยนั้น มีลักษณะเป็นการผลิตในครัวเรือนส่วนใหญ่มีฝีมือและความชำนาญสืบทอดมาจากบรรพบุรุษผู้ผลิต ใช้เวลาว่างจากอาชีพหลักในการทำนาการทำเครื่องปั้นดินเผา กรรมวิธีการผลิตนั้นใช้แรงงานคนและอุปกรณ์เครื่องมืออย่างง่ายๆ ไม่มีการพัฒนาเทคโนโลยีทำให้เครื่องปั้นดินเผาเสียหายมาก วัตถุดิบที่ใช้เป็นจะได้จากบริเวณใกล้หมู่บ้านที่ผลิต ประเภทผลิตภัณฑ์ที่ผลิตเป็นเครื่องใช้สอยในชีวิตประจำวัน เช่น หม้อน้ำ หม้อสาวไหม ไหปลาร้า โอ่ง ครก กระถาง รูปแบบเป็นแบบดั้งเดิมที่ทำสืบกันมามีการเปลี่ยนแปลงน้อย ผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาเป็นชนิดไฟต่ำ ไม่เคลือบ ไม่มีการรวมกลุ่มของผู้ผลิตจึงไม่มีอำนาจต่อรองกับพ่อค้าคนกลางแต่ผลิตภัณฑ์เป็นความต้องการของท้องถิ่น และจำนวนการผลิตไม่มาก จึงสามารถขายได้ แต่ราคาไม่สูงนัก มีทั้งการจำหน่ายปลีก เร่ขายและจำหน่ายส่ง ปัญหาทางด้านการผลิต ได้แก่คุณภาพ ขาดความรู้ทางด้านวิชาการ และเทคนิคตลอดจนรูปแบบของการผลิต ขาดแคลนช่างฝีมือและปริมาณการผลิตไม่แน่นอน ด้านการตลาดสินค้าราคาต่ำขาดการส่งเสริมการจำหน่าย ทำให้ตลาดผลิตภัณฑ์จำกัดในวงแคบ

พยุงพร ไตรรัตน์สิงหกุล(2537) ได้ทำการศึกษาเรื่อง "ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการถ่ายทอดหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสาน บ้านหนองปาตอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา |การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์" มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา พื้นฐานการกำเนิด การดำรงอยู่และการถ่ายทอดหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสาน โดยภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านหนองปาตอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์โดยวิธีการของประวัติศาสตร์การบอกเล่าการวิจัยเอกสารและการวิจัยเชิงสำรวจ โดยใช้แบบสำรวจ แบบสังเกต และแบบสัมภาษณ์ ผลการวิจัยพบว่าหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานของบ้านหนองปาตอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา มีต้นกำเนิดจากชาวพวนที่อพยพมาจากนครเวียงจันทร์มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านหนองปาตอง ในรัชสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้นำความรู้ที่ติดตัวมาทำเครื่องจักสาน เพื่อใช้ในการดำรงชีวิต โดยใช้ทรัพยากรตามธรรมชาติที่มีอยู่ใกล้ตัวมาใช้ให้

เกิดประโยชน์ อาจกล่าวได้ว่า สาเหตุการเกิด หัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานของบ้านหนองปาดองมี3 ประการ คือ ความจำเป็นในการดำเนินชีวิต สิ่งแวดล้อมตามสภาพภูมิศาสตร์ และความเชื่อในขนบธรรมเนียม ประเพณี ศาสนา และ จากแรงงานที่ผลักดันเหล่านี้ ทำให้ หัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานของบ้านหนองปาดอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา มีการดำรงอยู่มาจนทุกวันนี้ เพื่อให้มีการถ่ายทอด วิธีการทำเครื่องจักสานสืบต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งกระบวนการถ่ายทอด จะต้องประกอบไปด้วย

1. แหล่งความรู้ ได้แก่ แหล่งความรู้จากครอบครัว โรงเรียน และหน่วยราชการต่างๆ เช่นศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดฉะเชิงเทรา กรมพัฒนาชุมชน เกษตรตำบล

2. ผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด ได้แก่ ครอบครัว เพื่อนบ้าน และบุคลลต่างหมู่บ้านที่เป็นผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด

3. วิธีการถ่ายทอด ได้แก่ การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ เป็นวิธีการถ่ายทอดจากการสังเกต การทดลองการบอกเล่าด้วยปาก การปฏิบัติจริง และการฝึกหัด การฝึกฝนด้วยตนเองเกิดจากความชิน ที่พบเห็นทุกวัน จนสามารถ ทำได้เองโดยไม่ต้องมีคนสอน แต่ในบางครั้งก็ใช้วิธีการเลียนแบบ การถ่ายทอดจากเพื่อนบ้าน เป็นการบอกเล่าด้วยปากผู้เรียนนำอุปกรณ์ไปเองและสอนโดย การปฏิบัติจริง การถ่ายทอดจากหน่วยราชการ โดยการพาไปเรียนนอกสถานที่ผู้สอนจะอธิบายวิธีการทำ แล้วให้ผู้เรียนทำไปพร้อมกัน

อัครเดช อยู่ผาสุข(2537) ได้ทำการศึกษาเรื่อง "การศึกษาเปรียบเทียบการถ่ายทอดการแกะสลักไม้ด้วยวิธีการแบบพื้นบ้านในจังหวัดลำปาง และวิธีการสอนงานแกะสลักไม้ในวิทยาเขตเพาะช่าง สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล" โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการถ่ายทอดการแกะสลักไม้ด้วยวิธีการแบบพื้นบ้านในจังหวัดลำปาง และวิธีการสอนงานแกะสลักไม้ในวิทยาเขตเพาะช่าง สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล ในด้านสถานภาพภูมิหลัง วัตถุประสงค์ของการถ่ายทอดและการสอน ขั้นตอนการถ่ายทอดและการสอน วัสดุอุปกรณ์และวัตถุดิบในการปฏิบัติ ใช้แบบสอบถามความคิดเห็นผู้เรียน 30 คน ใช้แบบสัมภาษณ์ถามผู้สอน 2 คน ผู้ถ่ายทอด 10 คนและผู้รับการถ่ายทอด 5 คน ใช้แบบสังเกตผู้ถ่ายทอด 1 คน 2 ครั้ง แล้วนำมาวิเคราะห์หาค่าร้อยละ ความถี่ นำเนอในรูปของความเรียงเปรียบเทียบ ความเหมือนและความแตกต่างในแต่ละด้าน ผลการวิจัยพบว่า ด้านสถานภาพมีการนับถือศาสนา เชื้อชาติและสัญชาติเหมือนกันแต่มีความแตกต่างกันในเรื่องของอายุ และพื้นฐานการศึกษา ผู้ถ่ายทอดมีรายได้ต่ำกว่าผู้สอนและผู้รับการถ่ายทอดได้รับรายได้จากผลงาน ผู้ถ่ายทอดและผู้สอนมีทักษะและความชำนาญเช่นเดียวกันผู้รับถ่ายทอดมีประสบการณ์ด้านการแกะสลักไม้แต่ผู้เรียนไม่มี ทางด้านวัตถุประสงค์การถ่ายทอดและวิธีสอนแกะสลักไม้มีความเหมือนกันคือ ต้องการให้มีความสามารถในการใช้เครื่องมือแกะสลักไม้ได้ ด้านขั้นตอนในการถ่ายทอดและวิธีสอนแกะสลักไม้มีขั้นตอนการแกะสลักไม้และการฝึกปฏิบัติเหมือนกัน แต่มีความแตกต่างกันในขั้นตอนการสอน

บางขั้นตอนคือผู้ถ่ายทอดจะเน้นการใช้ทักษะปฏิบัติส่วนผู้สอนจะใช้เกณฑ์พุทธพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัย ของหลักสูตรเป็นกรอบการสอน ด้านวัสดุอุปกรณ์และวัตถุดิบที่ใช้ปฏิบัติพบว่า ประเภท ชื่อเครื่องมือและความสามารถในการใช้มีความเหมือนกัน แต่แตกต่างกันในเรื่องขนาด และรูปร่างของเครื่องมือ ไม้ที่ใช้ในการแกะสลัก มีความแตกต่างกันในเรื่องคุณสมบัติ ชนิด ขนาด ปริมาณและวิธีการจัดหาไม้ ผู้ถ่ายทอดเสนอให้ส่วนราชการช่วยพัฒนาในด้านรูปแบบของงานแกะสลักไม้ การจัดการในด้านการตลาด ตลอดจนด้านการวางแผนเตรียมการแก้ปัญหาในเรื่องการขลาดแคลนไม้ส่วนผู้สอนเสนอให้รัฐช่วยส่งเสริมในเรื่องงบประมาณด้านเครื่องมือ วัสดุอุปกรณ์และบุคลากรและการให้ความสำคัญของอาชีพ

นริศศรี แววคล้ายหงษ์(2539) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “กระบวนการและผลกระทบของการประกอบอาชีพหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนอำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา” โดยใช้การศึกษาเอกสารแและการศึกษาภาคสนาม กลุ่มตัวอย่างได้แก่ผู้รู้ ผู้ผลิต ผู้จำหน่ายและผู้ประกอบอาชีพธุรกิจเกี่ยวข้องกับการผลิตและจำหน่ายเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน โดยใช้แบบสัมภาษณ์และวิเคราะห์ข้อมูลโดยการแจกแจงความถี่และร้อยละ การนำเสนอผลการวิจัยใช้การพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการผลิตและการจำหน่าย ประกอบด้วยบุคลากร3 กลุ่ม ได้แก่กลุ่มผู้ผลิตเครื่องปั้นดินเผา ช่างฝีมือรับจ้าง และผู้ประกอบธุรกิจที่เกี่ยวข้อง ส่วนใหญ่จะมีประสบการณ์ต่างกัน ความรู้ในการประกอบอาชีพได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษและประสบการณ์ในการทำงาน ด้านทุนการผลิตและแรงงานได้จากแรงงานของสมาชิกในครอบครัวเงินทุนในการผลิตส่วนใหญ่ได้จากเงินทุนส่วนตัวและกู้ยืมจากแหล่งเงินทุนในท้องถิ่น ผู้ผลิตทำการผลิตโดยคำนึงถึงความต้องการของท้องตลาด โดยพบว่าผลิตภัณฑ์ที่ได้รับความนิยมได้แก่การปั้นทาสี ลงโคลน การปั้นดิดปะและการปั้นประกอบชิ้น การจำหน่ายจะทำใน 2 ลักษณะคือ ผู้ผลิตจำหน่ายเองและทั้งที่จำหน่ายที่ร้านและจำหน่ายตามการสั่งซื้อและโดยผ่านคนกลาง ปัญหาที่พบคือเงินทุนหมุนเวียนมีน้อย ด้านสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ การตั้งราคาของผลิตภัณฑ์ไม่มีมาตรฐานเดียวกัน ผลกระทบของการประกอบอาชีพหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนต่อวิถีชีวิต ในด้านเศรษฐกิจและสังคมนั้นผู้ผลิตจะมีรายได้ตามขนาดการประกอบการ ผู้ผลิตขนาดใหญ่จะได้เปรียบในด้านการผลิตและการตลาด จึงมีรายได้มากกว่าผู้ผลิตกิจการขนาดเล็ก ช่างฝีมือรับจ้างมีรายได้ในการประกอบอาชีพต่อเดือน ขึ้นอยู่กับจำนวนชิ้นงานที่รับจ้างทำ ซึ่งทำให้เกิดผลกระทบต่อเศรษฐกิจของท้องถิ่นเงินหมุนเวียนคล่องตัว ผู้เกี่ยวข้องมีอำนาจในการซื้อมากขึ้นสังคมของท้องถิ่นเกิดการเปลี่ยนแปลงบุตรธิดาได้รับการศึกษาสูงขึ้น สภาพครอบครัวและวิถีชีวิตของผู้ที่เกี่ยวข้องในประกอบอาชีพหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนดีขึ้น มีการปรับปรุงระบบการทำงานและกระบวนการผลิตให้มีประสิทธิภาพโดยการนำเอาเทคโนโลยีมาใช้ในกระบวนการผลิต

งานวิจัยต่างประเทศ

Water W. Kolar [1979. abstract] ได้ทำการศึกษา เรื่อง Bulgarians : Arts And Craft. เป็นการศึกษาสำรวจงานหัตถกรรมพื้นบ้านของบัลกาเรีย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของรายวิชามรดกเผ่าพันธ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้นักเรียนในระดับประถมศึกษาและระดับมัธยมศึกษามีความเข้าใจในชาวบัลกาเรียและวัฒนธรรมชาวบัลกาเรีย พบว่าศิลปหัตกรรมนั้นได้แก่ หน้ากาก เครื่องประดับ พรม เสื้อผ้า เครื่องปั้นดินเผา เซรามิคซ์ ไม้แกะสลัก ภาชนะโลหะ รูปเคารพไข่อิสเตอร์และงานสถาปัตยกรรม ซึ่งงานศิลปหัตกรรมแสดงให้เห็นถึงลักษณะภูมิหลัง รูปร่าง สีสัน เรื่องราว ลวดลาย การใช้งานมีความสัมพันธ์กับศาสนา เทศกาลและพิธีกรรมต่างๆ การถ่ายทอดเทคนิค ฝีมือ จากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งโดยเกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิต

Timmy Joe. Bookout [1987:abstract] ทำการศึกษาเรื่อง Tradition Basketmaket in Southeastern And South Center United Stats. ได้ทำการศึกษา การสานตะกร้าแบบดั้งเดิมในภาคตะวันออกเฉียงใต้และภาคกลางตอนใต้ของอเมริกาโดยศึกษาตามทฤฎีความสัมพันธ์สามด้านของความต่อเนื่องได้แก่ พื้นดิน ร่างกาย และชุมชนหรือครอบครัวกลุ่มประชากรที่ศึกษาแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ในแต่ละภาคได้ คือ ชนอเมริกันพื้นเมือง ชนอัฟโรอเมริกันและยุโรอเมริกัน โดยการสัมภาษณ์ผู้สานตะกร้าแบบดั้งเดิม ในจำนวน 8 รัฐได้แก่ รัฐนอร์ทแคโรไลนา เซาท์แคโรไลนา เทนเนสซี จอร์เจีย ฟลอริดา อลามาบา มิสซิสซิบปี้และหลุยเซียนา และบันทึกเทปการสานตะกร้า รวบรวมประวัติของผู้สานตะกร้า จำนวน 174 คน และถ่ายภาพผู้สานตะกร้า จำนวน 26 คน ภาพตะกร้าแบบต่าง ๆ จำนวน 198 ภาพ ผลการศึกษาการสานตระกร้าแบบดั้งเดิมเป็นมรดกเผ่าพันธ์และทางครอบครัว มีทั้งความแตกต่างและคล้ายคลึงกันของผู้ผลิตจากทางภาคใต้ การใช้วัสดุเทคนิค สีและลวดลาย ที่เป็นลักษณะพิเศษของประชากร

Kovach, Sally Anne [1988:abstract] ได้ทำการศึกษาเรื่อง An Artisan's Tale. [Orinal Story] [T'ang Dynasty China Pottery] การศึกษาพบว่า ช่างทำเครื่องปั้นดินเผาในราชวงค์ถัง มีความสามารถที่ได้รับจากการฝึกฝนที่การสั่งสมจนมีความรู้ ความสามารถที่ได้รับจากผู้สอนที่ชำนาญ การทำงานเป็นการสร้างเพื่อขายลักษณะงานที่ทำ มีความงามที่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรม ประเพณี คติความเชื่อ ความพึงพอใจในความงาม ความภาคภูมิใจ การสอนของช่างแบบดั้งเดิมเป็นการสอนโดยตรงโดยให้ทำตามการให้ความรู้ผู้สอนจะสอนให้รู้มีความชำนาญ มีความรู้ในกรรมวิธีการทำเป็นลักษณะการสืบทอดและรู้จักคุณค่า ป็นการทำเพื่อการขาย ลักษณะงานจะมีวามงาม ความคงทน รู้สึกภูมิใจ การสอนมีการฝึกหัดโดยตรงจากผู้ฝึกโดยวิธีการเลียนแบบให้เหมือนของเดิมในท้องถิ่นและวัสดุ ในปัจจุบันการศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้านในวิทยาลัย เนื้อหาประเด็นที่สำคัญเป็นเรื่องเกี่ยวกับความภูมิใจ

De Barcza. Gladys Mary Arice [1989:abstact] ได้ศึกษาเรื่อง Art Heritage Perprtuation In Contemporary Fijian Culture จากการศึกษาพบว่า ศิลปพื้นเมืองของชาวฟิจิ

เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ของชาวฟิจิ อันประกอบด้วยสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ เพลง การเต้นรำ ละครวรรณคดีที่เล่าด้วยปากเปล่าและค้นพบว่าวิธีการและวัสดุของงานหัตถกรรมได้รับสืบทอดมาจากสมัยโบราณ การสร้างงานศิลปะ เป็นไปตามความต้องการของชุมชนที่นำไปแลกเปลี่ยนให้เป็นรายได้ของชุมชน ตามความต้องการของชุมชน ความเปลี่ยนแปลงของการสืบทอดงานศิลปของชาวฟิจิ เป็นไปตามความเจริญของสังคม การผลิตงานจึงมีการทำเป็นรูปแบบที่มีคันคว้าและพัฒนาเทคโนโลยีในการทำงาน การศึกษางานศิลปของชาวฟิจิ ขาดแคลนคนสอนไม่มีทุนในการศึกษา สิ่งที่สนับสนุนให้ดำรงอยู่ได้คือการทำในลักษณะอุตสาหกรรมหัตกรรมหมู่บ้านจึงทำให้มีการดำรงอยู่สืบทอดศิลปะของชาวฟิจิและเท่ากับเป็นการฟื้นฟูวัฒนธรรมด้วย

Nwojih, Chris Anayo[1993:abstact] ได้ศึกษาเรื่อง A Study Of Origins, Characterictics, And Significance Of Traditional Art Of Blacksmithhing In Southeastern Nigiria. พบว่าอาชีพตีเหล็กของชนตะวันออกเฉียงใต้ของไนจีเรีย นั้นมีความสำคัญนานาประการ สร้างงานจากความชำนาญที่ได้รับสืบทอดมา เป็นงานที่สร้างจากวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่สำคัญของท้องถิ่น เช่น เครื่องมือการเกษตร ภาชนะ เครื่องใช้เครื่องราง ส่วนประกอบอาคาร ในปัจจุบันงานช่างตีเหล็กเสื่อมลงเพราะรัฐบาลส่งเสริมไม่ดีพอและไม่เป็นที่สนใจของคนรุ่นใหม่ การแพร่กระจายของวัฒนธรรมอื่นทำให้งานช่างตีเหล็กเสื่อมลงแต่อย่างไรก็ตามงานช่างตีเหล็กแบบดั้งเดิมก็ยังมีความสำคัญ เพราะเป็นผลิตภัณฑ์ที่ใช้อยู่เป็นประจำ

Fair, Susan Wilhite. [1994:abstact] ได้ทำการศึกษา เรื่อง Native Art In The Public Eye, The Affirmation Of Tradition [Alaska] ผลการศึกษา พบว่า ทรรศนะของชุมชนนั้นเห็นว่าศิลปะพื้นเมืองอลาสก้านั้น มาจากความหลากหลายของกลุ่ม มีรูปแบบของประเพณี ผลิตภัณฑ์ทางศิลปะเป็นการแสดงออกเฉพาะตัวโดยมีพื้นฐานความเป็นอยู่การสร้างงานศิลปะเป็นไปตามวัตถุประสงค์ งานศิลปพื้นเมืองเกี่ยวข้องสถานที่ ประวัติศาสตร์ ประเพณี การถ่ายทอดมีทั้งโดยอ้อมโดยตรงหรือทั้งสองอย่าง และมีความสำคัญในการถ่ายทอด วัฒนธรรม ประเพณี การเรียนรู้เป็นหน้าที่ของครอบครัวทำให้เกิดบทบาทหน้าที่ในครอบครัวตาม เพศ จึงมีการฝึกฝนจากผู้ถ่ายทอดอย่างใกล้ชิด การผลิตงานเป็นผลมาจากความต้องการของตลาดที่ขาดสินค้าศิลปะพื้นเมือง ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้เก็บรวบรวมจากศิลปินพื้นเมือง อลาสก้า

Lehman,Mark Ammon [1994.abstrac] ทำการศึกษาเรื่อง The Life and Work of Contemporary professional potter เป็นการศึกษาโดยเลือกผู้ทำอาชีพช่าง ทำเครื่องปั้นดินเผา 12 คน ซึ่งมีสถานที่ปฏิบัติงาน ผลิตงาน แสดงงานและขายเครื่องปั้น โดย คัดเลือกจากช่างในกลุ่มที่มีผลงานมีมาตรฐานและความยอดเยี่ยม ด้วยตัวเองและผู้เชี่ยวชาญอื่น ๆ การรวบรวมข้อมูลโดยบันทึกการสัมภาษณ์บุคคลด้วยเทป เพื่อใช้ศึกษาการประกอบอาชีพช่างทำ เครื่องปั้นดินเผา ผลการศึกษาพบว่า สองศตวรรษที่ผ่านมาอาชีพช่างปั้น สถานที่ปฏิบัติงานของช่างไม่

เป็นที่รู้จัก ไม่มีชื่อเสียงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สภาพการของช่างเปลี่ยนแปลงไป ช่างทำเครื่องปั้นดินเผาชาวอเมริกันทั้งหมดจากที่หมดกำลังใจ หมดหวังนั้น แต่ในปัจจุบันงานของเขาได้รับการยอมรับในรูปทรงศิลปะ สถานที่แสดงงานศิลปะและพิพิธภัณฑ์ ในเส้นทางของเครื่องปั้นดินเผายังร่วมกับ ประวัติศาสตร์ และยังมีการทำมาก่อนประวัติศาสตร์และร่วมมากับประวัติศาสตร์และมีการค้นคว้าผลิตภัณฑ์ได้ตามต้องการ โดยได้แสดงความสามารถของเขาและควบคุมรูปแบบได้ตามความพอใจ ตามจุดหมายตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสำเร็จ การขายที่มากมายหลากหลายมีผลต่อทำให้การทำงานเครื่องปั้นดินเผาขยายตัว ช่างปั้นขยายการทำงานมากขึ้น

ช่างปั้นไม่ยอมรับกรรมวิธีแบบอุตสาหกรรม โดยเลือกผลิตภัณฑ์ที่ทำมาก่อนกรรมวิธีแบบอุตสาหกรรมและทำงานหนักตามลำพังมาตลอด ในชนบทมีการทำเครื่องปั้นดินเผาอย่างสืบเนื่องไม่เคยหยุดหายไป ช่างท้องถิ่นในปัจจุบันยังคงทำเครื่องปั้นดินเผา

ในปี 1876 ช่างปั้น 2 คนระดับผู้นำประทับใจงานเครื่องปั้นดินเผาที่เห็นจากที่แสดงในงานประจำปีครบรอบร้อยปี ในฟิลาเดลเฟีย เขาจึงกลับมาวางรากฐาน สถานที่ปฏิบัติงานสำหรับช่างปั้น จึงเกิดการเปลี่ยนแปลง ระหว่างปี 1880 มีการทดลองเรื่องดินและการเคลือบอย่างต่อเนื่องและเป็นเรื่องสำคัญ ในปัจจุบันปี 1990 การทำงานของช่างปั้นชาวอเมริกาชนะการแข่งขันและได้รับการรับรองในปารีส ทำให้ไม่เป็นที่พอใจกับโรงงานทำเครื่องปั้นดินเผา งานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา ได้รับการพิจารณาเข้าสู่สมาคมของอเมริกา และได้รับการยอมรับจัดให้อยู่ในร่วมกันกับกลุ่มงานเซรามิก หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นักเรียนศึกษาเครื่องเคลือบดินเผาและพบสภาพที่น่าพอใจของอาชีพการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเจริญอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนและทำให้เปิดสมาคมหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่มีสถานที่ความมั่นคง อิสระ โดยผู้มีอาชีพทำเครื่องปั้นดินเผาร่วมกันก่อตั้งสมาคม